

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EGİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER BİLİM DALI
(EĞİTİM PSİKOLOJİSİ PROGRAMI)**

**ANNE-BABALARI BOŞANMIŞ VE ANNE-BABALARI BİRLİKTE
OLAN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YILMAZLIK ÖZELLİKLERİ VE
KORUYUCU FAKTÖRLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahadır ÖZCAN

**ANKARA
Nisan, 2005**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EGİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER BİLİM DALI
(EĞİTİMİN PSİKOLOJİSİ PROGRAMI)**

**ANNE-BABALARI BOŞANMIŞ VE ANNE-BABALARI BİRLİKTE
OLAN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YILMAZLIK ÖZELLİKLERİ VE
KORUYUCU FAKTÖRLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahadır ÖZCAN

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Dç. Dr. Müge ARTAR

**ANKARA
Nisan, 2005**

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı Eğitim Psikolojisi Programında YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan..... (İmza)

Üye.....(İmza)

Üye.....(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2005

İmza

İÇİNDEKİLER

<i>İÇİNDEKİLER</i>	<i>i</i>
<i>TABLolar</i>	<i>vi</i>
<i>TEŞEKKÜR</i>	<i>viii</i>
<i>ÖZET</i>	<i>ix</i>
<i>SUMMARY</i>	<i>xi</i>

BÖLÜM I

GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	5
1.2. Araştırma Problemi	6
1.3. Araştırmanın Önemi	7

BÖLÜM II

YILMAZLIK LİTERATÜR TARAMASI	8
2.1. Yılmazlık Kavramının Ortaya Çıkışı	8
2.2. Yılmazlık ve Temelleri.....	11
2.2.1. Risk.....	16
2.2.2. Yılmazlık	19

2.2.3. İncinirlik.....	24
2.2.4. Yeterlilik	25
2.3. Risk ve Koruyucu Faktörler.....	27
2.3.1. Ailedeki Risk ve Koruyucu Faktörler	32
2.3.2. Toplumdaki Risk ve Koruyucu Faktörler	35
2.3.3. Okuldaki Risk ve Koruyucu Faktörler.....	36
2.4. Yılmaz Bireyin Özellikleri.....	37
2.5. Müdahaleler ve Önleyici Çalışmalar.....	40
2.6. Boşanmış Aileler	43
2.7. Konu İle İlgili Araştırmalar	47

BÖLÜM III

YÖNTEM	56
3.1. Araştırma Modeli.....	56
3.2. Evren ve Örneklem	56
3.3. Veri Toplama Araçları.....	57
3.3.1. California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu ve Psikometrik Çalışmaları.....	57
3.4. İşlem	65
3.5. Verilerin Analizi	66

BÖLÜM IV

BULGULAR.....	67
4.1. Anne-Babası Boşanmış Aile Çocuklarıyla Anne-Babası Boşanmamış Aile Çocuklarının CYDÖ'den Aldıkları Puanların Karşılaştırılması	67
4.2. CYDÖ'nin ve Faktörlerinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçlar.....	73
4.2.1. Yılmazlık Özelliklerinin ve Koruyucu Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	73
4.2.2. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin Yordanmasına İlişkin Bulgular	75
4.2.3. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanakların Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	76
4.2.4. Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	77
4.2.5. Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkilerin Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	78
4.2.6. Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalığın Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	79
4.2.7. Empatinin Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	80
4.2.8. Amaçlar ve Özelemlerin Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	81
4.2.9. Problem Çözmenin Yordanmasına İlişkin Bulgular	82

BÖLÜM V

TARTIŞMA.....	84
5.1. Yılmazlık Özellikleri ve Koruyucu Faktörler.....	85
5.2. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler.....	86
5.3. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar İçin Olanaklar	87
5.4. Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler.....	89
5.5. Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler	90
5.6. Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalık.....	90
5.7. Empati.....	91
5.8. Amaçlar ve Özlemler.....	92
5.9. Problem Çözme	93

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	95
KAYNAKLAR	99

EKLER.....	111
EK-1 California Healthy Kids Survey Resilience and Youth Development Module High School Questionnaire.....	112
EK-2 California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu Türkçe Formu	117

TABLULAR

BÖLÜM III

Tablo 3.1. Varimax Rotasyonlu Faktör Analizi Sonuçları	60
Tablo 3.2. Madde Analiz Sonuçları.....	63
Tablo 3.3. Alfa ve Spearman Brown İki Yarı Test Güvenirliği.....	64
Tablo 3.4. CYDÖ' nün Ortalama, Standart Sapma, Faktör Puanları ve Faktör Düzeltilmiş Toplam Puanları Arasındaki Korelasyonlar.....	65

BÖLÜM IV

Tablo 4.1. California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Faktör Puanlarının Lise Öğrencilerinin Ailelerinin Evlilik Durumlarına ve Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırma ve ANOVA Sonuçları	69
Tablo 4.2. Yılmazlık Özelliklerinin ve Koruyucu Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	73
Tablo 4.3. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	74
Tablo 4.4. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için Olanakların Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	75
Tablo 4.5. Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları	77

Tablo 4.6. Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkilerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	78
Tablo 4.7. Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	79
Tablo 4.8. Empatinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	80
Tablo 4.9. Amaçlar ve Özelemlerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	81
Tablo 4.10. Problem Çözmenin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları.....	82

TEŞEKKÜR

Benim yılmazlık kavramıyla tanışmama verdiği makaleyle vesile olan değerli hocam Prof. Dr. Selahaddin Öğülmüş'e ve tez konusunun oluşması ve tezin hazırlanması sürecinde bana gösterdiği sabırdan ve sağladığı destekten dolayı değerli hocam, tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Müge Artar'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Okullarda ki uygulamalarında bana destek sağlayan psikolojik danışman arkadaşlara ve tez süresince bana her türlü desteği sağlayan arkadaşım Yusuf Ziya Kültür'e teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, insanın bu tür çalışmalarda en fazla ihtiyaç duyduğu desteği ve güveni bana her zaman sağlayan değerli aileme teşekkür ediyorum.

Bahadır ÖZCAN

ÖZET

Bu araştırmada lise öğrencilerinin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre karşılaştırılmıştır. Ayrıca, ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyetinin öğrencilerin sahip oldukları yılmazlık özelliklerini ve koruyucu faktörleri yordayıp yordamadığına bakılmıştır.

Araştırmanın örneklemi 70'i anne-babası boşanmış, 82'si anne-babası birlikte yaşayan olmak üzere, toplam 152 öğrenciden oluşmuştur. Bu öğrencilerin 76'sı kız, 76'sı ise erkektir. Araştırmaya katılan öğrenciler Ankara ili Mamak ilçesindeki liselerden seçilmiştir.

Öğrencilerin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği ile saptanmıştır. Boşanmış aile çocukları ise okul Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servislerindeki öğrenci tanıma kartlarından yararlanılarak tespit edilmiştir.

Elde edilen verilerin istatistiksel analizinde, MANOVA ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmada, anne-babası birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler anne babası boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Cinsiyete göre ise anlamlı bir farklılık yoktur. Alt ölçeklerle yapılan karşılaştırmada aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Anne-babası birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar; amaçlar ve özelemler; problem çözme düzeyleri anne-babası boşanmış olanlara göre daha yüksektir.

Okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler; öz-yetkinlik ve öz-farkındalık; empati ise öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir.

Öğrencilerin cinsiyetine göre sadece empati farklılık göstermektedir. Kız öğrencilerin empati düzeyi erkeklere göre daha yüksektir.

Ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörleri anlamlı düzeyde yordamaktadır. Cinsiyet ise anlamlı bir yordayıcı değildir. Alt ölçeklerle yapılan çoklu regresyon analizi bulguları aşağıda verilmiştir:

Ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu, ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanakları ve problem çözmeyi anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

Ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu, toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler; öz-yetkinlik ve öz-farkındalık; empati; amaçlar ve özelemler üzerinde anlamlı bir yordayıcı değildir.

Cinsiyet ise sadece empati üzerinde anlamlı bir yordayıcıdır.

SUMMARY

In this study, protective factors and resiliency traits of high school students were compared according to status of students' families being divorced or nondivorced and gender of students. Moreover, having divorced or nondivorced parents and gender of students, predicted or did not predicted protective factors and resilience traits of high school students.

In the research sample, there were 70 divorced family's adolescents and 82 nondivorced family's adolescents and totally 152 high school students. 152 of students were equally 76 females and males. These students were chosen from high schools of Mamak/Ankara.

California Healthy Kids Survey Resilience and Youth Development Module High School Questionnaire were applied to measure protective factors and resilience traits of high school students. Divorced families' children were learnt from student identification cards in Guidance and Psychological Counseling Services of high schools.

MONOVA and multiple regression analysis were used to analyze data.

According to research results, students of nondivorced families had significantly higher protective factors and resilience traits than students of divorced families had. There were no significant differences according to gender between two groups. Results of comparison of subtests:

Nondivorced families' adolescents had higher caring relationships and high expectations at community; caring relationships, high expectations and opportunities for meaningful participations at family; goals and aspirations; problem solving level than students of divorced children had.

Caring relationships and high expectations at school; caring relationships with peers; self-efficacy and self-awareness; empathy were not significantly different according to having divorced or nondivorced families.

According to gender, only empathy had significant differences. Female had higher empathy level than male had.

Having divorced or nondivorced families predicted significantly protective factors and resiliency traits of high school students. Gender was not a significant predictor. Results of multiple regression analysis of subtests of CYDÖ:

Families' divorced and nondivorced status was a significant predictor of caring relationships, high expectations and opportunities for meaningful participations at family, and problem solving.

Families' divorced and nondivorced status was not significant predictor of caring relationships and high expectations at community; caring relationships and high expectations at school; caring relationships with peers; self-efficacy and self-awareness; empathy, and goals and aspirations.

Gender was a significant predictor only for empathy.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Psikolojik uyumun iki ana parçası vardır. Bunlar zihinsel işlevler ve dışsal davranışlardır. İçsel sağlık, psikolojik iyilik, içsel denge ve ego gücü terimleriyle tanımlanmıştır. İçsel sıkıntılar ise psikolojik sıkıntılar, bozulmalar ve kaygı terimleriyle ifade edilmiştir. Dışsal, davranışsal olarak “iyi” psikolojik uyum, yeterliliği ve sosyal uyumu ifade eder. Diğer taraftaki “zayıf” psikolojik uyum ise dışsal belirtileri, anti-sosyal davranışları ve sosyal uyumsuzlukları ifade etmektedir. Yılmazlık, sıkıntılı şartlar altındayken gösterilen iyi içsel ve dışsal uyumu ifade etmek için kullanılmaktadır (Masten, 1994).

Yılmazlık, psikoloji alan yazınındaki üç ana grubu tanımlamak için kullanılmıştır. Yılmazlığın kapsadığı ilk grup, yüksek risk altında bulunan bireyler arasından çıkmaktadır. Bu gruptaki bireyler sıkıntıların üstesinden gelerek, iyi gelişim göstermişler ve beklenenden daha başarılı olmuşlardır. Bunlar, çok dezavantajlı ortamlardan gelmelerine rağmen başarılı olan ünlü kişilerdir. Bu insanların yaşam hikâyeleri, yüksek risk altındaki yılmaz çocuklarla yapılan sistematik çalışmaların sonuçlarıyla tutarlıdır. İkinci grup, stresli deneyimlere rağmen iyi bir şekilde uyum sağlayan kişileri içermektedir. Stresli deneyimler, boşanma gibi yaygın olarak görülen stresörlerdir ve homojen bir şekilde dağılmış stresli yaşantıları içermektedir. Bu grupta yapılan araştırmalarda, stresörlerin çocukların davranışları üzerindeki genel etkileri ve sıkıntıların etkisini azaltan veya artıran faktörler incelenir (incinirlik ve koruyucu faktörler gibi). Üçüncü grup çalışmalar, travmaların üstesinden

gelen çocuklar üzerinde yapılmıştır ve üstesinden gelmedeki bireysel farklılıkların araştırılmasını içerir. Travmatik deneyimlerin bireyin işlevselliğinin kalitesini düşürmesi beklenmektedir. Hiç kimse incinmez (invulnerable) değildir (Masten, 1994; Rigsby, 1994).

Henderson ve Milstein (1996)'in belirttiğine göre toplumda uzun süreli yoksulluk çekmiş, ihmal ve istismara uğramış, şiddete maruz kalmış, anne babasından ya da bakımını üstlenen bir yetiştikinden uzun süre ayrı kalmış, ciddi bir kaza geçirmiş, yakınlarının ölümüne tanık olmuş ya da okulda sürekli başarısızlık riski ile karşı karşıya gelmiş çocuklar vardır. Risk altındaki bu çocuklar arasında anti-sosyal davranışlar sergileyenlerin veya suç davranışlarında bulunanların oranları normal nüfusa oranla daha yüksektir. Ancak bu risk faktörlerine rağmen bu çocuklar arasında hiçbir anti-sosyal davranış sergilemeksizin, normal yaşamlarını sürdürebilenlerin sayılarının da azımsanamayacak kadar çok olduğu sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir (Akt. Öğülmüş, 2001).

Bazı çocuklar ve gençler yukarıda betimlenen çevresel olumsuzluklara rağmen "ayakta kalabilmekte" ve çevre ile etkileşimlerini başarılı bir şekilde sürdürebilmektedirler. Bu tür kişiler stres yaratan olaylar karşısında genellikle yığınlığa düşmemekteler, kendilerini çabucak toparlamaktalar hatta sıkıntılardan ve olumsuz çevresel koşullardan daha da güçlenerek çıkmaktadırlar (Öğülmüş, 2001). Yılmazlık "meydan okumalar ve tehditler içeren bir çevreye rağmen başarılı bir uyum neticesi, süreci veya kapasitesi" olarak tanımlanmıştır. Genellikle insana atfedilen niteliği ifade etmektedir. Yılmazlık farklı şekillerde değerlendirilmektedir: kişisel bir özellik, bir süreç veya bir sonuç olarak görülmektedir (Glantz ve Sloboda, 1999).

Bazı çocuklar risk altında başarılı olurken bazılarının başarılı olamamasının nedenlerinin anlaşılması yılmazlık çalışmalarının temel çıkış noktasıdır (Rhodes ve Brown, 1991a). Birey yaşamın güçlükleriyle karşılaştığında yılmazlığa gereksinim duyar. Yılmazlık yaşamın sürmesini sağlayan, bireyi

yaşama bağlayan bir tutkal vazifesi görür. Yılmazlık, insanlar sıkıntılarla mücadele ederken ve yaşam şartlarının gerektirdiği değişikliklere başarılı bir şekilde uyum sağlarken görülebilen ve gözlenebilen tutum, baş etme davranışı ve kişisel bir güçtür (Joseph, 1994). Yılmazlık, beklenmeyen olumlu sonucu ifade etmek için kullanılmıştır. Eğer olumlu sonuç, ortamın veya bireyin sahip olduğu olumlu özelliklerden dolayı bekleniyorsa bu olumlu sonuç yılmazlık olarak kabul edilmez. Bu durum streslerin veya sıkıntıların azlığına atfedilir (Glantz ve Sloboda, 1999).

Yılmazlık, az rastlanan özel niteliklerden kaynaklanmamaktadır. Aksine sıradan, normal bir insanın sahip olduğu zihin, beyin, beden, aile, ilişkiler ve toplum yılmazlığın ortaya çıkmasına kaynaklık etmektedir. Her insanın sahip olduğu normal özellikler ve çevreler yılmazlığın ortaya çıkmasını sağlar. Yılmazlığın bu şekilde normal bir süreçten kaynaklanması, olağanüstü, az rastlanan durumlardan kaynaklanmaması ileriye yönelik yılmazlığın geliştirilmesi ve risk faktörlerinin üstesinden gelinmesiyle ilgili iyimserliği ve umudu artırmaktadır. Yılmaz bireylerden sıra dışı nitelikler beklenirse, bireyin sahip olduğu sıradan uyumsal kaynaklar ve sistemler bu sıra dışı nitelikleri oluşturmak için yeterli gelmeyecektir (Masten, 2001).

Yılmazlık iki şartın etkileşiminden oluşur. Bunlar, risk ve koruyucu faktörlerdir. Risk faktörleri, hayattaki stresli olaylar ve zararlı çevresel şartlar bireyin incinirliğini artırır. Koruyucu faktörler kişisel, ailesel ve toplumsal kaynaklıdır ve bunlar risk altındaki bireylerde destek vazifesi görür, zararlı etkiyi azaltır ve koruyucu bir işlev görür (Kumpfer, 1999; Norman, 2000).

Boşanmış bir aileye sahip olmak eşlerin ve çocukların yaşantılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Boşanma süreci ve boşanmadan sonraki süreç çocukların yaşantılarını ve gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. (Hetherington, Stanley-Hagan ve Anderson, 1989; Robson,1991; Wills, Blechman ve McNamara, 1996).

Çocukların çoğu, anne babalarının boşanma süreçlerini stresli bir şekilde yaşamaktadır. Çocukların anne-babalarının boşanmalarına verdikleri tepkiler farklılık göstermektedir. Bazıları yılmazlık gösterip bu geçişle baş edecek becerileri geliştirirken, bazılarında ise gelişimsel gerilikler ve rahatsızlıklar görülebilmektedir. Bazı çocukların bu geçişlere erken yaşlarda uyum sağladıkları görülürken, aynı çocuklarda ergenlik dönemlerinde gerilikler görülebilmektedir. Bu geçişlerle ilgili uzun vadeli etkiler çocuğun gelişimsel dönemine, cinsiyetine, karakterine, ev ve aile çevresinin kalitesine, çocuk ve anne baba için var olan desteklere ve kaynaklara bağlı olarak değişmektedir (Hetherington, Stanley-Hagan ve Anderson, 1989).

Aile yaşantısı çocuğun gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu rolü stresli olaylara yol açarak veya çocuğun stresli olaylarla başarılı bir şekilde baş etmesine yardım ederek oynar. Çocuğun ileride nasıl uyum sağlayacağını ve zorluklarla nasıl mücadele edeceğini belirleyen karakter özellikleri aile üyelerinden öğrenilmektedir. Ayrıca, aile bireylerinin sağladığı destek başarı ve başarısızlığı önemli ölçüde belirlemektedir (Rhodes ve Brown, 1991b).

Yılmazlık özelliklerine sahip kişileri ifade etmek için İngilizce alan yazınında “resilient” (çabuk iyileşen, kendini çabuk toparlayan, güçlükleri yenme yeteneği olan kişi) terimi, bir kişilik özelliği olarak da “resiliency” (çabuk iyileşme gücü, zorlukları yenme gücü) terimi kullanılmaktadır (Öğülmüş, 2001).

Öğülmüş’ün (2001) çalışmasında “resiliency” terimine karşılık “yılmazlık”, bu niteliğe sahip kişileri ifade eden “resilient” karşılığında da “yılmaz” terimini kullanılmıştır. Öğülmüş tarafından kullanılan yukarıdaki Türkçe karşılıklar bu araştırmada da aynı şekilde kullanılacaktır. Ayrıca, “resilient” karşılığında kullanılan “yılmaz” terimine ek olarak “yılmaz bireyler” ve “yılmaz kişiler” terimleri de kullanılacaktır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerini ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırmaktır. Araştırmanın diğer bir amacı ise lise öğrencilerinin ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumunun ve öğrencilerin cinsiyetinin yılmazlık özelliklerini ve koruyucu faktörleri yordayıp yordamadığını ortaya koymaktır. Bu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler şunlardır: (1) toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; (2) ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar; (3) okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; (4) arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler; (5) öz-yetkinlik ve öz-farkındalık; (6) empati; (7) amaçlar ve özelemler; (8) problem çözmedir.

1.2. Araştırma Problemi

Bu amaçlar doğrultusunda yanıtlanmaya çalışılan sorular aşağıda sıralanmıştır:

1. Anne babası boşanmış ve anne babası birlikte olan lise öğrencileri, (1) yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler, (2) toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, (3) ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar, (4) okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, (5) arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler, (6) öz-yetkinlik ve öz-farkındalık, (7) empati, (8) amaçlar ve özelemler ve (9) problem çözme faktörleri açısından farklılık göstermekte midir?
2. Anne babası boşanmış ve anne babası birlikte olan lise öğrencilerinin (1) yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler düzeyleri, (2) toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklenti düzeyleri, (3) ailedeki koruyucu ilişkileri, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanak düzeyleri, (4) okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklenti düzeyleri, (5) arkadaş grubundaki koruyucu ilişki düzeyleri, (6) öz-yetkinlik ve öz-farkındalık düzeyleri, (7) empati düzeyleri, (8) amaçlar ve özelemler düzeyleri, (9) problem çözme düzeyleri cinsiyet açısından farklılık göstermekte midir?
3. Ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyeti (1) yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörleri, (2) toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentileri, (3) ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanakları, (4) okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentileri, (5) arkadaş grubundaki koruyucu ilişkileri, (6) öz-yetkinlik ve öz-farkındalığı, (7) empatiyi, (8) amaçlar ve özelemleri, (9) problem çözmeyi yordar mı?

1.3. Araştırmanın Önemi

Ailelerin boşanmışlık durumu çocuklar ve anne babalar için bir risk faktörü olarak görülmektedir. Bu araştırmada, boşanma riski altındaki öğrencilerin sahip oldukları olumlu özelliklere ve koruyucu faktörlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Boşanmış ailelerden gelen öğrencilere, bu risk faktörünün getirdiği sıkıntılarla baş etmek için okuldan, aileden, toplumdaki ve arkadaş grubundan sağlanan destekler ortaya koyulmuştur. Böylece bu kaynaklardan boşanmış aile çocuklarına sağlanan desteklerle ilgili bir geri bildirim sağlanmıştır. Ayrıca boşanmış aile çocuklarının sahip olduğu yılmazlık özellikleri, ailesi birlikte olan öğrencilerle karşılaştırılarak ortaya koyulmuştur.

Yılmazlık, aile, okul ve toplumdaki koruyucu faktörlerin tanımlanmasını temel alır. Bu koruyucu faktörler yılmaz çocuklar ve ergenlerin ortaya çıkmasını sağlayan kaynaklardır (Benard, 1991; Krovetz, 1999). Bu araştırmada yılmazlık araştırmalarının temel odak noktaları dikkate alınarak ailesi boşanmış öğrencilerin sahip olduğu ailedeki, okuldaki ve toplumdaki koruyucu faktörler ortaya koyulmuştur.

Boşanmış aile çocuklarının durumlarıyla ilgili tespitlerde öğrencilerin sahip oldukları koruyucu faktörlere ve yılmazlık özelliklerine yönelinmiştir. Bu, boşanmış aile çocuklarının sahip oldukları olumsuzlukları ve eksiklikleri tespiti yönelik bir çalışma değildir. Aksine boşanmış aile çocuklarının sahip olduğu olumlu özelliklere ve faktörlere odaklanan bir çalışmadır.

Yılmazlıkla ilgili Türkiye’de yapılan bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Bu araştırma bu alanda Türkiye’de yapılan ilk araştırmalardan biri olarak, bu tür araştırmalar için başlangıç oluşturabileceği düşünülmektedir. Ayrıca pozitif psikolojinin bir uzantısı olan yılmazlık çalışmaları Türkiye’de pozitif psikolojiye olan ilgiyi artırabileceği düşünülmektedir.

BÖLÜM II

YILMAZLIK LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde sırasıyla yılmazlık kavramının ortaya çıkışı, yılmazlık ve temelleri, risk ve koruyucu faktörler, yılmaz bireyin özellikleri, müdahaleler ve önleyici çalışmalar ve boşanmış aileler hakkındaki ilgili Alanyacını yer almaktadır. Daha sonra ise konu ile ilgili yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. Yılmazlık Kavramının Ortaya Çıkışı

Psikoloji, insan uyumundaki ve gelişimindeki risklere, problemlere, patolojiye ve tedavilere odaklanarak önemli bir olgu olan insanın olumlu yönlerini ve insanın sahip olduğu olumlu kaynakları gözardı etmiştir. Aslında insanın yeterliliklerine ve uyum sistemlerine odaklanmak sağlıklı gelişimi ve işlevselliği geliştirecek önemli bir kaynaktır (Masten, 2001). Psikoloji sadece patolojiyi, zayıflıkları ve zararlı sonuçları çalışmamalıdır, bunun yanında gücü ve erdemi de çalışmalıdır. Tedavi, sadece kırılan bir şeyi birleştirmeyi değil, onu en iyi şekilde yetiştirmeyi de ifade etmektedir. Psikoloji hastalık ve sağlıkla uğraşan sağlık bilimlerinin bir alanı değildir. Bu yüzden psikoloji iş, eğitim, içsellik, aşk, gelişim ve oyun gibi alanlarla ilgilenmelidir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

Yılmazlık kavramsal olarak ilk önce Amerika'da ortaya çıkmıştır. Yılmazlığın temelleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Horatio Alger in kitaplarında ve

hikâyelerinde görülebilir. Onun hikâyelerinde genellikle fakir ve evsiz kişilerin iyi kısmet, güçlü irade ve sıkı çalışmayla zorlukların üstesinden gelmesi konusu işlenmiştir (Rigsby, 1994; Tarter ve Vanyukov, 1999). 1950 lerden sonra ise bireylerin sahip olduğu alkolik bir aileden gelme, istismarcı bir eşe sahip olma veya yaşamı tehdit eden hastalıkları olması gibi risklere rağmen, duygusal bozukluklar veya sosyal uyumsuzluklar göstermeyen bireyleri ifade etmek için “ayakta kalanlar” (survivor) terimi kullanılmıştır (Rigsby, 1994; Tarter ve Vanyukov, 1999; Glantz ve Sloboda, 1999). Bu dönemlerde aynı süreci ifade etmek için “ayakta kalanlar” (kendi kendine yardım etme hareketini ifade etmek için) ve “yılmazlık” (bilimsel çalışmalarda kullanılmıştır) terimleri kullanılmıştır (Tarter ve Vanyukov, 1999). 1960 lardan itibaren ise davranış bilimcilerin gelişim sürecinin farklı sonuçlarını tanımlamak için yeni kavramlara olan ilgileri artmıştır. Bu kavramsal ilginin temelleri gelişimsel yolları ortaya koyan boylamsal çalışmalara dayanmaktadır. Yılmazlığa olan ilginin çıkış noktası çocuklardan maruz kaldıkları sıkıntılardan dolayı olumsuz gelişimsel sonuçlar beklenirken, çocukların olumlu gelişimsel sonuçlar göstermeleridir. Ortaya koyulan bu yeni kavramlar içerisinde en fazla dikkat çeken yılmazlıktır (Kaplan, 1999).

Davranış bilimleri, özellikle psikoloji, karmaşık süreçleri açıklamak için fizik ve mühendislik bilimlerinden bazı kavramları ödünç alarak kullanmıştır. Örneğin; “enerji” ve “dinamikler” güdülenme ve fiziksel işlevselliği ifade etmek için kullanılmıştır. “Yılmazlık” (resilience) terimi ise malzeme bilimlerinde ve inşaat mühendisliğinde kullanılmaktadır. Bu alanda yılmazlığın yaygın olarak kabul edilen tanımı; “bir materyalin sıkıştırıldığında, bozukluklara uğradığında eski şekline veya pozisyonuna dönmesini sağlayan materyalin sahip olduğu bir takım özellikleri ifade etmektedir” (American Heritage Dictionary, 1978). Mühendislik bilimlerinde yılmazlık bilinen bir güçlüğün üstesinden gelme miktarını ve hızını sağlayan özellikleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Tarter ve Vanyukov, 1999).

Bireylerde yılmazlığın çalışılmasının temeli gelişimsel psikopatolojiye dayanır. Yılmazlık ve psikopatoloji çalışmaları, insan gelişimindeki bireysel farklılıklara odaklanır ve bu açıdan ikisi birbirine bağlanır. Yılmazlık ortaya çıkan olumlu gelişimsel sonuçlarla ilgilenirken, psikopatoloji ise ortaya çıkan psikolojik problemlerle ilgilenir. İki de gelişimsel açıdan uyumdaki bireysel farklılıklara odaklanır (Masten, 1994). Yılmazlıkla ilgili yapılan ilk çalışmalar genel olarak psikiyatri ve zihinsel sağlık alanlarındadır. Yılmazlık ilgili gelişim psikolojisi ve sosyoloji arşivlerinde çok az bilgi vardır. Fakat yılmazlık çalışmalarının kavramsal olarak gelişimle ilgili sonuçlar da sunması gerekmektedir (Gordon ve Song, 1994).

Yılmazlık araştırmaları, sosyal ve davranış bilimlerinde dikkati bireysel yetersizliklerden ve psikopatolojiden bireysel ve toplumsal güçlü yönleri araştırmaya yönelmiştir. Böylece araştırmacılar ve klinik alanındakiler için yeni bir yaklaşım ortaya koyulmuştur. Bu yeni yaklaşımın gerekçelerinden biri önleyici çalışmalar için potansiyel oluşturabilmektir. Bu potansiyelin oluşturulabilmesi bazı çocuklar sıkıntı altındayken sıkıntılarının üstesinden nasıl geldiklerinin araştırılmasına ve buradan sağlanacak bilgilerin artırılmasına bağlıdır. Diğer gerekçe ise, risk istatistiksel bir kavram olarak gruplarla çalışmaya uygun olmasına rağmen bireye uygulandığında bireyler algılanan eksikliklerine göre etiketleniyordu. Risk odaklı çalışmalar bireyi, ailesini ve toplumu tanılamaya, etiketlemeye ve açıkça ortaya koyulmasına sebep oluyordu. Yılmazlık araştırmaları ise riskin ve yetersizliğin ötesine geçen bir yaklaşım oluşturarak, bireylerin hayat hikyelerine ve yüksek risk grubundaki bireyler arasındaki bireysel farklılıklara odaklanmıştır (Benard, 1999). Risk odaklı yaklaşımdan yılmazlık odaklı yaklaşıma geçiş, uygulama için iyimserlik yaratmış ve bireyler için içsel güdülenme sağlamıştır. Yılmazlık toplumsal boyutta da iyimserlik ve umut oluşturarak güdülenme sağlamıştır (Benard, 1999; Masten, 1999).

Werner ve Smith'in (1992), betimsel çalışmaları yılmazlık kuramının temellerini oluşturur. Yılmazlık kuramı aile, okul ve toplumda bulunan

koruyucu faktörlerin tanımlanmasını temel alır. Bu koruyucu faktörler yılmaz çocuklar ve ergenlerin ortaya çıkmasını sağlar. Yılmaz çocuklar ve ergenler yılmaz olmayan bireylerin yaşadığı aile, okul ve toplumsal ortamlardan ise uzaklaşırlar (Benard, 1991; Krovetz, 1999).

İnsanların olumlu ve güçlü yönlerine odaklanan yaklaşım, çalışmaların yönünü yılmazlık bilimine götürmektedir. Bu yeni yaklaşım, ana kuramlar gibi insanı pasif ve sadece uyarıcılara tepki veren olarak görmek yerine, insanı karar veren, seçeneklere sahip, tercihleri olan, becerili ve etkili hale gelmeye çalışan, çarelere, umutlara sahip bir canlı olarak görmektedir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

2.2. Yılmazlık ve Temelleri

Bazı çocuklar, uç boyuttaki stresli yaşantılarına rağmen iyi sonuçlar ve davranışlar göstermektedirler. Bazıları ise uygun şartlarda yetişmelerine rağmen olumsuz davranışlar ve sonuçlar göstermektedirler (Benard, 1999; Tarter ve Vanyukov, 1999; Beauvais ve Oetting, 1999). Çocukların stresörlere karşı tepkilerinde büyük farklılıklar vardır. Bazı çocuklar baş etmede daha iyidirler, hızlı bir şekilde stresli olayın üstesinden gelirler. Bazı çocuklar ise stresli olayları çok ağır bir şekilde yaşarlar ve stresli olayların kalıcı etkilerine maruz kalırlar. Stresli olaylar çocuğun yaşamında kaçınılmazdır. Önemli olan çocukların az ya da çok yılmaz olmalarındaki farklılığı yaratan temel faktörlerin belirlenmesi ve anlaşılmasıdır (Wilson ve Gottman, 1996). Yılmazlığın ortaya çıkması yılmazlık özelliklerinin düşük veya yüksek olmasından kaynaklanmamaktadır. Bunun yerine yılmazlık, uyuma kaynaklık eden çevre birey etkileşiminden kaynaklanmaktadır (Tarter ve Vanyukov, 1999).

Sosyo-ekonomik durumun kötü olduğu bölgelerde de başarılı uyumun oluşmasını sağlayacak yeterli, uygun kaynaklar vardır. Bu yüzden bu

bölgelerde de başarılı bir şekilde uyum sağlamış çocuklar bulmak sürpriz bir sonuç değildir. Yılmazlık, çocuğu olumsuz yönde etkileyen çevreden sihirli bir şekilde koruyan içsel bir özellik değildir. Başarılı bir uyumun altında yatan gerçek sebepler koruyucu faktörlerdir. Bu koruyucu faktörler, çevredeki risk faktörlerinin olumsuz etkisinden korunmak için bireye beceriler ve yetenekler sağlar. Koruyucu faktörler, sosyal yeteneklerin ve direnç becerilerinin olumlu deneyimlerle öğrenilmesini ve gelişmesini sağlar (Beauvais ve Oetting, 1999).

Çocuklarda da diğer canlılarda olduğu gibi bütünlüğü gerçekleştirme eğilimi vardır. Bu gerçekleştirilmek istenen bütünlük statik değil, dinamik bir bütünlüktür. Bu esnek bir dengedir ve geri dönüşlere izin verir. Biyolojik aktivitelerin ritmi ve dinlenme, tekrar eski hale dönmeyi sağlayan temel yapılarıdır. Yılmazlık, olumsuz deneyimlerin sebep olduğu duygusal veya fiziksel rahatsızlıktan sonra kendini iyi hissetme duygusunu tekrar oluşturur. Bununla birlikte, ilerideki karşılaşılabilecek olası tehditler ve sıkıntılara tepki verebilme yeteneğinin, iyimserliğin ve güvenin oluşmasını sağlar. Bütünlüğü gerçekleştirmeye yönelik dürtü, diğer dürtülerden ve çocuğun gelişim evresinde sahip olduğu yeteneklerden etkili bir şekilde yararlanmasını sağlar (Murphy, 1987).

Güçlü özelliklere ve yılmazlığa odaklanmanın anlamı problemlerin değerlendirilmesinin unutulduğu anlamına gelmemelidir. Güçlü yönlere yönelme, problem noktasından yola çıkma yerine, bireyin sahip olduğu olumlu kaynaklara odaklanmayı içerir. Yaşam karmaşıktır ve onu anlamaya yönelik kavramlar bu çok değişkenli gerçekliğe uymalıdır (Liddle, 1994).

Gelişim, doğası gereği çok çeşitli etkileşimleri ve geçişleri ifade eder. Bireyin zaman içerisindeki davranışları bir yol olarak tanımlanır. Benzer şekilde, yılmazlıkta zaman içerisindeki bir yolu ifade eder. Gelişimsel risklere, şiddetli stresörlere veya kronik sıkıntılara rağmen sonuç olarak iyi bir uyumu ifade eder (Masten, 1994). Yılmazlık, psikopatolojide olduğu gibi, gelişimsel olarak

anlaşılmalıdır. Yılmazlığın ortamsal olarak anlaşılması geliştirilirse, kavramla ilgili müdahale ihtimalleri artacaktır. Kavramlar ve hedeflenen gruplar daraltılırsa, müdahale yaklaşımları da daha dar hale gelecektir. Yılmazlık sadece müdahalesi hedeflenen grupların durumlarını geliştirmez, bu grupların sonuçlara yönelik umutlarını da artırır (Liddle, 1994).

Risk araştırmaları, semptom geliştirme ihtimalinin düşük olduğu bireyler yerine yetersizlik geliştirmede yüksek risk altında olan bireyleri tanımlamaya odaklanmıştır. Bireylerdeki yetersizliklerin işaretlerini tanımlayabilmek için bireyin zaman içerisinde gösterdiği gelişimin ve yetersizliğin işaretleri takip edilmektedir (Fisher, Kokes, Cole, Perkins ve Wynne, 1987). Yılmazlık alışmaları ise, risk ve sıkıntılara rağmen iyi bir uyumun saptanmasıyla başlar. Bu, bireyin yeterliliğinin veya içsel uyumunun formal veya informal olarak değerlendirilmesidir. Bu değerlendirmede çevresel faktörlerin bireyin gelişimi üzerindeki etkileri de dikkate alınmaktadır (Masten, 1994).

Davranış bilimlerinin, bireyi ve bireyin sosyal çevresini daha iyi anlayabilmesi için disiplinlerarası yaklaşımını benimsemesi gerekmektedir. Bu şekilde birey ve bireyin yaşadığı evre daha iyi anlaşılacaktır. Bireyin uyum ve uyumsuzluğunun birincil belirleyicileri birey, aile, okul ve yakın evre arasındaki karşılıklı etkileşimdir (Jessor, 1993; Rhodes ve Brown, 1991b). İkincil olarak daha geniş sosyal yapılar (ekonomi, politika, kültürel evre gibi) gelişimsel sonucu ve uyumu etkilemektedir (Jessor, 1993).

Yılmaz ocukla yılmaz olmayan çocuğu birbirinden ayırmak için ilk olarak çocuklarda sağlıklı uyumu geliştiren faktörlere veya çocuğun stresle baş etmek için kullandığı baş etme becerilerine bakılmalıdır. İkinci olarak, ocuk aile ilişkinde çocuğun olumlu tepkiler almasını sağlayan faktörlere bakılmalıdır. Son olarak, yakın çevrede var olan diğer desteklere ve stresörlere bakılmalıdır. Ayrıca bunlara bakılarak önleyici programların ne kadar etkili olabileceği belirlenip, değerlendirilebilir (Robson, 1991). Gelişimsel psikopatolojide uyum, gelişimsel görevlere göre belirlenmektedir.

Bu gelişimsel beklentilerdeki gecikme veya başarısızlık psikopatolojinin değerlendirmelerinin temelini oluşturur. Önemli eksikliklere ve sıkıntılara rağmen bu gelişimsel beklentilerin gerçekleştirilmesi ise yılmazlık değerlendirmelerinin temelini oluşturur (Masten, 1994). Yılmazlıkta istenen veya istenmeyen sonuçlarla ilgili yargıda bulunulurken çoğunlukla kültürel geçmişe dayanılır. Değerlendirmelerdeki kültürel farklılıklar yılmazlığın sürekli bir kavram olarak ele alınmasını güçleştirmektedir (Glantz ve Sloboda, 1999).

Steinberg (1990), ergenlerin gelişimsel görevlerini üç kategoride toplar: (a) yakın ilişkiler ve kişilerarası sorumluluk, (b) kimlik ve kişisel sorumluluk, (c) başarı ve sosyal sorumluluk. Örneğin; yakın ilişkiler ve kişilerarası sorumluluk önemlidir çünkü ergenler yetişkin biri olabilmek için, diğer insanları kişilerarası ilişkilerde tatmin edecek kapasiteyi geliştirmeleri gerekmektedir. Bireyin kişilerarası ilişkileri idare edebilme yeterliliği onun hayatının birçok alanındaki işlevselliğini etkilemektedir (iş ve aile hayatı gibi) (Akt. Taylor 1994). Gelişimsel görevler, hayatın çeşitli dönemlerindeki davranışlar için belirlenmiş standartları ve beklentileri içerir. Gelişimsel görevlerin gerçekleştirilmesini engelleyen sıkıntılara rağmen, gelişimsel görevlerin yerine getirilmesi yılmazlık olarak değerlendirilir (Taylor 1994; Masten, 1994).

Yılmazlık bir sonuca veya bir özelliğe göre değerlendirilmemelidir. Değerlendirmede çok yönlü bir yaklaşım kullanılmalıdır. Birçok etkinin veya sonucun tamamen olumlu veya tamamen olumsuz olmadığı dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmalıdır (Glantz ve Sloboda, 1999). Chess ve Thomas'a (1980) göre benzer şartlar, farklı bireylerde ve aynı bireyde hayatlarının farklı dönemlerinde farklı neticelerle, farklı haberdarlık ve tepki düzeyleriyle sonuçlanabilir (Akt. Gordon ve Song, 1994). Yılmazlık görecelidir, mekânsaldır ve bireye özgüdür (Gordon ve Song, 1994).

Seligman ve Csikszentmihalyi'ye (2000) göre yılmazlık araştırmaları, pozitif psikolojinin temel konularına dikkat çekmektedir.

Geçmişin tedavi yaklaşımları yerine psikolojik iyilik kavramı çerçevesinde yeni araştırmaların yapılmasına ve programların oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Farklı gruplarda ve hayatın farklı dönemlerinde bazı faktörler iyiliği artırmaktadır. Dört kavram çerçevesinde yapılacak çalışmalar psikolojik iyiliğin geliştirilmesini sağlayacak potansiyele sahiptir. Bunlar; yeterlilik, yılmazlık, sosyal sistemin değiştirilmesi ve güçlendirmedir (Cowen, 1991).

Sağlık alanındaki son çalışmalar dayanıklılık kişilik özelliğinin stresli ortamların olumsuz etkisine karşı destek vazifesi gördüğünü ortaya koymuştur. Dayanıklılık, benlikle ve çevreyle ilgili üç inanç sisteminin (eylem, kontrol ve meydan okumalar) etkileşimine göre tanımlanmıştır. Yüksek derecede meydan okuma duygusuna sahip kişiler deneyimlerinden bir şeyler öğrenerek büyüdükleri ve geliştikleri zaman hayatlarının daha anlamlı olacağı inancına sahiptirler. Dayanıklılık, koruyucu etkiye sahiptir, strese karşı iyilik durumunu korur. Dayanıklılık stres altındayken var olan performansı korur veya geliştirir. Erken yaşlardaki stresli yaşantılar kişisel dayanıklılığın artmasını sağlamaktadır. Erken yaşlardaki çeşitli stres deneyimleri yetişkinlikte bireyleri daha donanımlı kılmaktadır (Khoshaba ve Maddi, 1999).

Yılmazlığın geliştirilmesi için bireylerin stresli olayları yaşarken kullandıkları baş etme mekanizmalarını dikkate almak gerekir. Chess'in (1989), ortaya koyduğu "uyumsal uzaklaşma" psikolojik bir süreçtir. Birey olumlu amaçlarına ulaşmak, kendi psikolojik ve sosyal gelişimini artırmak amacıyla sorunlu aile fertlerinden ve arkadaşlarından uzaklaşabilir. Uyumsal uzaklaşma, bireyin stresli durumlara başarılı bir şekilde uyum sağlamak için kullanabileceği etkin bir baş etme mekanizmasıdır (Wang, Haertel ve Walberg, 1994).

Rutter'in (1987) ortaya koyduğu "stres aşılama" yılmazlıkta önemli bir rol oynamaktadır. Stresli ortamlarda bulunan çocuk, ileride stresli olaylarla karşılaştığında gideceği yolu bulabilecektir ve strese karşı daha dirençli hale gelecektir (Wilson ve Gottman, 1996; Cowan, Cowan ve Schulz, 1996). Sıkıntılar zamanla bireyi güçlendirebilir. Çok fazla sayıda faktör bireyi strese

sokmaktadır ve bu stres yaratan faktörler daha fazla uyumsuzluk yerine uyumla sonuçlanabilmektedir (Norman, 2000).

2.2.1. Risk

Psikoloji çalışmaları, gelişimdeki fiziksel etkiler yerine (aşırı soğuk, virüslü hastalıklar gibi) psikolojik çevreye ve algılanan etkilere odaklanır. Fiziksel süreçlerin de psikolojik uyumu etkilediği açıktır. Fiziksel sıkıntılar, stresör veya sıkıntı olarak değil de incinirlik veya risk faktörleri olarak ele alınır. Psikolojik sıkıntılar psikolojik stresörlerdir. Stresör, birçok insanda strese yol açması beklenen olay veya deneyimdir ve bu insanların normal işlevselliklerini engelleme potansiyeline sahiptir. Psikolojik stres, bireyin sıkıntıyla mücadele etmek için gerek duyduğu kaynaklarla, bireyin kendini sahip olarak algıladığı var olan kaynakları arasındaki dengesizlik deneyimidir. Bu deneyim, bireyin yaşantı kalitesinde belirli derecede dengesizlik yaratır (Masten, 1994).

Risk kavramı uzun süre tanımlanmadan kullanılmıştır. Geleneksel olarak risk istenmeyen sonuçları tahmin eden statik bir kavram, bir stresör olarak kabul edilmektedir. Fakirlik, evlilik çatışmaları ve çocuk istismarı olumsuz sonuçların ortaya çıkma ihtimalini artıran risklerdir. Çünkü birçok araştırma sonucuna göre bu risk gruplarından olan çocuklar, bu gruplardan olmayanlara göre daha ağır derecede psikolojik zorluklar veya davranış problemleri yaşamışlardır (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

Risk kavramı ilaç sektöründen alınmıştır. Risk, çeşitli sıkıntılı sonuçların yaşanma ihtimalini artıran şartlara veya risk faktörlerine maruz kalmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Akademik anlamda risk altında bulunmak, içinde bulunulan grubun akademik başarısızlık ve okulu bırakmayla ilişkilendirilen özelliklerini ifade etmektedir. Örneğin; şehir merkezindeki bir okulda azınlık gruplarından olmak, düşük gelire sahip ailelerden gelmek gibi (Finn ve Rock, 1997; Pligt, 1996). Risk, olası olumsuz sonuçları tahmin eden bir değişken

olarak ve olumsuz hayat şartlarını ifade etmek için kullanılır. Bazı araştırmacılar riskle ilgili ayrımı çevrenin ve bireyin özelliklerine göre yapmaktadır (Kaplan, 1999).

Risk, bireylerdeki ve gruplardaki öznel, negatif ve istenmeyen bir sonuca karşı eğilimi gösterir. Riskin derecesi, riske maruz kalındığında olumsuz sonucun ortaya çıkma ihtimali riskin olmadığı zamanki olumsuz sonucun ortaya çıkma ihtimaliyle karşılaştırılarak ölçülür (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996). Faktörlerin, riskin göstergesi olarak kendi karmaşık içsel yapıları vardır ve değerlendirmelerde bu yapılar dikkate alınmalıdır (Seifer ve Sameroff, 1987).

Risk araştırmaları, bazı insanlar yetersizlikler geliştirirken bazılarının geliştirmemesinin nedenleriyle ilgilenmektedir. Risk araştırmalarının temel amacı, riskler ve sonuçlar arasındaki sürekliliği ve süreksizliği kanunsal olarak ortaya koyacak araştırmalar sunmaktır (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

Yılmazlık tanımları ikincil olarak risk faktörlerine bağlanabilir. Risk faktörlerinin doğasına ek olarak, risk faktörlerinin sayısı ve ağırlığı yılmazlık tanımlamaları açısından bilgilendiricidir. Yılmazlık, bireyin altında bulunduğu streslerin ağırlık ve kötülük derecesi göz önünde bulundurulduğunda anlamlıdır. Bireyin yaşadığı sıkıntılar artarken, bireyin sıkıntının üstesinden gelmesi için gereken bireysel özelliklerinin de gelişmesi gerekmektedir. Yılmazlık, bireydeki sadece olumlu gelişmeleri ve sonuçları dikkate alırken, risk ortaya çıkmamış her türlü sonuçları dikkate almaktadır ve onlarla ilişkilendirilmektedir. Riskte; olumlu veya olumsuz sonuçlar risk şartlarının varlığına dayandırılmamaktadır (Kaplan, 1999).

Risk statüleri çok sayıda özellikler göz önünde bulundurularak tanımlanır; sosyo ekonomik unsurlar (fakirlik gibi), yakın çevredeki cinayet istatistikleri, aile düzensizlikleri, ailevi sapmalar, çocukluktaki kötü muameleler, ailenin

alkoliklik geçmişi, madde kullanımı, zihinsel hastalıklar, yetiştirme yurtlarında yaşama, çocukluktaki psikiyatrik sorunlar (ğrenme güçlüğü gibi), evsizlik, anneden kaynaklanan stres, düşük kilolu doğum ve yüksek derecedeki stres gibi sıralanabilir (Windle, 1999). Werner'in (1993) alışmasında risk faktörleri şunlar olarak tanımlanmıştır; fakir olarak doğmak, doğumla ilgili ölüm stresi, aile çevresindeki kronik düzensizlik, ailede alkoliklik ve zihinsel hastalıklar. Bu gruplanan risk faktörleri istenmeyen sonuçların gelişmesini tahmin eder (Kaplan, 1999).

Riskin aktif etkeni kendi içinde yatmamaktadır, onun yerine değişkenlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan birçok süreçten kaynaklanmaktadır. Bu süreçler risk şartlarıyla ve işlevsel olmayan öznel sonuçlarla ilişkilidir. Örneğin; sosyal olarak çekingen ve utangaç çocuklar normal akranlarına göre depresyon geliştirmede daha fazla risk altındadır. Risk, ekingenlik ve utangaçlık özelliklerine atfedilemez. Risk sosyal olarak çekingenlik ve utangalıkla ilişkilenen süreçte yatmaktadır. Bu süreçte, bu özellikler birey tarafından içselleştirilerek depresyona yol açar (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996). Sıkıntılar birçok açıdan değişiklik gösterir. Bunlardan biri, sıkıntının şiddetidir. Tramvatik deneyimler sıkıntının en yüksek olduğu deneyimlerdir. Bazı olayların yaşanması herkes için gelişim süreci içinde kaçınılmazdır (bir yakının ölümü, taşınma ve okul değiştirme gibi). Toplumlar bu tür sıkıntılarının üstesinden gelinmesine yardımcı olan ritüeller geliştirirler. Bir diğeri ise stresörlerin ağırlık dereceleri ve süreleridir. Bazı stresörler ağır ve kısa sürelidir (yabancı birinin öldürülmesine şahit olma gibi). Bazılar kroniktir, sürekli veya zamanla tekrarlayan (aile çatışmaları ve çocuğa yönelik olumsuz davranışlar gibi). Bazı sıkıntılar ise ağırdır ve bireyin sabırlı olmasını gerektirir (kasırgada bütün ailesini kaybetme veya bir aile ferdinin öldürülmesi gibi) (Masten, 1994).

Cowan, Cowan ve Schulz (1996) gibi risk araştırmacıları bireylerin olası gelişimsel yolculuklarının uyuma veya uyumsuzluğa doğru düzenleyen

süreçleri araştırmışlardır. Bu süreçler bireylerin gelişimsel olarak takip ettiği yolları belirler. Araştırmalarda altı tane alternatif yol ortaya koyulmuştur:

1. Bazı bireyler ve aileler sürece iyi olarak başlarlar ve iyi olarak kalırlar.
2. Bazıları risk ve stres altında başlarlar ve o şekilde kalırlar.
3. Bazıları iyi şartlarda başlarlar fakat daha sonra bir yetersizlik geliştirirler.
4. Bazıları risk altında ve stresle başlarlar fakat daha sonra iyi işlevsellik geliştirirler.
5. Bazıları öznel bir problemle başlarlar ve stres altında kalırlar. Fakat problemin doğası zamanla değişir ve yeni problemlere dönüşür.
6. Bazıları risk ve stres altında veya stressiz başlarlar. Daha sonra bu stresli ve stressiz süreçler arasında geçişler yaparlar ve bu döngü içerisinde devam ederler.

2.2.2. Yılmazlık

Yılmazlık bazı araştırmacılar tarafından tekrar eski hale dönebilme yeteneği olarak tanımlanmıştır (Kumpfer, 1999). “Yılmazlık, ağır risk şartlarına maruz kalındığı zaman ortaya çıkan başarılı bir şekilde toparlanabilme yeteneğidir” (Cowen, 1991; Benard, 1994; Joseph, 1994; Gordon ve Song, 1994). Masten’e (1994) göre yılmazlık “ağır risk şartlarına maruz kalınmasına rağmen başarılı bir şekilde toparlanabilme, eski normal hale dönebilme yeteneğidir”. Norman’ın (2000) yılmazlık tanımı “zararlı durumlara karşılaşıldığında bu durumlara başarılı bir şekilde uyum sağlama veya bu zararlı durumları atlatma, toparlanma yeteneğidir”. Madde bağımlılığıyla ilgili araştırmalarında Beauvais ve Oetting (1999), yılmazlığı “tolare etme, uyum sağlama veya hayat krizlerinin üstesinden gelme yeteneği” olarak tanımlamışlardır.

Kaplan (1999) yılmazlığı bir süreç olarak tanımlamıştır: “Yılmazlık, risk ve sıkıntılara rağmen ortaya çıkan olumlu sonucun bir gerçeklik ve süreç olarak tanımlanmasıdır”. Rutter (1990), ise yılmazlığı “*İnsanların streslere ve*

sıkıntılara verdikleri bireysel olarak farklı tepkilerin olumlu tarafını ifade eden bir olgudur” (s.181) şeklinde tanımlamıştır (Akt. Wang, Haertel ve Walberg, 1994).

Yılmazlık bireysel özellikler olarak da tanımlanmaktadır. Sagor’a (1996) göre *“Yılmazlık birtakım özelliklerdir ki bu özellikler insana güçlüklerle ve sıkıntılarla karşılaştığında, bu sıkıntılarla yüzleşmede ve bu sıkıntıları aşmada güç ve tahammül sağlar”* (s. 39).

Garmezy (1993), yılmazlığı sıkıntılara rağmen başarılı bir şekilde uyum sağlama kapasitesi olarak görürken; Rutter (1990) yılmazlığı olumlu sonuç olarak tanımlamaktadır. Yılmazlık için olumlu sonuç sadece risk ve stres altındayken anlamlıdır. Riskin ve stresin olmadığı ortamda olumlu sonuç yılmazlık olarak değerlendirilemez (Glantz ve Sloboda, 1999). Rutter’in önceliği yılmazlığı bireyin statik bir özelliği veya kapasitesi olarak görmesidir. O yılmazlığı birtakım süreçlerin veya mekanizmaların sonucu olarak görmemektedir (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

Yılmazlık bir süreçtir. Yılmazlığın anlaşılması için zararlı ortamlara rağmen iyi bir uyumun ortaya çıkmasını sağlayan bütün parçaların oynadığı rollerin ortaya koyulmasına ve tanımlanmasına gereksinim vardır (Masten, 1994). Yılmazlık genellikle sonuçlara ve bu sonuçların nedenlerine göre tanımlanır. Yani yılmazlık tanımı, sonuçları ve bu sonuçların nedenlerini içermektedir. Bu değişkenler alanyazınında üç ana başlık altında toplanmaktadır; sonuçlar, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. Yılmazlığın, az veya çok istenen sonuçlar olmadan hiçbir anlamı yoktur. Yılmazlık tanımlaması, istenen sonuçlara yaklaşıma, istenmeyen sonuçlardan uzaklaşmaya veya istenen sonuçlara yaklaştıran bireysel özelliklerden birine dayanır (Kaplan, 1999). Yılmazlık insanın niteliklerini ifade eden davranış yorumlamaları ve tanımlamalarıdır. Yılmazlık; birey problemlerle, engellerle, başarısızlıklarla, yetersizliklerle, kendine zarar verici bireysel olumsuz özelliklerle veya güçsüzlüklerle

mücadele ederken bireyin gösterdiği direnç ve üstesinden gelme sırasında gözlenebilir (Glantz ve Sloboda, 1999).

Yılmazlığa, çeşitli ortamlar ve bireyin özellikleri tarafından etkilenen dinamik bir olgu olarak bakılmalıdır. Yılmazlığın doğru tanımlanması için kullanılacak bir yaklaşım, yılmazlığın üstesinden gelme kapasitesi olarak görülmesidir. Bunun anlamı dengeyi (equilibrium) tekrar oluşturabilme ve dengeyi (homeostasis) sürdürme kapasitesidir. Bazı insanlar diğerlerine göre daha fazla kapasiteye sahiptir (Gordon ve Wang, 1994). Yılmaz bireylerin hareketleri kendini doğrulama mekanizması görevi görür. Bu mekanizma, bireyin sıkıntılardan zarar görmeden çıkmasını sağlayacak etkili stratejilerin kullanılabilmesi geribildirimleri sağlar (Wang, Haertel ve Walberg, 1994).

Rhodes ve Brown (1991a) yılmaz çocukları, stresli yaşantılar sebebiyle yetersizlikler geliştirme riski altında bulunmasına rağmen bu yetersizlikleri geliştirmeyen çocuklar olarak tanımlamışlardır. Örneğin; davranış problemi olan her çocuk yetersiz bir yetişkin haline gelmez, her liseyi bırakan çocuk kötü bir yaşama sahip olmaz, birçok adli suça karışan çocuk saldırgan bir yetişkin haline gelmemektedir. Garnezy (1974), yılmaz çocukları; iyi çalışan, iyi oynayan ve yüksek beklentileri olan çocuklar olarak betimlemiştir (Akt. Wang, Haertel ve Walberg, 1994).

Yılmazlığın tanımı açık ve net bir şekilde ortaya koyulamamıştır. Tanımın süreçleri mi yoksa sonuçları mı ifade edeceği açık değildir. Bununla birlikte koruyucu faktörlerin tanımlanmasıyla ilgili belirsizlikler de yılmazlık tanımlamasını etkilemektedir (Kaplan, 1999; Beauvais ve Oetting, 1999). Yılmazlık tanımlaması, başarı ve başarısızlığın sebepleriyle ilgili bir şeyler bilmeyi gerektirmektedir. İlk aşamada, başarılı uyumla başarısız uyumun birbirinden ayıracak çıkarımlarda bulunmak ve uyumu etkileyen risk faktörleriyle koruyucu faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Tanımlama bazı normsal kaynaklara dayanarak istenen ve istenmeyen sonuçlarla ilgili karar vermeyi gerektirmektedir (Rigsby, 1994).

Yılmazlığın tanımlanmasındaki farklılıklar stres ve risk faktörlerini kavramsallaştırılmasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Yılmazlık tanımlaması, istenen gelişmeyi gösteren bireyin veya istenmeyen sonucun tahmin edildiği bireyin bir miktar riske maruz kaldığını kabul eder. Diğer tarafta ise risklerin doğası gereği yüksek oranda değişkendirler. Yılmazlık tanımları risklere bağlanırken hayli değişkenlik gösterecektir (Kaplan, 1999). Yılmazlığı, risk faktörlerini ve koruyucu faktörleri kavramsal olarak birbirinden ayırt etmede bir belirsizlik vardır. Genel olarak en fazla fikir birliği sağlanan yılmazlık tanımı, sosyal dezavantajlara ve yüksek derecede sıkıntılar altında başarılı bir hayat uyumunun ifade edilmesidir (Windle, 1999).

Bir davranış alanında yılmaz olarak değerlendirilen bir birey, diğer davranış alanlarında sıkıntılar yaşayabilmektedir (Farber ve Egeland, 1987; Luthar ve Cushing, 1999). Yılmazlık, genellikle önceden tahmin edilebilen zararlı gelişimsel sonuçların ışığında tanımlanır. Bu tanımlamada bireyin içinde bulunduğu çevrenin de dikkate alınması gerekmektedir (Kaplan, 1999). Yılmazlık tanımının diğer bir boyutu ortam ve şartlardır. Bazı çevreler üstesinden gelmek ve uyum sağlamak için daha fazla ve daha iyi kaynaklara sahiptir. Uyum ve üstesinden gelme bazı şartlar altında daha kolaydır ve yılmazlık bu ortamın bir sonucu olarak ortaya çıkabilir (Gordon ve Wang, 1994).

Yılmazlık genellikle bireysel bir özellik olarak tanımlanır. Ama bireyin kendi dışında var olan yılmazlık faktörleri de vardır. Bunlar bireyin krizlerle mücadele etmesine yardımcı olan dışsal kaynaklardır. Bazıları hem yılmazlık faktörü hem de koruyucu faktör olabilir (Beauvais ve Oetting, 1999).

Yılmazlığın belirlenmesi; sonuçlarla ilgili yargılara ve açıkça tanımlanamayan veya bilinçli bir şekilde sınınamayan uyumların nedenleriyle ilgili kabullere dayanmalıdır (Rigsby, 1994). Yılmazlıkta, psikopatolojide olduğu gibi, gelişimin normlarına göre karar verilir. Bir bireyin “yılmaz” olduğuna karar verildiğinde, bu karar uyum değerlendirmesini (içsel, dışsal veya her ikisi) ve

bu değerlendirme için bir kriteri içerir. Farklı kültürlerde yapılan çalışmalarda yılmaz bireylerle ilgili benzer özelliklerin bulunması, insanların evrimsel yeterliliklerinin ortak bir miras olarak paylaşmasından ve kültürlerin insan gelişimi için benzer beklentiler ve değerler geliştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Çevresel şartlar değiştikçe, bireyin incinirliği veya yılmazlığı da çevreye bağlı olarak değişir (Masten, 1994).

Yılmazlıkla ilgili önemli noktalar; (1) yılmazlık bireyin sabit bir özelliği değildir. Aksine yılmazlık çevresel ve kişisel faktörlerin etkileşiminin bir sonucudur ve şartlar değişirse sonuçlar da değişebilir; (2) sıkıntılar zamanla bireyi güçlendirebilir. Çok sayıda faktör bireyi strese sokmaktadır. Bu stres yaratan faktörler, daha fazla uyumsuzluk yerine yılmazlıkla sonuçlanabilmektedir; (3) yılmazlık iyi bir duygusal sağlığın göstergesi değildir. Yılmaz bireyler davranışsal ve duygusal olarak kötü durumda olabilirler (Norman, 2000).

Uyum ve gelişim insanın çeşitli özellikleriyle çevrenin çeşitli özellikleri arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak değerlendirilir. Gelişim, bireyin önceki yaşantıları ve şartlar tarafından da etkilenir (Cowen, 1991; Gordon ve Song, 1994). Yılmazlık, zamana, şarlara ve içinde bulunulan ortama göre değişiklik göstermektedir (Johnson, 1999). Yılmazlık kişinin hayatının herhangi bir döneminde görülebilir. Örneğin; 20 yaşında yılmaz olarak görülmeyen bir birey, 50 yaşında olumsuz olaylar yaşayabilir ve yılmaz bir birey olarak sıkıntılarının üstesinden gelebilir (Felsman ve Vailant, 1987).

İlk zamanlarda sadece bireyin özelliklerini veya bir grup insanı ifade etmek için kullanılan yılmazlık, son zamanlarda topluluklar ve kurumlar içinde kullanılmaya başlanmıştır (Gordon ve Song, 1994).

2.2.3. İncinirlik

İncinirlik, risk faktörlerinin bulunduğu ortamda olumsuz ve istenmeyen sonuçların ortaya çıkma ihtimalini artırır. İncinirlik riskin bulunduğu ortamda harekete geçer, riskin olmadığı ortamlarda incinirliğin hiçbir etkisi yoktur (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996; Kaplan, 1999). Bu bir benzetmeyle daha da netleşebilir. Orta derecede sağlam bir sandal düşünelim, bu sandal normal şartlarda denizde normal bir sandal işlevi görür. Ama bir fırtına ve dalgalar ortaya çıktığında bunlara dayanamaz, tahrip olur. Hava iyi ve dalgalar normal şartlardaysa, sandal büyük ihtimalle normal durumunda kalacaktır. Fırtınadan ve dalgalardan bütün sandallar etkilenecektir ama bu orta derecede sağlam sandalın zarar görme ihtimali ve zararın derecesi daha fazladır (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

Rutter'e (1991) göre incinirlik faktörleri genellikle negatif kutuptur. Pozitif kutup ise koruyucu faktörlerdir. Koruyucu faktörler, genellikle incinirliğin yokluğunu ifade eder. Bu iki sürecin, pozitif ve negatif sonuçlar için geliştirdikleri mekanizmalar birbirinden farklıdır. Hayatın yönü genellikle uyumdan riske doğru değil, riskten uyuma doğrudur. İncinirlik ve koruyucu faktörler sadece risk değişkeniyle bir araya geldiği zaman etkilidir (Akt. Kaplan, 1999). İncinirlik yetersizliklere karşı genetik bir eğilimi ifade etmektedir. Genellikle içsel güçsüzlüğü veya problemin içsel kaynağını ifade etmektedir. Genetik faktörlerle birlikte düşük benlik algısı, olumsuz kişilik özellikleri, depresyon gibi durumlarda genellikle incinirlik olarak tanımlanmaktadır (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

İncinirlik faktörleri, önemli duygusal ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak gerekli kaynakların yokluğunu ve önceki deneyimlerin beklentileri karşılamadaki yetersizliğini içerir. Yani taleplerin karşılanmasını sağlayacak yeterli kaynakların yokluğunu ifade eder ve önceki deneyimlerin yetersizliği nedeniyle süreçlerin olumsuz sonuçlanması beklenmektedir. Kaynakların yokluğu ve önceki deneyimler, yeni talebin gereklerini karşılama yerine yeni

taleplerin olumsuz etkisini artırmaktadır (Kaplan, 1999). Bazı bireyler risk altındayken, yetersizlik ve problem geliştirmeye daha eğilimlidirler. Bazıları problemin daha hafif bir formunu geliştirirler. Bazı bireyler ise risk şartlarına rağmen sūrpriz bir şekilde iyi uyum sağlayıp gelişirler (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

İncinirlik, sıkıntı verici deneyimlere olan hassasiyeti gōsterir. Risk kavramı incinirliğin yapısını kapsamlı bir şekilde ifade eder. Risk faktōrleri bireyi olumsuz sonuēlara karşı daha incinir ve daha eğilimli kılmaktadır (Anthony, 1987). Risk çevresel kaynaklı etkileri ifade etmek için kullanılırken, incinirlik bireyin sahip olduğu özellikleri ifade etmek için kullanılır (Kaplan, 1999). İstatistiksel olarak değişkenlerin analizinde, riskin etkisi ana bir etkendir. Oysa incinirliğin etkisi ise diğer değişkenlerle etkileşimine bağlıdır. Yani incinirlik sadece yüksek risk altındayken sonuēlar üzerinde değişiklik yaratmaktadır (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

İncinirliğin ortaya çıkması bireyin özellikleriyle yaşam şartları arasındaki karmaşık ilişkiye bağlıdır. Yılmazlık ise benzer şekilde birey, aile çevresi ve toplumsal ortamdaki koruyucu faktōrler arasındaki dinamik etkileşime bağlıdır. İncinirlik bireyi risklere karşı daha hassas davranmasını sağlayarak bazen koruyucu bir işlev de gōrebilir (Werner ve Johnson, 1999). İncinirlikler ve koruyucu faktōrler, risklerin ve sıkıntılarının uyum üzerindeki etkisini azaltır. Bunlar direk bir etki değildir. Bir incinirlik faktōrü bireyin bir özelliği olarak gelişime yōnelik tehditlere karşı bireyin daha hassas olmasını sağlayarak riskli deneyimlerden uzak durulmasını sağlar (Masten, 1994).

2.2.4. Yeterlilik

Baş etme, birey meydan okumalarla karşılaştığı zaman kullandığı açık ve gizli stratejilerin tamamını ifade eder. Bunlar bireyin problem çōzme tepkilerini, gözlenebilen iletişim davranışlarını ve gözlenemeyen zihinsel işlemlerini iēerir. Yeterlilik, başarılı baş etmenin gözlenebilen kısmını ifade

etmektedir. Yeterli çocuk, başarılı baş etmesiyle diğer çocuklardan ayrılmaktadır. Sosyal olarak yeterli çocuk, arkadaşları tarafından istenen oyun arkadaşı olarak görülmektedir (Wills, Blechman ve McNamara, 1996).

Yaşamda krizler ve problemler kaçınılmazdır. Önemli olan bunlarla baş edecek kaynaklara ve yeterliliklere sahip olmaktır (Beauvais ve Oetting, 1999). Baş etme becerilerinin azlığı ve yeterliliğin sınırlılığı uyum problemlerinin ortaya çıkma riskini artırmaktadır. Baş etme becerileri ve yeterlilik, çocuğun sapkın davranışlarda bulunma ihtimalini azaltmaktadır (Wills, Blechman ve McNamara, 1996).

Yeterlilik, genel olarak çevreye etkin bir uyumu ifade etmek için kullanılır. Daha geniş bir tanımla, yeterlilik içinde yaşanan toplumda, kültürde ve zamanda yaşa ve cinsiyete göre temel gelişimsel görevlerdeki başarıyı ifade etmek için kullanılır. Yeterlilik, elde edilen yeterlilik performansını ve bireyin gelecekteki iyi performans gösterebilme yeteneğini içermektedir. Yeterlilik, bireyle çevre arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Çocuğun yetenekleri ve içinde bulunulan ortam, bireyin yeterliliğini etkilemektedir (Cowen, 1991; Masten ve Coatsworth, 1998).

Yeterliliğin erken yaşlardan itibaren gelişmesini sağlayan unsurlar şunlardır; çocuğun kendi bakıcısıyla olan yakın ilişkisi, kendini düzenleme becerileri ve zihinsel işlevselliktir (Masten ve Coatsworth, 1998). Yeterlilik, yaşam boyu sürecek etkiye ve öneme sahiptir. Birçok temel hayat becerileri ve yeterlilikleri erken çocukluk dönemindeki deneyimlerle şekillenir. Bu nedenle yeterlilik geliştirme yaklaşımlarının hedef grubu çocuklardır (Cowen, 1991). Dikkat süreçleri riskle psikopatoloji arasında dengeleyici bir işlev görür. Dikkat süreçleri; yaşamın ilk aylarından itibaren sosyal, zihinsel ve duygusal deneyimleri organize ederek işlevsel bir görev üstlenmektedir. Çocuk büyüdükçe duygusal ve sosyal deneyimleri yönetmedeki başarısı öz-yeterliliğin ve yüksek benlik saygısının gelişmesini sağlamaktadır (Wilson ve Gottman, 1996)

Rol içerikli yeterliliklerin dışında; kişilerarası iletişim, problem çözme, atılganlık ve öfke kontrol becerileri gibi daha genel hayat yeterlilikleri vardır. Bunlar psikolojik iyiliği içermektedir ve uyumsuzluğun yokluğunu ifade etmektedir. Yaşamla ilgili görevleri yeterli bir şekilde yerine getirmek ve diğer insanlarla etkileşimlerde yeterli olmak, anlamayı ve saygıyı etkilemektedir. Bu da bireysel tatmini beraberinde getirmekte ve öz-yetkinliği oluşturmaktadır (Cowen, 1991).

Kişilerarası ilişkilerin, başatma sürecine sağladığı dolaylı ve dolaysız destekler uyumu artırır. Ailenin ergenin var olan problemini inkâr etmesi veya probleminden dolayı eleştirmesi ve suçlaması, ergenin düşük düzeyde iyi olma hali ile ilişkilendirilmiştir. Destek ise ergenlerde yüksek derecede kendini iyi hissetmeyle ilişkilendirilmiştir (Wills, Blechman ve McNamara, 1996).

2.3. Risk ve Koruyucu Faktörler

Yılmazlık kavramını temel alan araştırmalar, daha çok çevredeki risk ve koruyucu faktörler ile bireyin yılmazlık özelliklerindeki yordayıcı faktörlere odaklanmıştır (Kumpfer, 1999). Herhangi bir değişkeni risk faktörü veya koruyucu faktör olarak tanımlarken kullanılacak kesin bir kriter yoktur. Bu sebeple olası risk ve koruyucu faktörlere karar verilirken bireysel, ailesel ve toplumsal düzeydeki değişkenler dikkate alınır (Gordon ve Song, 1994). Risk faktörleri, uzun süreli ruhsal problemlerin ortaya çıkma ihtimalini ve bu problemlerin ağırlık derecesini artıran faktörlerdir. Koruyucu faktörler ise insanın risk faktörlerine ve yetersizliklere direncini artıran koşulları ifade etmektedir (Coie, Watt, West, Hawkins, Asarnow, Markman, Ramey, Shure ve Long, 1993; Reiss ve Price, 1996).

Koruyucu faktör, risk altındayken olumsuz bir sonucun ortaya çıkma ihtimalini azaltır. Birçok insan yüksek risk altında yaşamasına rağmen olumsuz, istenmeyen sonuçlar yaşamamaktadır. Onlar, bu etkilerin düşük veya

değiştirilmiş formlarını yaşamaktadırlar veya risklere rağmen duruma iyi bir şekilde uyum sağlamaktadırlar (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996). Eşitlikçi ve barışçı bir çevrede sağlanan aile sıcaklığı ve desteği koruyucu faktör işlevi görür ve yılmaz bireylerin ortaya çıkmasını sağlar. Önleme, probleme sebep olan şartların ortadan kaldırılmasını içerir. Koruyucu faktörler ise şartlı çalışır. Yani; koruyucu faktörler riskin olduğu durumlarda etkili ve güçlü olmalıdır. Risk faktörlerinin olmadığı ortamlarda koruyucu faktörlerin etkili ve güçlü olmalarına gerek yoktur. Örneğin; güçlü duygusal bağlar risk faktörleriyle ilişkilendirilen suçları önleyici bir işlev görebilir. Fakat duygusal bağların yokluğu, risk faktörlerinin olmadığı bir ortamda suçluluğa yol açmaz. Sosyal destek ile riskli yaşantılardan uzak durabilme yeteneği arasında olumlu bir ilişki vardır (McCord, 1994).

Risk ve koruyucu faktörlerle ilgili ulaşılan genel sonuçlar şunlardır: (1) Yetersizlikler, sadece bir risk faktörü yerine farklı birçok risk faktörüyle ilişkilendirilmiştir. Bir bireydeki toplam risk faktörü; bireydeki yetersizliklerle çevredeki risk faktörlerinden oluşmaktadır. (2) Bazı risk faktörleri yetersizliği sadece hayatın belli bir dönemi için yordarken, bazıları ise yaşam boyunca yetersizliğin sabit bir yordayıcısı olmaktadır. (3) Risk faktörleri incinirliği artırıcı bir etkiye de sahiptir. (4) Bazı risk faktörleri ve yordayıcıları çeşitli yetersizliklerin yaygın sebebidir, bunlar genelde genetik risk faktörleridir. (5) Yetersizliklere karşı koruyucu faktörlerin geliştirilmesi; bireysel ve toplumsal boyuttaki çeşitli faktörlerin risk etkilerinin azaltılması veya bu faktörlerin ortadan kaldırılması ile olur (Coie, Watt, West, Hawkins, Asarnow, Markman, Ramey, Shure ve Long, 1993; Reiss ve Price, 1996).

Aynı değişkenler; riski, incinirliği, yılmazlığı ve sonuçları hepsini birden içerebilir. Sıkıntılar koruyucu faktör olabilir. Sıkıntılar ve olumsuz faktörler her zaman gelişimi olumsuz yönde etkilemezler. Onlar bazen direnci artırıcı görevde üstlenebilirler veya daha yapıcı tepkilerin ortaya çıkmasını sağlarlar. Bu sebeple olumsuz deneyimler veya sonuçlar her zaman olumsuz bir durum olarak değerlendirilemez (Gordon ve Song, 1994). Hayatın farklı

dönemlerinde aynı değişkenin etkisi farklı olabilir. Örneğin, çocukluk döneminde koruyucu bir yetişkinin yokluğu risk faktörü olabilir, aynı durum ergenlikte koruyucu faktör işlevi görebilir (Kaplan, 1999).

Risk faktörlerinin kaynakları ve bu kaynakların içerdikleri risk faktörleri şunlardır: (1) Aile ortamları; alt sosyal sınıf, aile çatışmaları, ailedeki zihinsel hastalıklar, kalabalık aile, anne baba ile kurulan zayıf bağlar, aile yapısındaki bozukluklar ve iletişim sorunları. (2) Duygusal zorluklar; çocuk istismarı, duyarsızlık, duygusal körelme, duygusal olgunlaşmama, stresli yaşantılar, düşük benlik saygısı, duygusal kontrolsüzlük. (3) Okul problemleri; akademik başarısızlık, okulla ilgili moralsizlik. (4) Ekolojik ortam; yakın çevredeki sosyal yapı sorunları, ırksal ayrımcılık, işsizlik, aşırı fakirlik. (5) Bedensel sorunlar; duyumsal yetersizlikler, organik sorunlar, nörokimyasal dengesizlikler. (6) Kişilerarası problemler; arkadaş reddi, yabancılaşma ve izolasyon. (7) Beceri gelişimindeki gerilikler; normalaltı zekâ, sosyal yetersizlik, dikkat eksikliği, okuma güçlüğü, zayıf iş beceri ve alışkanlıkları (Coie, Watt, West, Hawkins, Asarnow, Markman, Ramey, Shure ve Long, 1993).

Risk statüleri, genellikle sıkıntılı olayların yaşanmasına göre tanımlanmıştır: ailenin boşanması ve ayrılması, tek ebeveynli bir ailede yaşamak, anne-babanın önceki ilişkilerinden dünyaya gelmiş olmak, evlatlık olarak bir ailenin yanında büyümüş olmak, kardeş kaybı, dikkat ve hiperaktivite bozukluğu, gelişimsel gerilik ve suçlu olarak hüküm giyme gibi (Rhodes ve Brown, 1991a).

Risk faktörleri, probleme göre değişmektedir. Önemli olan farklı risk faktörlerinin toplam sayısıdır (Liddle, 1994; Beauvais ve Oetting, 1999). Risk altındaki bireylerde ortaya çıkan sonuçlar değişiklik gösterir. Bazı risk faktörleri (fakirlik veya aile içi şiddet gibi) çok geniş ve çok çeşitli problemleri yordar. Bazı çocuklar çeşitli risk grupları içinde yer alırlar ve bunlar genellikle kötü gelişimsel sonuçlar için yüksek "risk" altındadırlar (Masten, 1994). Risk faktörlerinin diğer risk faktörleri üzerindeki doğrusal riski artırıcı etkisine ek

olarak, bir stres durumunun yaşanması diğer bir stres durumunun yarattığı olumsuz sonuçları azaltıcı bir etkiye de sahiptir (Kaplan, 1999).

Rutter (1990); Chess ve Thomas (1990), bazı çocukların bakıcısını huzursuz eden ve onu düşmanca duyguların merkezi haline getiren bir takım karakter özelliklerini ortaya koymuşlardır. Bunlar; yeme ve uyku bozuklukları, düşük uysallık, olumsuz duygusal durum ve düşük titizliktir (Akt. Wang, Haertel ve Walberg, 1994). Bu özellikler çocuğun, yetişkinlerin olumlu yönde dikkatlerini çekme ihtimalini düşürmektedir. Bu özelliklerin olumlu düzeyde olanları, yetişkinler üzerinde olumlu etki bırakırlar ve bu çocuklar yetişkinler tarafından daha çok desteklenirler (Wang, Haertel ve Walberg, 1994).

Koruyucu faktörler sağlık alanında, istenmeyen sonucun ortaya çıkma ihtimalini sosyal olumsuzluklardan ve sıkıntılı şartlardan bağımsız olarak azaltan faktörler olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, bütün bireylerin istenmeyen sonuçlara sebep olan riske belli düzeyde maruz kaldığını kabul eder ve önleyici çalışmalarda problemleri davranışların aktarılmasını önlemeye odaklanır (Windle, 1999). Olumlu özellikler riskin olumlu karşılığıdır. Bazı durumlarda olumlu özellikler, riskin karşıt sonucudur. Düşük sosyo-ekonomik düzey ve düşük zihinsel yeterlilik risk faktörü olarak ele alındığında yüksek sosyo-ekonomik düzey ve yüksek zihinsel yeterlilik de avantaj olarak görülebilir (Masten, 1994).

Koruyucu faktörler, alanyazınında en az iki anlama gelmektedir. Bunlar bireysel özellikler ve risk faktörlerinin yokluğunu ifade eden çevresel özelliklerdir. Yılmazlıkla, koruyucu faktörler ve incinirlik faktörleri arasında da ayırım yapılmıştır. Yılmazlık, risk faktörlerine verilen tepkilerdeki bireysel farklılıkla ilgilenir. İncinirlik ve koruyucu mekanizmalar ise, bireyin riske karşı verdiği tepkilerdeki farklılıkla ilgilenir (Coie, Watt, West, Hawkins, Asarnow, Markman, Ramey, Shure ve Long, 1993; Masten, 1994; Kaplan, 1999).

Rutter'e (1990) göre koruyucu süreçlerde işleyen dört mekanizma vardır. İlk mekanizma, risk faktörlerinin etkisinin azaltılmasını ifade eder. Etkinin azaltılması risk faktörlerinin yordanması veya riske maruz kalmayı ortadan kaldırarak sağlanabilir. İkinci mekanizma, riske maruz kalınca ve olumsuz etkiler artınca, ortaya çıkan olumsuz tepki zincirinin yarattığı etkinin azaltılmasıdır. Örneğin; küçük yaşta anne baba kaybı, kurumsal müdahale ihtimalini artıracaktır. Bu da gelişimsel sonucu olumsuz yönde etkileyecektir. Anne baba kaybindan sonraki bu zincirleme tepkiler, sağ olan anne babanın işlevsel olmasıyla veya yeni bir bakıcı bulunarak aşılabilir. Üçüncü mekanizmada koruyucu işlevler, benlik saygısının ve öz yetkinliğin geliştirilmesiyle sağlanır. Dördüncü mekanizma, risk faktörlerinin etkilerini azaltabilecek deneyimlerin önceden yaşanması için olanakların sunulmasını ifade etmektedir (Akt. Kaplan, 1999).

Ailede, okulda ve toplumda ihtiyaç duyulan koruyucu faktörler şunlardır:

- Olumlu ve koruyucu ilişkileri içeren bir çevre (Krowetz, 1999; Benard, 1991; Norman, 2000).
- Her çocuk için açık bir şekilde belirlenmiş yüksek beklentiler oluşturmak ve bu beklentilerin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan desteği sağlamak (Benard, 1991; Krowetz, 1999; Norman, 2000).
- Anlamlı katılımlar için olanaklar sağlamak (Krowetz, 1999; Benard, 1991; Norman, 2000).
- Açık ve sürekli sınırlar oluşturmak (Benard 1991).
- Hayat becerileri öğretmek (Benard 1991).
- Bakım ve destek sağlamak (Benard 1991).

Masten, Morison ve arkadaşlarına (1990) göre, insanların kendi inanç sistemleriyle ve aynı inanca sahip kişilerle ilişkilerini sürdürmeleri koruyucu bir faktördür. Dinsel inançlar, farklı etnik ve sosyal sınıflardan olan çocukların davranışları için beklentiler ve standartlar oluşturarak, çocuğun uyumuna yardımcı olmaktadır (Akt. Wang, Haertel ve Walberg, 1994). Madde

kullanımına karşı koruyucu faktörler ise madde kullanımına karşı güçlü aile karşıtlığı, dinsel kimlikler ve okul başarısıdır (Beauvais ve Oetting, 1999).

Yüksek düzeyde bir kültürel kimlik, yılmazlık faktörü olabilir. Yüksek düzeyde kültürel kimliğe sahip ailelerde, aile bireyleri için güvenli ve değişmez bir çevre vardır. Bu ailelerdeki çocuklar; yeterliliklerini öğrenme, güçlü yönlerini geliştirme şansına sahip olurlar. Çocuklar, yılmazlık için temel oluşturan kültürel normlardan yararlanırlar. Aile, hayatla ilgili alternatiflerin ortaya çıkarılması için koruyucu ve güvenli bir ortam sağlar. Kriz durumlarında da çocuğa yardım ve destek sağlarlar. Burada aile başarısı, çocuğun krizlerle mücadele edebilmesi için kültürel kaynaklara ulaşmasını sağlamayı ifade etmektedir (Beauvais ve Oetting, 1999).

2.3.1. Ailedeki Risk ve Koruyucu Faktörler

Ergenlik döneminde ailenin ergene yönelik olumsuz tutumu, ergenin özellikleriyle ilişkilendirilmiştir. Duygusal olarak problemlili çocuklar daha fazla olumsuz tepki almaktadırlar. Aile stres altında olmadan, tek başına çocuğun kişiliği aileden olumsuz tepki almak için yeterlidir. Olumsuz kişiliğe sahip çocuk, ailesinden aldığından daha fazla olumsuz tepkiyi kardeşlerinden almaktadır (Henderson, Hetherington, Mekoz ve Reiss, 1996). Ailedeki disiplin, gençlerdeki anti-sosyal davranışların azalmasını sağlamaktadır. Kronik problemlere sahip erkek çocuklar, genellikle anne babaları birlikte yaşayan ailelerden gelmektedirler. Bu anne babalardan en az biri sosyal olarak dezavantajlı ve anti-sosyal grupta yer almaktadır. Bu ailelerde anti-sosyal davranışlara kaynaklık eden şartlar, evdeki işlevsiz disiplin anlayışı ve çocuğun takibindeki yetersizliktir (Forgatch, Patterson ve Ray, 1996). Ailedeki risk arttıkça, kötü sonucun ortaya çıkma ihtimali de artmaktadır. Küçük yaşlarda ailenin çocuk üzerindeki etkisi daha fazladır. Fakat çocuk büyüdükçe çevrenin etkisi artmakta ve daha etkin hale gelmektedir (Bendersky ve Lewis, 1994).

Ekonomik sıkıntılar, ebeveynlerin çocuk bakım davranışları üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Ekonomik sıkıntılar, ailenin işlevselliğini ve ailenin yaşam şartlarını etkilerken ergenin de gelişimsel görevlerini yerine getirme kapasitesini etkilemektedir (Taylor, 1994).

Yüksek düzeydeki aile kontrolü, madde kullanımı için her zaman koruyucu bir faktördür. Aile kontrolü sayesinde çocuğun, madde kullanımına kaynaklık edebilecek arkadaşlarla ve ortamla karşılaşması engellenmiş olur. Fakat bu çok koruyucu ve aşırı sıkı tutum, yılmazlığın gelişmesini de engellemektedir. Bu çocuklar, arkadaş ilişkilerinde güvensizdirler ve hayatlarındaki krizlerle, problemlerle baş etmelerini sağlayacak sosyal becerileri geliştirememişlerdir (Beauvais ve Oetting, 1999).

Aile süreçleri, ergenin öz-yeterlilik geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Öz-yeterlilik ise akademik yeterlilik ve psikolojik uyumla sonuçlanmaktadır. Sağlıklı evlilikler akademik yeterliliğin gelişmesine, yarattıkları ortamla doğrudan katkıda bulunmaktadırlar. Aile ortamı; ailevi takım çalışmasına izin verdiği ve duygusal desteğe sahip olduğu zaman, genç kendi davranışlarını düzenleme ve organize etme yeterliliğini de geliştirir. Bu süreç, akademik ve sosyo-duygusal yeterlilik gelişimiyle sonuçlanmaktadır (Brondy, Stoneman ve Flor, 1996). Çocuklarla aileleri arasında kurulan destekleyici bir iletişimle, çocuklar ailelerinden model alma ve onları gözleme yoluyla birçok beceriyi öğrenirler. Bu destekleyici iletişimle, çocuklar diğer insanların nasıl dinleneceğini, empati kurmayı, problem çözmeyi ve işbirliğini öğrenirler (Wills ve Cleary, 1996).

Masten'e (1994) göre aileler ve çocuğun hayatındaki önemli kişiler, çocuk için temel koruyucu faktör işlevi üstlenmektedirler. Etkin bir ailenin veya bakıcının sahip olması gereken özellikler şunlardır:

- Çocuğun kendisini değerli hissetmesini sağlarlar. Sürekli bir şekilde gösterdikleri eğitici bakım davranışlarıyla çocuklarda bir başvuru kaynağı olarak güven oluştururlar.

- Bir model olarak uygun davranışlar gösterirler.
- Bilgi sağlar ve bilgiye ulaşmanın yollarını gösterirler.
- Uygun davranışları öğretirler, rehberlik eder ve yapıcı geribildirimler verirler.
- Tavsiyelerle ve yapıcı desteklerle çocuğu tehlikeli ve işlevsiz aktivitelerden uzak tutarlar.
- Çocuğun kendine olan güvenini artırmak için çocuğun başarabileceği ve üstesinden gelebileceği meydan okumaları ve girişimleri desteklerler.
- Destekleyici bir görev üstlenirler ve yeni seçenekler sunarlar.
- Yeterliliği geliştirecek ve çocuğun kendine güvenini oluşturacak deneyimler için olanaklar sağlarlar.

Çocuğun bakım ortamının kalitesi, yılmazlığın gelişmesinde çok önemlidir. Aile, çocuğa ilk koruyucu kaynakları sağlar. Çocukta yılmazlığın geliştirilmesi, aile ortamının koruyucu ve yapılandırılmış olmasına bağlıdır. Yani ailenin çocuk için yüksek beklentilere sahip olmasına ve çocuğun aile yaşamına katılımının desteklenmesine bağlıdır. Çoğu yılmaz çocuk en az bir yetişkinle güçlü bir ilişkiye sahiptir (ev dışından da olabilir). Bu ilişki aile içi sorunlarla ilgili riskleri yok eder ve çocuğu sorunlara karşı korur. Hayatının ilk yıllarındaki sürekli ve destekleyici bir kişisel bağlanma, bireyi hayatının sonraki dönemlerinde sıkıntılara karşı da korur. Hayat boyu olumlu bir sosyal ilişkiye sahip olmak yararlar sağlar. Ayrıca olumlu yakın ilişkiler olumlu benlik algısı ve kendini değerli hissetmeyle olumlu bir şekilde ilişkilendirilmiştir (Wang, Haertel ve Walberg, 1994).

Cohler'e (1987) göre çocuğun sahip olduğu yılmazlık özellikleri, destek için diğer insanlara ulaşmasını kolaylaştırır. Aile ne kadar az destek sağlarsa sağlasın yılmaz çocuklar, aileleriyle başarılı bir iletişim kurabilirler. Psikiyatrik olarak hasta anne babalara sahip çocuklardan içsel ego gücüne, yaratıcı yeteneklere ve yüksek kişisel ve fiziksel güce sahip olanlar, güvenilmeyen ve

duygusal olarak ulaşılamayan bakıcılara sahip olma sıkıntısıyla daha başarılı bir şekilde başedeabilmektedirler. Yılmaz çocuklar, rahatsız anne babaya ulaşamasa da yetişkin desteği alma çabalarını devam ettirirler, uygun olan diğer yetişkinlere yönelirler (akrabalar, öğretmenler ve aile dostları gibi).

2.3.2. Toplumdaki Risk ve Koruyucu Faktörler

Çevresel şartlar, çocuğun ailesi ve kendi yakın çevresi dışındaki olayları kapsamaktadır. Akraba ilişkilerini, arkadaşları, öğretmenleri, bakkalı, yol göstericileri vb. içermektedir. Bununla birlikte aile dışında olan olayları da içerir; okul deneyimleri, ders dışı aktiviteler, sosyal baskılar, mesleki yönelimler gibi. Çocuk üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olan çevresel şartlar yılmazlığı geliştirir veya yılmazlığın ortaya çıkmasını zorlaştırır (Rhodes ve Brown, 1991b).

Her aile ve birey, engellerin üstesinden gelerek gelişme gösterecek yeterli özelliklerle donatılmamıştır. Çocuğun ve ergenin gelişiminin önünde çeşitli engeller de vardır (fakirlik gibi). Bireysel ve ailesel boyuttaki katılımlar, beklenenden daha olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilir. Fakat toplumsal boyuttaki katılımlar, kalıcı ve olumlu sonuçlar için en yüksek etkiyi ve başarıyı içermektedir (Taylor, 1994). Önemli bir ilişkide reddedildiklerinde, ergenlerin strese girme olasılıkları ve öfke düzeyleri artmaktadır. Bu yüzden toplumdan aktarılan değerleri kabul etmek için daha az nedene sahipken, sapma olarak görülen değerleri kabul etmek için daha fazla nedene sahiptirler (Wills ve Cleary, 1996).

Benard'a (1991) göre toplumun yılmazlığı geliştirecek üç özelliği vardır. İlki, üyelerine çeşitli kaynaklar sunan sosyal kurumların varlığı. İkincisi, sosyal normların sürekli aktarımıdır. Bu şekilde toplum üyeleri istenen davranışların neler olduğunu öğreneceklerdir. Sonuncusu ise çocukların toplumsal hayata katılarak kendilerini toplumun değerli bir üyesi olarak hissetmelerini sağlayacak olanakların sunulmasıdır. Dengeli ve destekleyici bir toplumun en

açık işareti sağlıklı bireylerin gelişimine imkân veren sosyal kurumlara sahip olmasıdır.

2.3.3. Okuldaki Risk ve Koruyucu Faktörler

Sagor'a (1996) göre okul yaşantısı süresince çeşitli olumlu deneyimler yaşayan öğrenciler, okuldan ayrıldıklarında gelecekleriyle ilgili iyimserlik duygusuna sahiptirler. Yaşadıkları başarılar, yeterlilik duygusunu geliştirir. Onlara, toplumun değerli bir üyesi olduklarının aktarılması, ait olmayı sağlar. Onların topluma katkı sağladıkları duygusunu uyandırmak, işe yarama duygusunu güçlendirir. Çocukların yaşadıkları başarılar, kendilerini güçlü hissetmelerini sağlar.

Okulda akademik performans göstermekte zorlanan bir çocuğun, akademik başarıyı sıkıcı bir değer ve okulu da uygun olmayan bir sosyal ortam olarak görme eğilimi artacaktır. Bu da okulla ilgili değerlerin reddedilmesine yol açacaktır. Koruyucu bir faktör olarak akademik ve sosyal yeterlilik oluşturmada aile çok önemli bir etkiye sahiptir (Wills ve Cleary, 1996). Okullarda yaşanan sürekli başarısızlık; yabancılaşma, işe yaramazlık, güçsüzlük duygularını güçlendirir. Bu da öğrencilerin sıkıntılarla mücadele etmelerini sağlayacak donanımların yetersiz olmasına yol açar. Öğrencilerde olumlu duyguların oluşturulması, planlı eğitsel deneyimlerle gerçekleştirilebilir. Çocuğun günlük yaşantısı içerisinde olumlu deneyim olanakları oluşturarak ve bu olanaklarla da çocuklara yeterlilik, ait olma, işe yarama, güçlülük ve iyimserlik duygularını yaşama fırsatı sunularak çocukların yeterli donanım kazanması sağlanabilir (Sagor, 1996).

Yılmazlık kavramının kurumlara başarılı bir şekilde uygulanabilmesi iç içe geçmiş üç bakış açısının bir araya getirilmesine bağlıdır. İlki, kurumsal davranışların dinamik olan doğasıdır. İkincisi, kurumların başarı ve başarısızlığı önceden belirleyen bir takım önemli özelliklere sahip olmasıdır. Üçüncüsü, kurumun akıllı bir sistem olarak görülmesidir (Anderson, 1994).

Oxley'e (1994) göre okulların amaçları sosyal, duygusal, fiziksel ve zihinsel gelişimin sağlanmasına göre belirlenir. Okulun amacı, sadece toplumsal amaçları yerine getirmek değil, öğrencinin gerçek potansiyelinin farkına varmasını sağlamaktır. Okulların amaçları çocuklara şunları sağlamaktır: (1) Konularda uzmanlaşılması. (2) Yüksek düzeyde zihinsel işlevsellik. (3) Geleneksel olmayan zekânın geliştirilmesi. (4) Sosyal yeterlilik. (5) İyi sağlıktır.

Bu amaçlar çerçevesinde uyumlu ve başarılı okulların zellikleri Louis ve Miles (1990) tarafından şu şekilde belirlenmiştir:

- Tepkisel değildir, planlı ve yapıcıdır.
- Bürokratik kurullarla değil, profesyonel kararlarla yönetilir.
- Takım alışması odaklıdır.
- Yarı zerktir.
- Elemanların performansları çeşitlidir. Elemanların performans alanları, sadece belirlenmiş özel görevleri yerine getirmeyi içermez.
- Elemanlar kendilerini işlerine bir bütün olarak verirler (Akt. Oxley, 1994).

Bu özelliklere sahip kurumlar, sağlıklı kabul edilir ve dıştan gelen olası olumsuz etkilere rağmen ayakta kalırlar, sürekli yetersizliği ortadan kaldırırlar. Sağlıklı okullar, kullandıkları problem çözme mekanizmalarıyla sıkıntılı süreçlerden daha da güçlü olarak çıkarlar. Bu tür okullar yılmaz okullar olarak adlandırılır (Anderson, 1994).

2.4. Yılmaz Bireyin zellikleri

Kişisel zellikler, doğuştan gelen ve sonradan edinilen yeterlilikleri ve şartları içerir. Bu tür faktörler; yaşı, cinsiyeti, zekâyı, kişiliği, özel ihtiyaçları, bireyin güçlü ve zayıf yönlerini içerir. Bu kişisel özellikler çocuğun farklı ortamlara

uyum sağlamasını önemli ölçüde etkiler. Bazı çocukların kişisel özellikleri, baş etmede kendilerini donanımlı kılarken, aynı olaylarla karşılaşan diğer bazı çocukların kişisel özellikleri onları donanımsız kılmaktadır (Rhodes ve Brown, 1991b).

Garmezy'e (1985) göre yılmaz çocukların özellikleri şu alanlarla ilgilidir: (1) İstenilen kişilik özellikleri (yüksek benlik saygısı, kendini kontrol, içsel kontrol gibi). (2) Baş etme çabalarını cesaretlendiren ve geliştiren destekleyici bir aile çevresi. (3) Baş etme çabalarını cesaretlendiren ve geliştiren sıcak ve destekleyici bir sosyal çevre (Akt. Fine ve Schwebel, 1991). Alanyazınında içsel yılmazlık özellikleri; inançsal, zihinsel, sosyal-davranışsal, duygusal ve fiziksel olmak üzere beş ana alana ayrılmaktadır (Kumpfer, 1999).

Yılmaz bireyler yaygın olarak şu özelliklere sahiptirler:

- Sosyal yetkinlik; diğer insanlardan olumlu tepkiler alabilme, sosyal uyum ve sağlıklı ilişkiler kurabilme yeteneği (Benard, 1991; Wills, Blechman ve McNamara, 1996; Parr, Montgomery ve DeBell, 1998; Masten ve Coatsworth, 1998; Glantz ve Sloboda, 1999; Kumpfer, 1999).
- İletişim ve problem çözme becerileri (Cohler, 1987; Benard, 1991; Joseph, 1994; Glantz ve Sloboda, 1999; Werner ve Johnson, 1999; Kumpfer, 1999; Norman, 2000).
- Özerklik (Benard, 1991; Joseph, 1994; Gordon ve Song, 1994; Werner ve Johnson, 1999).
- İnanç (Benard, 1991; Masten 1994; Gordon ve Song, 1994; Masten ve Coatsworth, 1998; Rolf ve Johnson, 1999; Kumpfer, 1999).
- İyi düzeyde zihinsel yeterlilik (Masten 1994; Masten ve Coatsworth, 1998; Glantz ve Sloboda, 1999; Rolf ve Johnson, 1999).
- Amaç ve gelecek duygusu; amaçlar, eğitimsel özelemler ve parlak bir gelecek duygusu (Benard, 1991; Parr, Montgomery ve DeBell, 1998; Kumpfer, 1999; Norman, 2000).

- Umutlu ve iyimser olma (Murphy, 1987; Kumpfer, 1999).
- Planlama yeteneği (Anthony, 1987; Kumpfer, 1999).
- Öz-yetkinlik (Masten 1994; Masten ve Coatsworth, 1998; Werner ve Johnson, 1999; Kumpfer, 1999; Norman, 2000).
- Yüksek benlik saygısı (Masten ve Coatsworth, 1998; Glantz ve Sloboda, 1999; Werner ve Johnson, 1999; Rolf ve Johnson, 1999; Kumpfer, 1999).
- Empati (Benard, 1991; Kumpfer, 1999; Norman, 2000).
- Etkili duygusal düzenleme (Parr, Montgomery ve DeBell, 1998; Glantz ve Sloboda, 1999; Kumpfer, 1999).
- Mizah (Parr, Montgomery ve DeBell, 1998; Rolf ve Johnson, 1999; Kumpfer, 1999; Norman, 2000).
- Deneyimleri yapıcı olarak algılama eğilimi (Benard, 1991; Joseph, 1994; Parr, Montgomery ve DeBell, 1998; Rolf ve Johnson, 1999).
- Destekleyici aile ilişkileri (Masten ve Coatsworth, 1998; Glantz ve Sloboda, 1999).
- Uyum sağlayıcı bir karakter (Joseph, 1994; Wills, Blechman ve McNamara, 1996; Masten ve Coatsworth, 1998; Werner ve Johnson, 1999; Rolf ve Johnson, 1999).

İnsanların çoğu bu özelliklere belli düzeyde sahiptirler. Önemli olan bu özelliklerin, bireyin sıkıntılarının üstesinden gelebileceği düzeyde olmasıdır. Bu da çeşitli koruyucu faktörlerin bulunmasına bağlıdır (Krowetz, 1999). Yılmaz çocuklar, stresin negatif etkisini azaltmak, benlik saygısını korumak ve sıkıntılarının üstesinden gelmelerine yardımcı olacak olanaklara ve kaynaklara ulaşmak için gerekli baş etme becerilerine ve yeterliliklere sahiptirler (Kumpfer, 1999). Bu özelliklerin gelişmesinde bireyin kendi özelliklerinin, ailenin, toplumun ve okulun önemli etkisi vardır. Bu özellikler, bu kaynaklardan sağlanan gerekli desteklerle ve olanaklarla geliştirilebilir (Werner ve Johnson, 1999; Masten ve Coatsworth, 1998).

Yılmaz bireyler, hayatlarındaki rahatsız edici durumlara uyum sağlarlar ve süreç boyunca yeni beceriler geliştirirler. Yılmazlığın gelişme düzeyini artırıcı tutumlar şunlardır: (1) Sıkıntıların olumsuz etkilerine karşı destek sağlama. (2) Uygun koruyucu mekanizmaların gelişmesine izin verme. (3) Başarısızlıkla karşılaşıldığında destek sağlayarak, durumun başarılı bir şekilde geçilmesini sağlama. (4) Daha iyi bir insan olmak için deneyimlerinden başarılı bir şekilde yararlanma (Kaplan, 1999).

Yapılan çalışmaların sonuçlarına göre, bir takım faktörler çocukların ve ergenlerin yılmazlıklarını geliştirmelerinde önemli rol oynamaktadır. Bunlar:

- Etkili anne babalık.
- Diğer yetişkinlerle kurulan yeterli iletişim.
- İhtiyaç duyduğunda diğer insanlara özellikle yetişkinlere başvurmak.
- Kendileri ve diğer insanlar tarafından yetenekli ve başarılı oldukları alanlara göre değerlendirilmek.
- Öz-yetkinlik, öz-değer, umut duygusu
- Sosyo ekonomik avantajlar.
- İyi okullar ve diğer toplumsal olumlu özellikler (Masten, 1994).

2.5. Müdahaleler ve Önleyici Çalışmalar

Önleyici çalışmaların temel çıkış noktası zayıflığı düzeltmek ve tamir etmek değildir, sistematik olarak yeterliliği oluşturacak yaklaşımlara odaklanmaktır. Önleyici çalışmalar, bireyi zihinsel hastalıklara karşı koruyan güçlü yönlerin olduğunu bulmuştur. Bunlar: cesaret, ileri görüşlülük, iyimserlik, kişilerarası beceriler, inanç, iş ahlakı, umut, dürüstlük, akış ve içsellik kapasitesi vb. dir. İnsanın güçlü yönlerine odaklanan önleyici çalışmaların görevi, çocuklardaki bu erdemlerin, özelliklerin anlaşılmasını ve geliştirilmesini sağlamaktır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

Yılmazlıkla ilgili yapılan araştırmalardan elde edilecek sonuçlar, insan uyumunun anlaşılması ve psikolojik gelişimin artırılması için büyük bir katkı sağlayacak potansiyele sahiptir (Masten, 1994). Önleyici çalışmalar gittikçe yaygın hale gelmektedir. Çünkü risk altındaki bireylere ve ailelerine sağlanan destek hizmetlerinin maliyetinin düşük olması, yılmazlığa olan ilgiyi her geçen gün arttırmaktadır. Çocuklarda yılmazlığın geliştirilme yollarının daha iyi anlaşılması, önleyici çalışmalar yapan servislerin etkinliğinin artırılması açısından önemlidir (Kumpfer, 1999). Yılmazlık; problemlere, müdahalelere ve başetmeye yönelik bakış açılarını şekillendirmektedir. Müdahaleler, başarılı baş etmeye ve uyuma giden yolların fark edilmesi ve bu yolların işlevselleştirilmesine yönelmelidir (Liddle, 1994).

Geleneksel önleyici çalışmaların odak noktası, duygusal ve davranış problemi ya da zihinsel yetersizliği olan çocuklar veya psikopatolojinin bazı formlarını geliştirme riski altında olan çocuklardır. Çocuklukta yetersizlikler ilerideki psikolojik sıkıntıları yordamada çok önemlidir. Çocukluk deneyimleri ilerideki psikolojik yetersizliklerin nedenlerini içinde bulundurmaktadır. Fakat günümüzde önleyici çalışmalar, sağlıklı bir şekilde uyum sağlayan yılmaz çocukların uyumuna katkıda bulunan faktörlerin anlaşılmasına yönelmiştir. Bu yılmaz çocukların tam olarak anlaşılması, önleyici çalışmalarla ilgilenen uzmanların yılmaz bireyler yetiştirmelerine yardımcı olacaktır (Rhodes ve Brown, 1991a).

Önleyici çalışmaların amacı bireyin geliştirebileceği olası yetersizliklerin geliştirilmesini önlemektir. Yani; yetersizliğin sebebini ortadan kaldırmaktır. Bu çalışmalar hastalık ortaya çıkmadan, sistematik olarak risklere ve koruyucu faktörlere odaklanır. Önleyici çalışmalar, bireyin işlevselliğini geliştirmek için koruyucu faktörleri güçlendirmeye, risk faktörlerini azaltmaya ve ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Coie, Watt, West, Hawkins, Asarnow, Markman, Ramey, Shure ve Long, 1993; Jessor, 1993). Önleyici çalışmaların önemli amaçlarından biri, çocukların sosyal, psikolojik ve duygusal problemler geliştirmelerine yol açan risklerin doğru bir şekilde belirlenmesidir.

Etkili önleyici çalışmalar, ancak bu faktörler belirlendikten sonra geliştirilebilir (Rhodes ve Brown, 1991a).

Süreçlerin değerlendirilebilmesi için öncelikle sürece ilişkin sonuçların araştırılması gerekir. Önleyici çalışmalarda süreç geliştirilirken olası sonuçların bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde olumsuz sonuçların ortaya çıktığı süreçler de geliştiriliyor olabilir (McCord, 1994). Risk altından yaşayan her çocuk, yaşamının bazı dönemlerinde müdahaleye ihtiyaç duyabilir. Bu müdahaleler, onların yeterli birer yetişkin haline gelmesini engellemez (Krowetz, 1999).

Psikolojik iyiliği artırmak için kullanılabilecek müdahale stratejiler: (1) İncinirliği ve riski azaltmak. (2) Strese ve olumsuz sonuçlara sebep olan faktörleri azaltmak. (3) Varolan uygun kaynakları artırmak. (4) Koruyucu süreçleri geliştirmek (Cowen, 1991; Masten, 1994). Müdahale ve önleyici çalışma uygulamalarında üç nokta önemlidir. İlkine göre, müdahaleler bireyin bireysel kaynaklarını geliştirmeye yönelebilir. Önleyici stratejiler bu yaklaşımı uygulayarak benlik saygısını, baş etme becerilerini ve sosyal becerileri geliştirir. İkincisi, önleyici çalışmaların geniş çevreyi değiştirmeye yönelmesi ile ilgilidir. Üçüncüsü, müdahalelerin bireyin kendine özgü özellikleriyle çevrenin kendine özgü özellikleri arasındaki etkileşimi değiştirmeye yönelmesiyle ilgilidir. Bu tür önleyici çalışmalar, bireyin bireysel özellikleriyle çevredeki faktörlerin etkileşim kalitesinin geliştirilmesine odaklanır (Coie, Watt, West, Hawkins, Asarnow, Markman, Ramey, Shure ve Long, 1993; Reiss ve Price, 1996; Tarter ve Vanyukov, 1999).

Bireydeki, ailedeki, okullardaki, arkadaş ilişkilerindeki ve toplumsal çevredeki risk faktörleri birbirlerine bağlıdır. Bu yüzden önleyici çalışmalar farklı kaynaklardan gelen risk faktörleri için çeşitli boyutlarda müdahaleler içermelidir (Coie, Watt, West, Hawkins, Asarnow, Markman, Ramey, Shure ve Long, 1993; Reiss ve Price, 1996).

Bireyler kendileri için var olan riski, kendi yaş ve cinsiyetindeki diğer kişilere göre daha düşük algılama eğilimindedirler. Riske karşı hatalı bir iyimserliğe sahiptirler. Bu da risk davranışlarında bulunmayı artıran bir etkidir. Bireyin kendi incinmezliğiyle ilgili iyimserliği, uyumun ve önleyici davranışların sürdürülmesini engellemektedir. Böyle bir durumda kendini diğer insanlara göre daha az risk altında gören kişinin, önleyici davranışlarda bulunmasını sağlayan gerekçeler ortadan kalkmaktadır (Pligt, 1996).

Lazarus ve Folkman'ın (1984) geliştirdiği duygusal gelişim kuramına göre, bireyin yaşayacağı durumları önceden tahmin etmek, o yaşantıların strese dönüşme potansiyelini belirlemede çok önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin; eşlere anne babalığa geçiş sürecinde birtakım streslerin ve hayal kırıklıklarının kaçınılmazlığına hazırlayarak bu yapılabilir. Bu şekilde olumsuz yaşantılar birey için çok beklenmedik olmayacak ve bu da sürecin zararlı etkilerini azaltıp dengeleyecektir (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996).

2.6. Boşanmış Aileler

Ailedeki çeşitli süreçler kardeşlerin birbirlerinden farklı olmalarına sebep olmaktadır. Aynı ailede yaşayan kardeşler anne babalarından farklı tepkiler almaktadırlar. Çocuklara karşı ailelerin gösterdiği farklı davranışlar, çocuklar arasındaki uyum farklılığına sebep olmaktadır (Henderson, Hetherington, Mekoz ve Reiss, 1996). Aile yaşantısı çocuğun gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bunu, stresli olaylara yol açarak veya çocuğun stresli olaylarla başarılı bir şekilde baş etmesi için yardımcı olarak yapar. Çocuğun ilerideki uyum düzeyini ve zorluklarla nasıl mücadele edeceğini belirleyen güçlü kişilik özellikleri aile üyelerinden öğrenilmektedir. Buna ek olarak aile bireylerinin sağladığı destek, başarıyı ve başarısızlığı önemli ölçüde belirlemektedir (Rhodes ve Brown, 1991b).

Tepkisel etkileşim stili, ilişkilerdeki sınırlar ve davranışlardaki belirsizlikler sebebiyle çocuklarda duygusal kontrolsüzlüğe sebep olmaktadır. Çocuğun rolleriyle ilişkili olarak kurduğu ilişkilerdeki engellenmeler kontrolsüzlüğün bir diğer sebebidir. Kaygı yaratan bir ortamda bulunan çocuğun yeterli hale gelmesi zordur. Yetişkinlerle kurulan uygun olmayan yakınlık, daha az uyarılmaya sebep olmaktadır. Ailedeki anne baba katılımının azlığı, çocuğun uyarılma ihtiyacını karşılamak için aileden soyutlanmasına sebep olmaktadır. Bu da beraberinde kontrolsüzlüğü getirmektedir (Sroufe, 1991).

Aile ilişkileri, çocuklarda baş etmenin ve yeterliliğin gelişmesine katkıda bulunarak yılmazlığın gelişmesini sağlar. Sosyal destek, sapma davranışlarıyla düşük düzeyde ilişkilendirilmiştir. Aile desteği strese karşı bir destek görevi üstlenmektedir. Duygusal destek, sorunlu neticelerin ortaya çıkmasını önlemektedir (Wills, Blechman ve McNamara, 1996). Çocuklukta sahip olunan ailesel yeterlilik ve ailede var olan kaynaklar, yetişkinlikteki uyumun niteliğini olumlu yönde etkilemektedir (Rolf ve Johnson, 1999).

Destekleyici aileler etkili bir iletişime sahiptirler. Bu aileler çocuğun uyumsal yeterliliğine, baş etme becerilerini ve gerekli yeterliliklerini geliştirerek katkıda bulunurlar. Duygusal desteğin yüksek olduğu ailelerde anne babayla girilen iletişim, çocuğun benlik saygısını ve kabul edilmişlik duygusunu geliştirir. Aile iletişimi, baş etmenin ve yeterliliğin gelişmesine katkıda bulunur. Yeterlilik, olumsuz olayların yaşanmasını önlemektedir. Duygusal ve diğer desteklerin olduğu ailelerde, ergenler meydan okumalarla ve geçişlerle mücadele ederken bu destekleri kullanırlar. Destekleyici aile ergenin topluma uyumuna yardımcı olur. Ailenin sağladığı destek ve gösterdiği iletişim becerileri, tutumların ve beklentilerin gelişmesinde önemli bir modeldir (Wills, Blechman ve McNamara, 1996).

Boşanmayı ve ayrılığı yaşayan kadın, erkek ve çocuk zihinsel sağlık problemleri yaşama riskiyle karşı karşıyadır. Ayrılık ve boşanma ergen intiharlarıyla güçlü bir şekilde ilişkili bulunmuştur (Robson, 1991). Bazı erkek

çocuklarında uyum problemleri boşanmadan önce başlarken, bazılarında ise boşanmadan sonraki süreçte başlar. Çocuğun uyum problemleri stres, sosyal yoksunluk, anne baba özellikleri gibi ortamsal şartlardan kaynaklanmaktadır (Forgatch, Patterson ve Ray, 1996). Çocukların çoğu, anne babalarının boşanma ve tekrar evlenmeleri süreçlerini stresli olarak yaşamaktadır. Çocukların ailelerinin evlilikle ilgili geçişlerine verdikleri tepkiler değişiklik göstermektedir. Bazıları geçişle baş edecek becerileri geliştirirken, bazıları ise gelişimsel gerilikler ve rahatsızlıklar yaşamaktadır. Bazılarının erken yaşlarda bu geçişlere uyum sağladıkları görülürken, bunlarda ergenlik döneminde gelişimsel gerilikler görülebilmektedir. Bu geçişlerle ilgili etkiler çocuğun gelişimsel dönemine, cinsiyetine ve kişiliğine; ev ve aile çevrelerinin kalitesine; çocuk ve anne baba için var olan desteklere ve kaynaklara bağlı olarak değişmektedir (Hetherington, Stanley-Hagan ve Anderson, 1989).

Amerika'da birçok çocuk, ailesinin boşanması ve tek ebeveynli ailelerde yaşama deneyimlerini yaşamaktadır. Boşanma, çocukların sosyal, psikolojik, davranışsal ve akademik problemler yaşama riskini artırmaktadır. Yine de bazı durumlarda boşanmalar, çocukların stresli ve sıkıntılı aile ilişkilerinin yaşandığı ortamdaki uzaklaşmasını sağlayabilmekte ve çocuğa daha fazla kaynak sağlamaktadır. Bu yüzden bazı çocuklar ailelerinin boşanma sürecinden yeterli olarak çıkmakta ve bu süreçte kendilerini geliştirmektedirler (Hetherington, Stanley-Hagan ve Anderson, 1989).

Boşanma sürecine sağlıklı gelişim açısından bakıldığında, bazı çocukları ve ergenleri olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Böyle bir durumda yılmaz çocuklar, olaylar her ne kadar acı verici ve stresli olsa da zarar görmekten kaçmıyor, bunun yerine boşanmayı bir büyüme ve gelişme süreci olarak yaşıyorlar (Robson, 1991). Boşanma strese yol açmasına rağmen, toplumdan ve aileden gelen sosyal destekler stresi azaltıp, olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilir. Ortamsal değişkenler, sadece aile etkileşimini etkiledikleri zaman (anne babalık davranışları gibi) çocuğun uyumunu etkilemektedirler.

En ağır şartlarda bile yüksek düzeyde anne babalık becerileri çocuğun uyumu için yeterlidir (Benard, 1991; Forgatch, Patterson ve Ray, 1996).

Risklerin aile içi süreçleri nasıl etkilediği Cowan, Cowan ve Schulz (1996) tarafında şu şekilde açıklanmıştır:

Risk → Mekanizma → Sonuç

Bir evlilik stresi (risk) çocuğun uyumunu (sonuç) anne babalık davranışlarıyla (mekanizma) etkiler.

Evlilik stresi → Anne babalık davranışları → Çocuğun uyumu

Evlilik stresindeki bireysel farklılıklar ebeveynlik davranışlarındaki bireysel farklılıkla ilişkilendirilir. Anne babalık davranışlarındaki bireysel farklılıklar evlilik kalitesine göre çocuğun uyumu üzerinde daha yüksek düzeyde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu yüzden, evlilik çatışmaları anne babalık davranışları (mekanizması) yoluyla çocuğun uyumu üzerinde doğrudan etkiye sahiptir.

Aynı cinsiyetten anne veya babayla yaşayan çocuklar, boşanmaya daha iyi ve hızlı bir şekilde uyum sağlamaktadırlar. Boşandıktan sonra da eşlerin ilişkilerini sürdürmeleri ve çocuğun anne ve babayla olumlu bir ilişkiye sahip olması, baş etmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Boşanmış ailelerde aile bütçesine katkı için çalışan ergenler, çalışmayanlara göre kendilerini daha değerli hissetmektedirler. Evde kurallar koyan ve sürekli bir disiplini olan anne veya babayla yaşayan her yaş düzeyindeki çocuklar, kendilerini daha güvende hissetmektedirler (Robson, 1991). Rutter okulda başarılı olup akademik başarıya odaklanan öğrencilerin aileleri ayrıldığında, bu öğrenciler bu durumla daha iyi bir şekilde baş edebildiklerini belirtmektedir (Akt. Robson, 1991).

Cowan, Cowan ve Schulz'a (1996) göre ailenin uyum düzeyinin değerlendirilmesinde ailenin beş temel özelliği göz önünde bulundurulmalıdır. (1) Ailenin ve çocuğun birey olarak iyilik ve kötülük durumu. (2) Çift olarak evlilik ilişkisinin kalitesi. (3) Aile fertleri ve çocuklar arasındaki ilişkinin kalitesi.

(4) Anne babanın aile köklerinin bulunduğu çevre. (5) Her aile üyesinin yaşadığı streslerle, aile dışından gelen sosyal destekler arasındaki denge. Her alandan gelen risklerin, koruyucu faktörlerin ve incinirliklerin birleşimi, bireysel ve ailesel uyumu tek başına alınan bir değişkenden daha iyi yordamaktadır.

2.7. Konu İle İlgili Araştırmalar

Rutter'in (1979) İngiltere'de yaptığı araştırmada, aile içi sorunlar ve anne babası evlilik sorunları yaşayan, düşük sosyo ekonomik düzeyde olan, kalabalık veya geniş aileden gelen, aile içinde suç kabul edilen davranışlarla karşılaşan, annesinin psikiyatrik bozuklukları olan ve devlet bakımından yararlanan çocuklarla çalışmıştır. Araştırma sonucunda: tek risk faktörünün anlamlı bir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Fakat iki veya daha fazla risk faktörünün bir araya gelmesi, olumlu sonuçların ortaya çıkma olasılığını yok etmektedir. Yaşanan birden fazla risk faktörü, diğer risk faktörünün etki düzeyini de artırmaktadır (Akt. Rak ve Patterson, 1996).

Werner ve Smith (1982) Havai'den Amerika'ya göç eden düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip ailelerin çocuklarıyla yaptıkları boylamsal çalışmada şu bulgulara ulaşmışlardır:

- Yılmaz grubun, %40'ı en azından üniversite eğitimi almıştır. Bu toplam deneklerin %17 sidir. %13'lük bir grup uzun dönemli baş etme problemleri yaşamışlardır.
- Yılmaz çocukların çoğu en azından bir yeteneğe sahiptir. Çoğu en fazla okuma becerilerinde yetkinliğe sahiptir.
- Yılmaz erkeklerin çoğu, yapıların ve kuralların olduğu aile ortamlarından gelmiş ve etraflarındaki kadınlar onlar için rol modelleri olmuşlardır.

- Kadın yılmaz bireylerin çoğu, risk almaya ve bağımsızlığa vurgu yapılan aile ortamlarından gelmiş ve kadın bakıcılarından sürekli destek almışlardır.
- Yılmaz bireyleri yılmaz olmayan akranlarından ayıran, anne babalarının yerine geçme yeteneğidir. Anne babalarının yerine geçtiklerinde şartsız olarak kabul edilmiş ve anne baba gibi görülmüşlerdir.
- Yılmaz çocuklar, daha küçük ya da yaşlı aile bireyelerine bakma sorumluluğunu üstlenmeye doğru itilmişlerdir. Bu sorumluluk, onların yetişkin yaşamında da devam etmiştir.
- Yılmaz çocuklar şu inanca sahiptir; hayat her şeyi halleder, çözer ve hayatta olması gereken olur. Bu inanç, bir dinle ilişkili de olabilmektedir.
- Yılmaz çocuklar, birkaç iyi arkadaş edinmiş ve bu arkadaşlıkları sürdürmede de başarılı olmuşlardır.
- Yılmaz çocuklar, kendilerine iş birliği yapma fırsatı tanıyan, girişimler içeren ilgiler ve hobilerle uğraşmaktan zevk alırlar.
- Yılmaz bireyler yetişkinliklerinde yaşamlarında önemli yer tutan, onlar için özel ve farklı bir yeri olan bir veya iki tane öğretmenlerini hatırlamışlardır.
- Yılmaz bireyler, kendileri için belirledikleri amaçlara ulaşmak için gerekli çabayı göstermişlerdir. Yılmaz bireyler için kariyer ve iş başarısı ilk ve en yüksek önceliğe sahiptir (Akt. Krowetz, 1999).

Matthews (1994) New York'un metropol bölgesindeki düşük gelir grubundan gelen kadın üniversite öğrencileri üzerinde geniş kapsamlı betimsel bir çalışma yapmıştır. Çalışmadaki denekler anne veya babayla yaşayan ve evde ekonomik kaynakları sınırlı olan kişilerdir. Bu kişiler büyürken evsizlik, fazla kalabalık aile, zararlı alışkanlıklar, çocuk istismarı ve açlık gibi çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bu güçlüklerle rağmen, zorlukları yenmiş ve

liseyi bitirmişlerdir. Ailenin olumsuz etkisinin, madde kullanma riskinin ve sokaklardaki tuzakların üstesinden gelerek, üniversiteye devam etmişlerdir.

Peng (1994) yaptığı araştırmada; aile ve okul desteğinin düşük olduğu durumlarda, yüksek düzeyde kişisel özelliklere sahip öğrencilerde yılmazlığın ortaya çıkma ihtimalinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Aynı şartlarda, yüksek düzeyde kişisel özelliklere sahip öğrenciler, düşük düzeyde sahip olanlara göre yılmazlık geliştirme ihtimalleri daha yüksektir. Aile desteği, öğrencilerde yılmazlığın gelişmesi üzerinde okul çevresine göre daha güçlü bir etkiye sahiptir. Aynı özelliklere sahip öğrenciler arasında, aile ve okul desteğine sahip olanlarda yılmazlık oranı daha yüksektir. İncinir öğrenciler (düşük düzeyde kişisel özelliklere sahip öğrenciler gibi), aile ve okul desteği olduğu zaman öğrenmede başarılı olabiliyorlar. Benzer kişisel özelliklere, aileye ve okul desteğine sahip öğrenciler arasında şehir merkezinde ve dış mahallelerde yaşayan öğrenciler, kırsal kesimde yaşayan öğrencilere göre daha iyi akademik performans göstermektedirler.

Wills ve Cleary (1996) çalışmalarında, ailenin duygusal ve kaynak sağlamaya yönelik desteğinin, ergenlikteki madde kullanımı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Ailesel destek, madde kullanımını yordamaktadır. Aile desteği madde kullanımında daha fazla davranışsal baş etme ve akademik yeterlilik sağlayarak, kontrolsüz davranışlara ve sapmalara daha az tolerans gösterilmesini sağlamıştır. Yüksek düzeyde ailesel destek, risk faktörünün etkisini azaltmakta, koruyucu faktörlerin etkisini artırmaktadır.

Finn ve Rock (1997), akademik olarak başarılı öğrencileri, başarısız öğrencileri ve okulu bırakanları psikolojik özelliklerine ve okuldaki katılımlarına göre karşılaştırmışlardır. Araştırma sonucunda; psikolojik özellikler ve geçmiş istatistiksel olarak kontrol edildiğinde, gruplar arasındaki okul katılım düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Öğrenci katılımı, akademik yılmazlığın önemli bir parçasıdır. Benlik saygısıyla içsel kontrol arasında güçlü bir ilişki vardır. Akademik olarak başarılı öğrencilerin,

akademik olarak başarısız olanlara göre aile yapısı, anne babanın eğitim ve gelir düzeyi gibi aileyle ilgili özellikleri farklıdır. Akademik olarak başarılı öğrencilerin, başarısız öğrencilere ve okulu bırakanlara göre içsel kontrol düzeyleri ve benlik saygısı farklıdır. Yılmaz çocuklar, okulla ilgili davranışlarında diğer iki gruba göre farklıdır. Risk altındaki yılmaz çocuklar, aile ortamından bağımsız olarak hareket edebilmede çok başarılıdırlar. Başarılarından ve başarısızlıklarından kendilerini sorumlu tutarlar ve benlik saygısı düzeyleri yüksektir. Yaşanan sıkıntılara rağmen bağlanabilme, kişisel disiplin ve olumlu çalışma alışkanlıkları akademik başarıyı yordamaktadır.

Hart ve arkadaşları (1997) araştırmalarında çocuklukta üç çeşit kişiliği karşılaştırmışlardır; yılmazlar, aşırı kontrollü olanlar ve kontrolsüz olanlar. Yılmaz kişilik türüne sahip olan çocukların, diğer ikisiyle karşılaştırıldığında yüksek düzeyde akademik başarıya ve ergenlik boyunca daha az dikkat problemlerine sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca yılmaz çocuklar, arkadaşlık kurmada ve içsel kontrol geliştirmede daha hızlıdırlar. Aşırı kontrollü çocuklar, diğer iki gruptaki çocuklara göre ergenlik boyunca sosyal çekingenliğe daha eğilimli ve düşük düzeyde benlik saygısına sahiptirler. Kontrolsüz çocukların ise diğer iki gruba göre ergenlikteki sinirli davranışları artmaktadır. Yılmaz çocukların uyum ve başarı becerileri, zor şartlar altında içsel kontrolün gelişmesini sağlamaktadır. Kontrolsüz çocuklar 15 yaşlarında yılmaz olanlara göre daha yüksek benlik saygısına sahiptirler. Bu durum, bu çocukların yaşadıkları uyum sorunlarıyla ilgi başkalarının yaptığı değerlendirmeleri kendi benlik kavramını oluştururken fazla dikkate almamalarıyla açıklanmıştır.

Montgomery ve arkadaşları (2000) yüksek öğrenime devam eden Hindistan kökenli Amerikalılar üzerinde yaptıkları araştırmalarında içselleştirilmiş yılmazlık özelliklerinin (öğrenme yolları, akademik bir kimlik geliştirmek ve sosyal destek sistemleriyle ilgili algıları) Hindistan geleneğinde çok büyük bir öneme sahip olduğunu bulmuşlardır. Aile geleneğine bağlılık ve sosyal destek, içsel yılmazlık özelliklerinin oluşturulmasında en önemli kaynaktır.

Üniversite eğitiminin başlamasıyla batı toplumunda ergenlerin aileden bağımsızlık derecesi artarken, Hindistan kökenli öğrencilerde ise aile ile bütünleşme ve kültürel kimliğe bağlılık artmaktadır.

Horton ve Wallander (2001) araştırmalarında, kronik fiziksel yetersizliğe sahip çocukları olan annelerin yaşadıkları strese karşı algıladıkları sosyal destek ve umudun sağladığı koruyucu faktör etkisini araştırmışlardır. Sonuç olarak; çocuklarını farklı ortamlarda yetiştiren annelerin yaşadıkları stres düzeyleri arasında bir farklılık bulunmamıştır. Annelerin yaşadıkları stresle umut ve sosyal destek arasında negatif bir ilişki vardır. Umut arttıkça annelerin yaşadığı stres düzeyi azalmaktadır. Stresin yüksek olduğu zaman algılanan umut, destek işlevi görmektedir. Çocuğun yetersizliği annelik stresini anlamlı bir şekilde yordamamaktadır. Çok fazla bakım gerektiren çocuğa sahip anneler, bunu bir stres kaynağı olarak algılamamakta ve stresi çocuğun yetersizliği yerine kendi uyumlarıyla ilişkilendirmektedirler. Yüksek risk altında bulunduğu durumlarda yüksek düzeyde umut, düşük olana göre daha az stres yaşanmasına sebep olmaktadır. Yüksek stres altındayken zihinsel stillerle olumlu uyum sağlama olumlu bir şekilde ilişkilendirilmiştir.

Cappella ve Weinstein (2001) araştırmalarında liseye düşük okuma yeterliliği ile başlayan ergenlerin, akademik başarısızlığa ve okulu bırakmaya karşı daha eğilimli olduklarını bulmuşlardır. Liseye kadar düşük başarı riski altında bulunan çocuklar, lisede de başarısızlığa karşı daha eğilimlidirler. Liseye okuma yetersizliği ile başlayan ergenlerin %85'i aynı şekilde kalmaktadır. Sadece %15'i okuma yeterliliğini orta düzeye veya üst düzeye çıkarabilmektedir. Fakat daha az başarısızlıkla liseye geçiş yapanlar okuma düzeylerini orta veya üst düzeye çıkarabilmektedirler. Öğrencilerin akademik yılmazlığını yordayan koruyucu faktörler; deneyimlerden, demografik özelliklerden, psikolojik alanlardan ve okul çevresindeki ortamlardan gelmektedir. Toplumdaki çoğunluktan olmak, kadın olmak, içsel kontrole sahip olmak ve lisede akademik bir eğitim almak; lisedeki akademik yılmazlığı yordamaktadır.

Williams ve arkadaşları (2002) risk altındaki ilköğretim ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinden akademik başarısızlığı veya herhangi bir yetersizliği olanlara yönelik hazırladıkları programın uygulaması sonucunda şu sonuçlara ulaşmışlardır. Yapılandırılmış derslerle, bir program doğrultusunda ve tartışmayla verilen eğitim, çocukların soyut düşünme ve anlama becerilerini geliştirmektedir. Sonuç olarak, akademik başarısızlık riski altında bulunan çocuklara akademik başarı sağlamaları için gereken yüksek derecede anlama becerilerinin tartışmaya dayalı dersler içeren yapılandırılmış eğitim aktiviteleriyle öğretilbileceğini belirtmişlerdir.

Wallerstein ve Kelly (1980) yaptıkları boylamsal çalışmada, ailelerinin ayrılmasından beş yıl sonra, çocukların üçte ikisinin ailelerinin ayrılma durumuyla başarılı bir şekilde baş ettiklerini ve duygusal olarak sağlıklı olduklarını bulmuşlardır. Üçte birinin ise hala aşırı stres yaşadıklarını ve aşırı derecede mutsuz olduklarını belirlemişlerdir. Çocuğun ailenin boşanmasına ve ayrılmasına vereceği tepki, göstereceği uyum çocuğun yaşına ve ayrıldıkları zamanki gelişim evresine bağlıdır (Akt. Robson, 1991).

Sroufe (1991) yaptığı araştırmada yakın aile ilişkilerinin olduğu ailedeki çocukların optimum düzeyde işlevselliğe sahip olduklarını bulmuştur. Bu ailelerdeki çocuklar bir yıl sonraki Ego Yılmazlık Ölçümünden yüksek puan almışlardır. Ergenlikteki ego kontrol davranışları aile işlevselliğiyle ilişkilidir. Aşırı kontrolün ve duygusal katılımın olduğu ailelerde yetişen çocuklar, kendilerini güvende hissetmemektedirler. Bu ailelerde yetişen çocuklar daha incinir hale gelmekte ve sonuçta aşırı kontrollü olmaktadır.

Fine ve Schwebel (1991), Amerika' da ki siyah ailelerin çeşitli özellikleri, tek anne veya babayla yaşayan çocukların yılmazlığını geliştirmektedir. Bu özellikler, çocukların daha iyi uyum sağlamalarını sağlamaktadır. Siyah ve tek anne veya babayla yaşayan çocuklar, anne babası beraber olanlara göre daha yüksek düzeyde baş etme becerilerine sahiptirler. Bu çocuklar, beyaz tek anne veya babayla yaşayan akranlarına göre daha iyi bir şekilde uyum

sağlamaktadırlar. Siyah ve boşanmış anne veya babayla yaşayan çocukların atılganlık düzeyleri daha yüksektir. Bu aile ortamındaki atılganlık, yılmazlığı geliştiren kişisel bir özellik olarak bulunmuştur.

Brondy, Stoneman ve Flor (1996), yaptıkları araştırmada kırsal kesimde yaşayan Afrika kökenli Amerikan ailelerin kazançlarıyla gençlerin yeterlilikleri arasındaki ilişkiye bakmışlardır. Araştırma sonucunda; ailenin kazancıyla psikolojik işlevsellik ve bakım ilişkilerinin kalitesi arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Yüksek kazançta sahip ailelerde, daha az depresif semptomlar ortaya çıkmış ve bu aileler daha iyimser olarak belirlenmiştir. Ailelerin kazançlarıyla dengeli bir evlilik ilişkisi ve babanın bakıma destek vermesi arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Ailesel iyimserlik bir yılmazlık faktörüdür. Ailesel iyimserlik önemli bir yapı olup maddi yapılarla ve duygusal destek yapılarıyla ilişkilidir. İyimser ve kendine güvenen aileler, destekleyici bir aile ilişkisi oluşturarak iş stresiyle baş etmektedirler. Bu durum, onların uzun süreli çalışmanın ve kazandıkları düşük ücretin olumsuz etkilerine karşı koruyucu bir işlev görmektedir. Araştırmada ayrıca, destekleyici evlilik ve bakım ilişkileri ile gençlerin kendini düzenleme yeterliliği arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur.

Georgia Boylamsal Çalışmasında Wampler, Halverson ve Deal (1996), aile ortamıyla çocuğun işlevselliği arasındaki etkileşimi araştırmışlardır. Genel olarak etkilerin yönü ailelerden çocuklara doğru olduğu bulunmuştur. Fakat bazı şartlarda bu etkinin yönü çocuktan aileye doğrudur. Anne babalığın ve evliliğin niteliği, anne babanın kişilikleri çocukta ortaya çıkacak sonucu etkilemektedir.

Rolf ve Johnson (1999), bebeklikte anne babayla kurulan olumlu etkileşimin iki yaşında daha yüksek özerklikle ve sosyal olgunlukla ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Aynı durum on yaşında daha yüksek zihinsel yeterlilikle ilişkilendirilmiştir. Zor karakter özellikleri aynı yaşta, sınıfta ve evde davranış problemleriyle orta düzeyde ilişkili bulunmuştur. Eğitim ortamındaki

sıkıntılarının üstesinden başarılı bir şekilde gelen çocukların hayatlarında ailesel yeterlilik önemli bir koruyucu faktördür. Ailenin eğitim düzeyi yükseldikçe, iki yaşına kadar çocukla anne baba arasındaki etkileşim ve çocuğa sağlanan duygusal destek artmaktadır. İki yaşına kadar anne babanın eğitim düzeyi bebeğin sağlığı ve fiziksel durumuyla da olumlu bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Ailenin eğitim düzeyiyle çocuğun on yaşındaki zihinsel yeterliliği arasında da olumlu bir ilişki vardır.

Conger, Rueter ve Elder (1999), evlilik ilişkisiyle ekonomik sıkıntılar arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Ekonomik sıkıntılar, duygusal stres riskini artırmaktadır. Yani; evlilik çatışmalarına ve onu takip eden evlilik stresine sebep olmaktadır. Evlilikteki yüksek düzeyde destek, ekonomik sıkıntının duygusal stres üzerindeki etki düzeyini düşürmektedir. Evlilikteki etkin sorun çözme becerileri, evlilik çatışmalarının ve evlilik stresinin olumsuz etkisini azaltmaktadır.

Türkiye’de yılmazlıkla ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat boşanmış aile çocuklarıyla ilgili yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

Korkut (1986), yaptığı araştırmada boşanmış aileden gelen ergenlerle ailesi birlikte olan ergenleri, benlik kavramları, depresyon seviyeleri ve aile ortamları açısından karşılaştırmıştır. Öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre benlik kavramları ve depresyon seviyelerinde önemli bir fark bulunmamıştır. Ergenin boşanma sırasındaki yaşı, boşanma süresinin uzunluğu, ayrı olunan anne veya babayla görüşme sıklığı ve babanın eğitim düzeyi değişkenlerinin benlik kavramı ve depresyon seviyesinin önemli yordayıcıları olmadıkları bulunmuştur. Boşanma sonrası yaşantılarından memnun olmayan, anne babaları arasındaki sorunlarda taraf tutmaya zorlanan ve her ikisi tarafından eleştirilen ergenlerin benlik kavramlarının daha düşük ve depresyon seviyelerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, her iki tarafla iyi ilişkileri olan ergenlerin, depresyon seviyeleri daha düşük bulunmuştur. Birlikte yaşadığı anne veya

babayla olumlu ilişkileri olan ergenlerin benlik kavramlarının ise daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kuyucu (1999), araştırmasında anne babaları boşanmış ve anne babaları birlikte yaşayan lise öğrencilerinin uyum sorunlarını karşılaştırmıştır. Anne babaları boşanmış ve anne babaları birlikte yaşayan lise öğrencilerinin genel, kişisel ve sosyal uyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anne babaları boşanmış öğrencilerin nevrotik eğilimleri ve sosyal ilişkileri, anne babaları birlikte olanlara göre daha yüksek olarak belirlenmiştir. Sorunlarını annesiyle paylaşan boşanmış aile çocuklarının aile ilişki düzeyleri, babasıyla paylaşanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Boşanmış aile çocuklarından öz annesiyle yaşayan çocukların aile ilişki düzeyleri akrabasıyla yaşayanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sönmez (2001), çalışmasında anne babası boşanmış ergenlerle anne babası birlikte olan ergenlerin benlik imgelerinde bir farkın bulunup bulunmadığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda anne babası boşanmış ergenlerin benlik imgelerinin anne babası birlikte olan ergenlere göre daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca annenin mesleğinin, madde kullanıp kullanmamasının, eğitim düzeyinin ve yaşının ergenin benlik imgesi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve bu ölçme araçlarına ilişkin psikometrik çalışmalar, verilerin toplanması ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel teknikler hakkında bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu betimsel araştırmada anne babası boşanmış ve anne babası birlikte olan lise öğrencileri, yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılmıştır. Ayrıca, ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumunun ve öğrencilerin cinsiyetinin yılmazlık özelliklerini ve koruyucu faktörleri yordayıp yordamadığına bakılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmaya 70'i ailesi boşanmış, 82'si ailesi birlikte yaşayan olmak üzere toplam 152 öğrenci (76 kız, 76 erkek) katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler Ankara ili Mamak ilçesindeki: Başkent Lisesi, Tuzluçayır Lisesi, Tuzluçayır Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi, Prof. Dr. Ragıp Üner Sağlık Meslek

Lisesi ve Türküzü Oğuzhan Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'nden seçilmişlerdir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplamak amacıyla araştırmada California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu (California Healthy Kids Survey Resilience and Youth Development Module High School Questionnaire) kullanılmıştır.

Boşanmış aile çocukları okulların Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servislerindeki öğrenci tanıma kartlarından yararlanarak rehber öğretmenlerin ve sınıf rehber öğretmenlerinin yardımlarıyla tespit edilmiştir.

3.3.1. California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu Psikometrik Çalışmaları:

California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu (CYDÖ) Norm Constantine liderliğinde WestEd ve Duerr Evaluation Resources tarafından California Eğitim Bölümü için 1999 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin ilköğretim ve lise versiyonları bulunmaktadır. Ölçeğin daha etkin bir versiyonunu elde etmek için ölçeği geliştirme ve yenileme çalışmaları devam etmektedir. Şimdiye kadar ölçeğin birçok versiyonu geliştirilmiştir. Türkçe'ye uyarlanan 2003 sonbaharında elde edilen Versiyon H7 dir.

California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği'nin (CYDÖ) lise versiyonunda olumlu gençlik gelişimiyle, sağlıkla ve risk davranışlarından korunmayla ilişkilendirilmiş 17 özelliğin ölçüldüğü 56 madde vardır. Her özellik üç maddeyle ölçülmektedir. Ölçekte dışsal ve içsel özellikler ölçülmektedir. Ölçeğin ilk beş maddesinde yılmazlıkla ilgili herhangi bir özellik ölçülmemektedir (Constantine, Benard ve Diaz, 1999; Constantine ve Benard, 2001). Ölçeğin İngilizce formu Ek 1'de verilmiştir.

Dışsal özellikler, gelişimsel destekler, olanaklar ve koruyucu faktörler olarak da bilinmektedir. Ölçekte 11 tane dışsal özelliğin ölçüldüğü 33 madde bulunmaktadır. Bunlar öğrencilerin algılarına dayanan koruyucu ilişkilerin (caring relationships), yüksek beklentilerin (high expectations) ve anlamlı katılımlar için olanakların (opportunities for meaningful participations) okul, ev, toplum ve arkadaş grubu olmak üzere dört çevrede ölçülmesine dayanmaktadır (Constantine, Benard ve Diaz, 1999; Constantine ve Benard, 2001).

İçsel özellikler, olumlu gelişimsel sonuçlar ve yılmazlık özellikleri olarak da bilinmektedir. California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeğinde 6 içsel özellik 18 maddeyle ölçülmektedir: işbirliği ve iletişim (cooperation and communication), empati (empathy), problem çözme (problem solving), öz-yetkinlik (self-efficacy), öz-farkındalık (self-awareness) ve amaçlar ve özlemlerdir (goals and aspirations) (Constantine, Benard ve Diaz, 1999; Constantine ve Benard, 2001).

Bu ölçek bir dörtlü derecelendirme ölçeğidir: (1) Tamamen doğru değil, (2) Birazcık doğru, (3) Çok doğru, (4) Oldukça çok doğru. Ölçekte her özellikten alınan ortalama puan değerlendirilirken; 2'nin altı düşük; 2 ile 3 arası orta; 3 ve üzeri yüksek kabul edilmektedir (Constantine, Benard ve Diaz, 1999; Constantine ve Benard, 2001).

Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması, güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları araştırmacı tarafından yapılmıştır. Ölçek, altı kişi tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra bu Türkçe çeviriler altı kişi tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. Bu çeviriler, araştırmacı ve İngilizce yeterliliği iyi olan bir kişiyle beraber değerlendirilmiş ve ölçeğin son Türkçe hali elde edilmiştir. Ölçeğin elde edilen son Türkçe hali alanında uzman altı hakemin değerlendirmesine sunulmuştur. Ölçekte hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu süreçte herhangi bir madde dışarıda bırakılmamıştır.

Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması için gerekli uygulamalar Ankara ili Mamak ilçesindeki farklı tür liselerde yapılmıştır. Bu liseler; Başkent Lisesi, Şehit Nuri Pamir Lisesi, Şehit Nuri Pamir Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi, Çağrıbey Anadolu Lisesi, Prof. Dr. Ragıp Üner Sağlık Meslek Lisesi, Yunus Emre Ticaret Meslek Lisesi ve Türküzü Oğuzhan Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'dir. Bu liselerden 530 kişiye uygulama yapılmış fakat çeşitli eksikliklerden dolayı 62 kişinin sonuçları geçersiz sayılmıştır. Değerlendirmeye 241'i kız (%51.5), 227'si erkek (%48.5) olmak üzere toplam 468 kişi alınmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için faktör analizinden yararlanılmıştır. Ölçeğin ilk beş maddesinde yılmazlıkla ilgili herhangi bir özellik ölçülmemektedir (Constantine, Benard ve Diaz, 1999; Constantine ve Benard, 2001). Bu sebeple bu 5 madde ölçekten çıkartılarak 51 maddeyle varimax rotasyonlu faktör analizi yapılmıştır.

Madde faktör yük değerinin .45 ve daha yüksek olması, maddelerin seçiminde iyi bir ölçüttür (Büyüköztürk, 2003; Brace, Kemp ve Snelgar, 2003). Bu nedenle faktör analizi sonuçlarına göre faktör yük değeri 0.45'in altında olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Elde edilen faktörlerin alfa güvenirlik katsayılarına bakılmıştır. Faktörlerden alfa güvenirlik dereceleri .60'ın altında olanlar da ölçekten çıkarılmıştır. Böylece ölçekteki madde sayısı 36'ya inmiştir.

Faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin orijinalinde olan bazı özellikler Türkçe uyarlamasında ölçülememiştir. Aslında olup da Türkçe uyarlamasında ölçülemeyen özellikler şunlardır;(1) toplumdaki anlamlı katılımlar için olanaklar; (2) arkadaş grubundaki yüksek beklentiler; (3) işbirliği ve iletişim; (4) okuldaki anlamlı katılımlar için olanaklardır. Öz-yetkinlik ve öz-farkındalık özellikleri birleştirilmiş ve ölçeğin aslında öz farkındalığa ait olan "Hayatımın bir amacı vardır" maddesi amaçlar ve özlemlerin bir maddesi olarak algılanmıştır. Ölçeğin aslında her özellik 3 maddeyle ölçülürken Türkçe uyarlamasında bazı özellikler 2 maddeyle ölçülmüştür.

Tablo 3.1. Varimax Rotasyonlu Faktör Analizi Sonuçları

Madde no	Faktör-1	Faktör-2	Faktör-3	Faktör-4	Faktör-5	Faktör-6	Faktör-7	Faktör-8	Faktör ortak varyansı
Faktör-1: Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler									
11	.784								.668
7	.762								.640
8	.711								.585
9	.698								.578
12	.696								.525
10	.690								.593
Faktör-2: Evdeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için Olanaklar									
32		.787							.656
34		.713							.570
35		.692							.541
30		.668							.520
36		.575							.474
33		.551							.409
31		.527							.535
Faktör-3: Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler									
6			.692						.609
1			.684						.550
2			.679						.527
5			.658						.474
4			.650						.506
3			.579						.483
Faktör-4: Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler									
28				.861					.832
27				.851					.788
29				.830					.785
Faktör-5: Öz-yetenlik ve Öz-farkındalık									
17					.658				.480
19					.636				.461
26					.620				.560
18					.594				.478
25					.512				.436
Faktör-6: Empati									
21						.811			.703
23						.736			.644
20						.627			.497
Faktör-7: Amaçlar ve Özlemler									
13							.723		.612
14							.654		.559
24							.630		.482
Faktör-8: Problem Çözme									
22								.649	.556
16								.580	.560
15								.501	.463

Açıklanan Varyans:

Toplam : % 56.5

Faktör-1 : % 9.7

Faktör-2 : % 9.5

Faktör-3 : % 8.2

Faktör-4 : % 6.9

Faktör-5 : % 6.3

Faktör-6 : % 5.9

Faktör-7 : % 5.4

Faktör-8 : % 4.7

Ölçeğin Türkçe formu Ek 2'de verilmiştir.

CYDÖ' nün 36 maddeyle yapılan varimax rotasyonlu faktör analizi sonuçları Tablo 3.1 de verilmiştir.

Tablo 3.1. de sunulan faktör analizi sonuçları şöyle özetlenebilir. Ölçek 8 faktörlüdür. Birinci faktör ölçeğe ait varyansın % 9.7'sini, ikinci faktör % 9.5'ini, üçüncü faktör % 8.2'sini, dördüncü faktör % 6.9'unu, beşinci faktör % 6.3'ünü, altıncı faktör % 5.9'unu, yedinci faktör % 5.4'ünü, sekizinci faktör ise % 4.7'sini açıklamaktadır. Sekiz faktörün açıkladığı toplam varyans ise % 56.5 dir. Sekiz faktörün maddelerde açıkladıkları ortak varyans % 41-83 arasında değişmektedir.

Varimax rotasyonlu faktör analizi sonucunda ölçekte; birinci faktörün altı maddeden (7, 8, 9, 10, 11, 12), ikinci faktörün yedi maddeden (30, 31, 32, 33, 34, 35, 36), üçüncü faktörün altı maddeden (1, 2, 3, 4, 5, 6), dördüncü faktörün üç maddeden (27, 28, 29), beşinci faktörün beş maddeden (17, 18, 19, 25, 26), altıncı faktörün üç maddeden (20, 21, 23), yedinci faktörün üç maddeden (13, 14, 24), sekizinci faktörün üç maddeden (15, 16, 22) oluştuğu belirlenmiştir. Birinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .784-.690 arasında, ikinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .787-.527 arasında, üçüncü faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .692-.579 arasında, dördüncü faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .861-.830 arasında, beşinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .658-.512 arasında, altıncı faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .811-.627 arasında, yedinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .723-.630 arasında, sekizinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .649-.501 arasında değişmektedir.

Maddelerin içerikleri ve ölçeğin aslındaki ölçülen özellikler dikkate alınarak faktörler isimlendirilmiştir. İlk faktör toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek

beklentiler, ikinci faktör ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar, üçüncü faktör okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, dördüncü faktör arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler, beşinci faktör öz-yetkinlik ve öz-farkındalık, altıncı faktör empati, yedinci faktör amaçlar ve özelemler ve sekizinci faktör ise problem çözme olarak isimlendirilmiştir.

CYDÖ nün madde toplam korelasyonları ile alt %27 ve üst %27'lik grupların madde puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları Tablo 3.2 'de verilmiştir.

Tablo 3.2. Madde Analiz Sonuçları

Madde No	Madde-Toplam Korelasyonu ¹	t (Alt%27-Üst%27) ²
01	.34	-8.67***
02	.36	-10.05***
03	.32	-9.14***
04	.36	-7.71***
05	.37	-8.53***
06	.45	-10.31***
07	.47	-11.33***
08	.52	-12.15***
09	.49	-12.28***
10	.52	-11.51***
11	.45	-9.78***
12	.33	-8.22***
13	.38	-8.37***
14	.39	-8.34***
15	.43	-11.39***
16	.45	-10.77***
17	.31	-7.94***
18	.34	-7.26***
19	.28	-7.02***
20	.36	-7.27***
21	.33	-8.17***
22	.38	-6.95***
23	.44	-10.61***
24	.33	-6.50***
25	.30	-7.70***
26	.43	-8.42***
27	.44	-9.13***
28	.48	-10.28***
29	.47	-9.89***
30	.45	-10.34***
31	.49	-10.27***
32	.47	-10.48***
33	.42	-9.26***
34	.49	-11.08***
35	.40	-9.65***
36	.42	-11.44***

¹ n=468² n1=n2=126

***p<.001

Tablo 3.2. incelendiğinde, ölçekte yer alan tüm maddeler için madde-toplam korelasyonlarının .28 ile .52 arasında değiştiği ve t-değerinin anlamlı ($p < .001$) olduğu görülmektedir. Buna göre, ölçekteki maddelerin güvenilirliklerinin yüksek ve aynı davranışları ölçmeye yönelik oldukları söylenebilir. Madde-toplam korelasyonu .30'un altında olan maddeler, faktörlerin ölçümü için çok önemli olmadığı takdirde ölçekten çıkarılması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2003; Brace, Kemp ve Snelgar, 2003). Ölçekteki sadece 19. maddenin madde toplam korelasyonu .30'un altındadır. Fakat bu madde faktörün ölçümünde önemli olduğu için ölçekten çıkarılmamıştır.

Tablo 3.3. Alfa ve Spearman Brown İki Yarı Test Güvenirliği

CYDÖ	Alfa	İki Yarı Test Güvenirliği
Faktör-1	.85	.82
Faktör-2	.81	.78
Faktör-3	.77	.72
Faktör-4	.89	.88
Faktör-5	.66	.59
Faktör-6	.71	.74
Faktör-7	.61	.58
Faktör-8	.61	.58
Toplam	.89	.77

Tablo 3.3'de görüldüğü gibi, CYDÖ' nün güvenirliliğiyle ilgili Alfa değerleri faktör-1 için .85, faktör-2 için .81, faktör-3 için .77, faktör-4 için .89, faktör-5 için .66, faktör-6 için .71, faktör-7 için .61, faktör-8 için .61 ve toplam için .89 dur. Spearman Brown iki test güvenirliliği ise faktör-1 için .82, faktör-2 için .78, faktör-3 için .72, faktör-4 için .88, faktör-5 için .59, faktör-6 için .74, faktör-7 için .58, faktör-8 için .58 ve toplam için de .77 dir.

Tablo 3.4. CYDÖ' nün Ortalama, Standart Sapma, Faktör Puanları ve Faktör-Düzeltilmiş Toplam Puanları Arasındaki Korelasyonlar.

CYDÖ	Madde		Korelasyon									
	Sayısı	X	S	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	T
Faktör-1	6	16.73	4.70	-	.32***	.28***	.35***	.25***	.25***	.25***	.29***	.64***
Faktör-2	7	21.81	4.38	-	-	.34***	.32***	.33***	.23***	.36***	.38***	.67***
Faktör-3	6	16.64	3.91	-	-	-	.19***	.25***	.24***	.26***	.25***	.66***
Faktör-4	3	9.68	2.55	-	-	-	-	.19***	.28***	.25***	.32***	.54***
Faktör-5	5	16.43	2.53	-	-	-	-	-	.32***	.30***	.41***	.53***
Faktör-6	3	9.63	2.07	-	-	-	-	-	-	.30***	.42***	.54***
Faktör-7	3	10.61	1.70	-	-	-	-	-	-	-	.34***	.53***
Faktör-8	3	8.76	2.15	-	-	-	-	-	-	-	-	.62***
Toplam	36	128.8	17.04	-	-	-	-	-	-	-	-	-

***p<.001

Tablo 3.4'de görüldüğü gibi analiz sonuçları, CYDÖ' nün faktör puanları ve faktörler ile düzeltilmiş-toplam puanları arasında pozitif, anlamlı ilişkilerin (p<.001) olduğunu göstermiştir.

3.4. İşlem

Lise öğrencilerine CYDÖ'nin uygulaması, öğrenciler rehberlik ve psikolojik danışma servislerine çağrılarak yapılmıştır. Her sınıftan boşanmış aile çocuğu sayısına eş sayıda ailesi birlikte olan öğrenci rastgele seçilerek uygulama yapılmıştır. Boşanmış aile çocukları, ölçek uygulaması için sadece kendilerinin çağrılmalarından rahatsızlık duyacaklarını ifade ettikleri için aileleri boşanmış ve birlikte olan çocuklar, aynı anda rehberlik ve psikolojik danışma servislerine çağrılarak uygulama yapılmıştır. Ölçeğin öğrencilere uygulanması ortalama olarak 15 dakika sürmektedir.

3.5. Verilerin Analizi

CYDÖ'nin uygulanması sonucu elde edilen veriler MANOVA ve ANOVA ile boşanmış aile çocuklarıyla boşanmamış aile çocukları CYDÖ'nin toplamında ve faktörleri bazında karşılaştırılmıştır.

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumunun ve öğrencilerin cinsiyetinin CYDÖ' nün faktörlerini ve toplamını yordayıp yordamadığını belirlemek için çoklu regrasyon analizi uygulanmıştır. CYDÖ ve faktörleri ; CYDÖ (yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler), faktör-1 (toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler), faktör-2 (ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar), faktör-3 (okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler), faktör-4 (arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler), faktör-5 (öz-yetkinlik ve öz-farkındalık), faktör-6 (empati), faktör-7 (amaçlar ve özlemler) ve faktör-8 (problem çözme) dir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde, ölçeğin uygulanması sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analiz sonuçları verilmektedir. MANOVA ve ANOVA ile boşanmış aile çocuklarıyla boşanmamış aile çocuklarının California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonun (CYDÖ) dan aldıkları toplam puan ve faktör puanları karşılaştırılmıştır. Daha sonra da çoklu regresyon analiziyle lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumunun ve öğrencilerin cinsiyetinin CYDÖ' nün toplamını ve faktörlerini yordayıp yordamadığına bakılmıştır.

4.1. Anne-Babası Boşanmış Aile Çocuklarıyla Anne-Babası Boşanmamış Aile Çocuklarının CYDÖ' den Aldıkları Puanların Karşılaştırılması

Araştırmada öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyetlerine göre CYDÖ' nün toplamından ve faktörlerinden aldıkları puanların karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu karşılaştırma MANOVA ve ANOVA ile yapılmıştır.

CYDÖ'nin sekiz faktörü üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre CYDÖ faktörlerinden aldıkları puanlar anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir

{Wilks Lambda (^)=0.913, F(8, 141)=1.68, p>.05}. Bu bulgu, sekiz faktörden elde edilen CYDÖ toplam puanlarının öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre değişmediğini göstermektedir.

Lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre CYDÖ faktörlerinden aldıkları puanlar anlamlı farklılık göstermektedir {Wilks Lambda (^)=0.884, F(8, 141)=2.30, p<.05}. Bu bulgu, sekiz faktörden elde edilen CYDÖ toplam puanlarının öğrencilerin cinsiyetlerine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir.

CYDÖ' nün faktörlerine ilişkin ortalama, standart sapma değerleri ve lise öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyetine göre ANOVA sonuçları Tablo 4.1'de verilmiştir.

**Tablo 4.1. California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Faktör Puanlarının
Lise Öğrencilerinin Ailelerinin Evlilik Durumlarına ve Cinsiyetlerine
Göre Karşılaştırma ve ANOVA Sonuçları**

Değişken	Evlilik Dur./ Cinsiyet	n	x	s	sd	f	p
Faktör-1	1. Boşanmış	70	15.41	4.74	1-148	5.48	.021*
	2. Birlikte	82	17.06	3.95			
	1. Kız	76	16.28	4.49	1-148	.041	.839
	2. Erkek	76	16.33	4.33			
Faktör-2	1. Boşanmış	70	20.31	5.12	1-148	11.78	.001**
	2. Birlikte	82	22.88	4.08			
	1. Kız	76	21.29	4.97	1-148	1.35	.246
	2. Erkek	76	22.10	4.52			
Faktör-3	1. Boşanmış	70	16.77	3.51	1-148	2.20	.140
	2. Birlikte	82	17.65	3.73			
	1. Kız	76	17.16	3.73	1-148	.168	.682
	2. Erkek	76	17.33	3.58			
Faktör-4	1. Boşanmış	70	9.20	2.74	1-148	2.69	.103
	2. Birlikte	82	9.93	2.70			
	1. Kız	76	9.82	2.77	1-148	.928	.337
	2. Erkek	76	9.37	2.70			
Faktör-5	1. Boşanmış	70	15.69	2.95	1-148	3.16	.077
	2. Birlikte	82	16.46	2.46			
	1. Kız	76	15.89	2.97	1-148	1.13	.289
	2. Erkek	76	16.32	2.43			
Faktör-6	1. Boşanmış	70	9.36	2.03	1-148	.52	.473
	2. Birlikte	82	9.57	1.76			
	1. Kız	76	9.92	1.62	1-148	8.061	.004**
	2. Erkek	76	9.03	1.98			
Faktör-7	1. Boşanmış	70	9.60	2.36	1-148	4.52	.035*
	2. Birlikte	82	10.34	1.94			
	1. Kız	76	10.07	2.27	1-148	.077	.782
	2. Erkek	76	9.93	2.08			
Faktör-8	1. Boşanmış	70	8.41	2.17	1-148	5.80	.017*
	2. Birlikte	82	9.28	2.23			
	1. Kız	76	9.04	2.27	1-148	.711	.401
	2. Erkek	76	8.72	2.21			
Toplam	1. Boşanmış	70	104.76	16.24	1-148	10.84	.001**
	2. Birlikte	82	113.17	15.31			
	1. Kız	76	109.46	17.25	1-148	.000	.997
	2. Erkek	76	109.13	15.29			

*p<.05 **p<.01

CYDÖ'den alınan toplam puan (Yılmazlık Özellikleri ve Koruyucu Faktörler), Faktör-1 (Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler), Faktör-2 (Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar), Faktör-7 (Amaçlar ve Özlemler) ve Faktör-8 (Problem Çözme) lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik- boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Faktör-6 (Empati) ise lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

CYDÖ'den alınan Yılmazlık Özellikleri ve Koruyucu Faktörler puanı lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir $\{f(1-148)= 10.84, p < .01\}$. Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ($X=113.17$), ailesi boşanmış olanlara ($X=104.76$) göre daha yüksektir. CYDÖ'den alınan toplam puanlar lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= 000, p > .05\}$.

Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir $\{f(1-148)= 5.48, p < .05\}$. Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler düzeyi ($X=17.06$), ailesi boşanmış olanlara ($X=15.41$) göre daha yüksektir. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= .041, p > .05\}$.

Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir $\{f(1-148)= 11.78, p < .01\}$. Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar düzeyleri ($X=22.88$), ailesi boşanmış olanlara ($X=20.31$) göre daha yüksektir. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar lise

öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= 1.35, p>.05\}$.

Amaçlar ve Özlemler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir $\{f(1-148)= 4.52, p<.05\}$. Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu Amaçlar ve Özlemler düzeyi ($X=10.34$), ailesi boşanmış olanlara ($X=9.60$) göre daha yüksektir. Amaçlar ve Özlemler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= .077, p>.05\}$.

Problem Çözme lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir $\{f(1-148)= 5.80, p<.05\}$. Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu Problem Çözme düzeyleri ($X=9.28$), ailesi boşanmış olanlara ($X=8.41$) göre daha yüksektir. Problem Çözme öğrencilerinin cinsiyetlerine göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= .711, p>.05\}$.

Empati lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir $\{f(1-148)= 8.06, p<.05\}$. Kız öğrencilerinin sahip olduğu Empati düzeyleri ($X=9.92$), erkek öğrencilere ($X=9.03$) göre daha yüksektir. Empati lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= .520, p>.05\}$.

Diğer tarafta ise Faktör-3 (Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler), Faktör-4 (Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler) ve Faktör-5 (Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalık) lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir.

Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= 2.20, p>.05\}$. Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve

Yüksek Beklentiler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre de anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= 1.68, p>.05\}$.

Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= 2.69, p>.05\}$. Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre de anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= .928, p>.05\}$.

Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalık lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= 3.16, p>.05\}$. Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalık lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre de anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir $\{f(1-148)= 1.13, p>.05\}$.

4.2. CYDÖ'nin ve Faktörlerinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumunun ve cinsiyetin CYDÖ' den alınan toplam puanı ve bu ölçekteki diğer sekiz faktörü yordayıp yordamadığını saptamak için ölçeğin toplam puanı ve sekiz faktör için çoklu regrasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 4.2. Yılmazlık Özelliklerinin ve Koruyucu Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	96.837	5.664	-	17.097	.000	-	-
Cinsiyet	-.329	2.563	-.010	-.128	.898	-.010	-.011
Boşanma	8.414	2.571	.259	3.273	.001	.259	.259

R = .259

R² = .067

F (2, 149) = 5.364, p <.01

4.2.1. Yılmazlık Özelliklerinin ve Koruyucu Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.2. deki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumunun CYDÖ' de ölçülen yılmazlık özelliklerini ve koruyucu faktörleri anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir {R=.259, R²=.07, F(2,149)= 5.36, p<.01}. Yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlere ilişkin toplam varyansın %7'si lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ile açıklanmaktadır.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler arasında pozitif anlamlı bir ilişki vardır { $r=.26$, $p<.01$ }. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon değişmemektedir { $r=.26$ }. Cinsiyetle yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler arasında anlamlı bir ilişki yoktur { $r= -.01$, $p>.05$ }.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler üzerindeki görece önem sırası; birliktelik-boşanmışlık ve cinsiyet şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise; sadece birliktelik-boşanmışlık durumunun yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Cinsiyet ise önemli bir etkiye sahip değildir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlere ilişkin regresyon eşitliği şu şekildedir:

$$\text{Yılmazlık Özellikleri ve Koruyucu Faktörler} = 96.837 - 0.329\text{CİNSİYET} + 8.414\text{BİRLİKTELİK-BOŞANMIŞLIK}$$

Tablo 4.3. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	13.689	1.559	-	8.780	.000	-	-
Cinsiyet	5.3E-02	.705	.006	.075	.941	.006	.006
Boşanma	1.647	.708	.187	2.327	.021	.187	.187

$$R = .187 \quad R^2 = .035$$

$$F(2, 149) = 2.71, \quad p > .070$$

4.2.2. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.3. deki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentileri anlamlı bir şekilde yordamamaktadır { $R=.187$, $R^2=.04$, $F(2,149)= 2.71$, $p>.05$ }.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler arasında pozitif anlamlı bir ilişki vardır { $r=.19$, $p<.05$ }. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon değişmemektedir { $r=0.19$ }. Cinsiyetle Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur { $r= .01$, $p>.05$ }.

Regrasyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise; sadece birliktelik-boşanmışlık durumunun Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Cinsiyet önemli bir etkiye sahip değildir.

Tablo 4.4. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için Olanakların Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	16.527	1.644	-	10.050	.000	-	-
Cinsiyet	.816	.744	.086	1.096	.275	.086	.089
Boşanma	2.564	.746	.270	3.435	.001	.270	.271

$R = .283$ $R^2 = .080$

$F(2, 149) = 6.500$, $p < .01$

4.2.3. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanakların Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.4. deki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanakları anlamli bir şekilde yordamaktadır { $R=.28$, $R^2=.08$, $F(2,149)= 6.50$, $p<.01$ }. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklara ilişkin toplam varyansın %8'i lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ile açıklanmaktadır.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar arasında pozitif anlamli bir ilişki vardır { $r=.27$, $p<.01$ }. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon değişmemektedir { $r=.27$ }. Cinsiyetle Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar arasında ise anlamli bir ilişki yoktur { $r= .09$, $p>.05$ }.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar üzerindeki görelî önem sırası; birliktelik-boşanmışlık ve cinsiyet şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamliliğine ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise; sadece birliktelik-boşanmışlık durumu Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar üzerinde anlamli bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Cinsiyet önemli bir etkiye sahip değildir.

Regrasyon analizi sonuçlarına göre Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamli Katılımlar için Olanaklar ilişkin regresyon eşitliği şu şekildedir:

Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için
Olanaklar= 16.527+0.816CİNSİYET+2.564BİRLİKTELİK-BOŞANMIŞLIK

**Tablo 4.5. Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin
Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları**

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	15.640	1.306	-	11.979	.000	-	-
Cinsiyet	.171	.591	.024	.290	.773	.024	.024
Boşanma	.875	.593	.120	1.476	.142	.120	.120

R = .122 R² = .015

F (2, 149) = 1.132, p> .05

4.2.4. Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentilerin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.5. deki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve cinsiyet Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentileri anlamlı bir şekilde yordamamaktadır {R=.12, R²=.02, F(2,149)=1.13, p>.05}.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler arasında anlamlı bir ilişki yoktur {r=.12, p>.05}. Cinsiyetle Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler arasında da anlamlı bir ilişki yoktur {r= .02, p>.05}.

Tablo 4.6. Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkilerin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	9.144	.975	-	9.382	.000	-	-
Cinsiyet	-.447	.441	-.082	-1.014	.312	-.082	-.083
Boşanma	.727	.442	.133	1.643	.102	.133	.133

R = .156 R² = .024

F (2, 149) = 1.864, p> .05

4.2.5. Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.6. daki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyeti Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkileri anlamlı bir şekilde yordamamaktadır {R=.16, R²=.02, F(2,149)=1.86, p>.05}.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler arasında anlamlı bir ilişki yoktur {r=.13, p>.05}. Cinsiyetle Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler arasında da anlamlı bir ilişki yoktur {r= -.08, p>.05}.

Tablo 4.7. Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	14.276	.966	-	14.785	.000	-	-
Cinsiyet	.421	.437	.078	.964	.337	.078	.079
Boşanma	.778	.438	.143	1.775	.078	.143	.144

R = .163 R² = .027

F (2, 149) = 2.039, p> .05

4.2.6. Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalığın Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.7. deki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyeti Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalığı anlamlı bir şekilde yordamamaktadır {R=.163, R²=.03, F(2,149)= 2.04, p>.05}.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalık arasında anlamlı bir ilişki yoktur {r=.14, p>.05}. Cinsiyetle Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalık arasında da anlamlı bir ilişki yoktur {r=.08, p>.05}.

Tablo 4.8. Empatinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	10.483	.661	-	15.871	.000	-	-
Cinsiyet	-.895	.299	-.238	-2.994	.003	-.238	-.238
Boşanma	.216	.300	.057	.721	.472	.057	.059

R = .245 R² = .060

F (2, 149) = 4.741, p < .05

4.2.7. Empatinin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.8. deki bulgulara göre lise öğrencilerinin cinsiyeti Empatiyi anlamlı bir şekilde yordamaktadır {R=.245, R²=.06, F(2,149)= 4.74, p<.05}. Empatiye ilişkin toplam varyansın %6'sı lise öğrencilerinin cinsiyeti ile açıklanmaktadır.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, cinsiyetle Empati arasında negatif anlamlı bir ilişki vardır {r= -.24, p<.05}. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon değişmemektedir {r= -.24}. Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ile Empati arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur {r= .06, p>.05}.

Standardize edilmiş regrasyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin Empati üzerindeki görece önem sırası; cinsiyet ve birliktelik-boşanmışlık şeklindedir. Regrasyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise; sadece cinsiyetin Empati üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu önemli bir etkiye sahip değildir.

Regrasyon analizi sonuçlarına göre Empatiye ilişkin regrasyon eşitliği şu şekildedir:

$$\text{Empati} = 10.883 - 0.895 \text{ CİNSİYET} + 0.216 \text{ BİRLİKTELİK-BOŞANMIŞLIK}$$

Tablo 4.9. Amaçlar ve Özlemler Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	9.056	.770	-	11.766	.000	-	-
Cinsiyet	-.132	.348	-.030	-.378	.706	-.030	-.031
Boşanma	.741	.349	.171	2.123	.035	.171	.171

$$R = .174 \quad R^2 = .030$$

$$F(2, 149) = 2.324, \quad p > .05$$

4.2.8. Amaçlar ve Özlemlerin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.9. daki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve cinsiyet Amaçlar ve Özlemleri anlamlı bir şekilde yordamamaktadır { $R=.174$, $R^2=.03$, $F(2,149)= 2.32$, $p>.05$ }.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla Amaçlar ve Özlemler arasında pozitif anlamlı bir ilişki vardır { $r=.17$, $p<.05$ }. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon değişmemektedir { $r=.17$ }. Cinsiyetle Amaçlar ve Özlemler arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur { $r= -.03$, $p>.05$ }.

Regrasyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise; sadece ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumunun Amaçlar ve Özlemler

üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Cinsiyet önemli bir etkiye sahip değildir.

Tablo 4.10. Problem Çözmenin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regrasyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	8.022	.790	-	10.152	.000	-	-
Cinsiyet	-.132	.348	-.030	-.378	.706	-.071	-.072
Boşanma	.866	.349	.171	2.415	.017	.194	.194

R = .206

R² = .042

F (2, 149) = 3.307, p < .05

4.2.9. Problem Çözmenin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4.10. daki bulgulara göre lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu Problem Çözmeyi anlamlı bir şekilde yordamaktadır {R=.206, R²=.04, F(2,149)= 3.31, p<.05}. Problem Çözmeye ilişkin toplam varyansın %4'ü lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ile açıklanmaktadır.

Yordayıcı değişkenlerle bağımlı değişken arasında ikili ve kısmi korelasyon incelendiğinde, birliktelik-boşanmışlık durumuyla Problem Çözme arasında pozitif anlamlı bir ilişki vardır {r=.19, p<.05}. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon değişmemektedir {r=.19}. Cinsiyetle Problem Çözme arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur {r= -.07, p>.05}.

Standardize edilmiş regrasyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin Problem Çözme üzerindeki göreceli önem sırası; birliktelik-boşanmışlık ve

cinsiyet şeklindedir. Regrasyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise; sadece birliktelik-boşanmışlık durumunun Problem Çözme üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görölmektedir. Cinsiyet ise anlamlı bir etkiye sahip değildir.

Regrasyon analizi sonuçlarına göre Problem Çözmeye ilişkin regrasyon eşitliği şu şekildedir:

Problem Çözme= 8.022-0.132CİNSİYET+0.866BİRLİKTELİK-BOŞANMIŞLIK

BÖLÜM V

TARTIŞMA

Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerini, ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyetlerine göre California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeğinin (CYDÖ) toplamı ve faktörleri açısından karşılaştırmaktır.

Ayrıca lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumunun ve öğrencilerin cinsiyetinin CYDÖ' nün toplamını ve faktörlerini yordayıp yordamadığına bakılmıştır. CYDÖ' nün toplamı ve faktörleri şunlardır: (1) yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler, (2) toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, (3) ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar, (4) okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, (5) arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler, (6) öz-yetkinlik ve öz-farkındalık, (7) empati, (8) amaçlar ve özlemler ve (9) problem çözmedir.

Bu bölümde araştırmanın amaçları çerçevesinde elde edilen bulguların tartışılması yer almaktadır. Araştırmada yer alan sorulara yanıt bulmak amacıyla seçilen lise öğrencilerine CYDÖ uygulanmıştır. Bu uygulamadan elde edilen araştırma bulguları sırasıyla tartışılmıştır.

5.1. Yılmazlık Özellikleri Ve Koruyucu Faktörler

Araştırmada CYDÖ de ölçülen yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin, lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre farklılık göstereceği düşünülmüştür. Fakat MONOVA dan elde edilen Wilks Lambda sonuçlarına göre CYDÖ'nin sekiz faktöründen alınan toplam puanlar öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre değişmemektedir. Fakat CYDÖ'nin sekiz faktöründen alınan toplam puanlar öğrencilerin cinsiyetlerine bağlı olarak değişmektedir.

ANOVA sonuçlarına göre yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ailesi boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Fakat yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1).

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu yılmazlık özelliklerini ve koruyucu faktörleri anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Cinsiyet ise anlamlı bir etkiye sahip değildir (Bkz. Tablo 4.2.). Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna bakarak sahip oldukları yılmazlık özelliklerini ve koruyucu faktörleri yordayabiliriz. Lise öğrencilerinde cinsiyet ise yılmazlık özelliklerini ve koruyucu faktörleri yordayan bir değişken değildir.

Risk altındaki bireylerin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler bireyin sıkıntılarının üstesinden gelmesini sağlayan en önemli kaynaklardır (Rhodes ve Brown, 1991b; Jessor, 1993; Benard, 1991; Masten, 1994; Krovetz, 1999). Risk grubu olarak kabul edilen boşanmış aile çocuklarıyla (Rhodes ve Brown, 1991a; Kumpfer, 1999) ailesi birlikte olan çocuklar arasında yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından anlamlı düzeyde farklılık vardır. Bu sonuç, boşanmış aile çocuklarının boşanmışlıkla

ilgili sıkıntılarının üstesinden gelmesini sağlayacak kaynaklara ailesi birlikte olan çocuklara göre daha düşük düzeyde sahip olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmaya katılan ergenlerin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler cinsiyete göre bir farklılık göstermemektedir. Kız ve erkek ergenler yılmazlık özelliklerine ve koruyucu faktörlere benzer düzeyde sahiptirler.

5.2. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler Ve Yüksek Beklentiler

Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklenti düzeyi ailesi boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1.). Toplumca sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, boşanmış aile çocukları tarafından daha düşük olarak algılanmaktadır.

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyeti toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentileri anlamlı bir şekilde yordamamaktadır (Bkz. Tablo 4.3.).

Risk altındaki bireylere toplum tarafından sağlanan koruyucu ilişkiler ve aktarılan yüksek beklentiler bireyin sıkıntılarının üstesinden gelmesi için önemli bir kaynak sunmaktadır (Benard, 1999). Boşanmış aile çocuklarının sahip olduğu toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler düzeyi ailesi birlikte olan çocuklara göre daha düşük düzeyde sahip olduğu görülmektedir. Bu eksikliğin sebebi boşanmış aile çocuklarına yönelik toplumdaki önyargılardan ve olumsuz tutumlardan kaynaklanıyor olabilir. Boşanmış aile çocuklarını tespit ederken öğrencilerin ailelerinin boşanmışlığını ifade etmekten çekindikleri gözlenmiştir. Ayrıca ailesi boşanmış öğrenciler okul rehberlik ve

psikolojik danışma servisleri için doldurdıkları öğrenci tanıma kartlarında ailelerinin boşanmışlığını ifade etmedikleri gözlenmiştir. Öğrencilerin ailelerinin boşanmışlığını ifade etmekten çekinmeleri toplumdan kendilerine yönelik toplumsal değerlendirmelerle ilişkilendirilebilir. Bu durumu sosyal bir eksiklik olarak gördükleri için bunu gizleme ihtiyacı duyuyor olabilirler.

5.3. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler Ve Anamlı Katılımlar İçin Olanaklar

Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar düzeyi ailesi boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Fakat ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1.).

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik boşanmışlık durumu ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanakları anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Cinsiyet ise ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanakları üzerinde anlamlı bir yordayıcı değildir (Bkz. Tablo 4.4).

Boşanmışlıkla ilgili stresinin yaşandığı temel çevre aile ortamıdır. Bu yüzden bu iki grup arasında farklılık olması beklenen bir sonuçtur. Aile ortamı, özellikle küçük yaşlarda, sıkıntı altındaki çocukların yılmaz bireyler haline gelmesini sağlayacak kaynakları sunma açısından en fazla etkinliğe sahiptir. Boşanma strese yol açmasına rağmen aileden gelen sosyal destek stresi azaltıp, olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Risk faktörleri anne babalık rollerini etkilediği zaman çocuğu da etkilemektedir. En ağır şartlarda bile çocuğa sağlanan yüksek düzeyde anne babalık becerileri çocuğun uyumu için yeterlidir (Benard 1991; Forgatch, Patterson ve Ray, 1996). Destekleyici aileler çocuğun uyumsal yeterliliğini geliştirmektedir (Wills,

Blechman ve McNamara, 1996). Ailede yılmazlığı geliştirecek önemli kaynaklar vardır. Bu kaynakların belirlenmesi, ailelerle yapılacak çalışmalar için önemli bilgiler sunacaktır. Yılmazlığı geliştiren ailesel özellikler ve kaynaklar kültürel farklılıklar gösterebilmektedir.

Çocuğun bakım ortamının kalitesi yılmazlığın gelişmesinde çok önemlidir. Anne baba ve aile çocuğa ilk koruyucu kaynakları sağlarlar (Wang, Haertel ve Walberg, 1994). Aile ortamı çocuğu hayatın sıkıntıları karşısına donanımlı bir şekilde çıkmasını sağlayabilecek çok önemli bir kaynaktır. Buradan çocuğun hayatının ilk yıllarından itibaren sağlanacak gerekli kaynaklar ve koruyucu faktörlerle çocukların temel yeterlilikleri kazanmaları sağlanabilir. Aile, çocuğun ilk ve en önemli öğrenmelerinin gerçekleştiği ortamdır. Çocuklarla aileleri arasında kurulan destekleyici bir iletişimle çocuklar ailelerinden model alma ve gözlemlerle birçok beceriyi öğrenebilir. Bu destekleyici iletişimle çocuklar diğer insanların nasıl dinleneceğini, empati kurmayı, problemleri çözmede işbirliği yapmayı öğrenecektir (Wills ve Cleary, 1996). Ailede sağlanacak gerekli kaynaklarla çocuklar hayatlarının ilerdeki dönemlerinde daha donanımlı hale geleceklerdir. En önemli ve etkin önleyici çalışmalar, çocukluk döneminden itibaren çocukları hayatın gerekliliklerine karşı donanımlı kılmaktır. Bu da en etkili şekilde aile ortamında gerçekleştirilebilir.

Aile ortamında sağlanacak koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar yılmazlığın geliştirilmesinde önemli bir faktördür (Wang, Haertel ve Walberg, 1994; Benard, 1999). Boşanmış aile çocuklarının sahip oldukları aile ortamının etkinliğinin artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ailenin çocuk için sağlayacağı koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanakların artırılmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu da çocuğun birlikte yaşadığı anne veya babanın evde sağlayacağı etkin anne veya babalık pratikleriyle sağlanabilir.

5.4. Okuldaki Koruyucu İlişkiler Ve Yüksek Beklentiler

Okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1).

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik boşanmışlık durumu ve cinsiyet okuldaki koruyucu ilişkileri ve yüksek beklentileri anlamlı bir şekilde yordamamaktadır (Bkz. Tablo 4.5).

Lise öğrencilerinin sahip olduğu okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre farklılık göstermemektedir. Boşanmış aile çocuklarına okulda sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler aileleri birlikte olan öğrencilerle aynı düzeydedir. Diğer iki ortam; toplum ve aileden sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre farklılık göstermektedir. Fakat okulda sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentilerin öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre farklılık göstermemesi, boşanmış aile çocukları için okul ortamının koruyucu bir ortam işlev üstlenebileceğini göstermektedir.

Çocukta bağlanma ve ait olma duygusunu oluşturmak için okul ortamı önemli bir işleve sahiptir. Birçok başarılı kurum, çeşitli koruyucu ilişkiler oluşturmakta, yüksek beklentiler aktarmaktadır (Benard, 1999). Boşanmış aile çocukları için okul yüksek beklentiler aktarmakta ve koruyucu ilişkileri sağlamaktadır. Lise döneminde okullar, sağladıkları olanaklarla çocukları daha donanımlı hale getirebilecek çocuğun hayatında var olan en önemli kurumdur. Okulların amaçlarından biride sosyal yeterliliği geliştirmektir (Oxley, 1994). Okullar, öğrencileri sahip oldukları olumlu özelliklerine göre değerlendirmeli ve onlara kendi olumlu yönlerine odaklanmayı öğretmelidirler. Okullarda çeşitli alanlarda öğrencilere başarılar yaşatılarak sosyal yeterliliğin geliştirilmesi, yılmaz bireyler yetiştirmedeki en önemli

adımlardan biri olacaktır. Bu durum özellikle boşanmış aile çocukları için koruyucu bir faktör işlevi görecektir potansiyele sahiptir.

5.5. Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler

Arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1).

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik boşanmışlık durumu ve cinsiyet arkadaş grubundaki koruyucu ilişkileri anlamlı bir şekilde yordamamaktadır. (Bkz. Tablo 4.6).

Öğrencilerinin sahip olduğu arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir. Arkadaş grubunun sağladığı koruyucu ilişkiler iki grup öğrenci tarafından da aynı düzeyde algılanmaktadır. İki grup arasında farklılık olmaması, boşanmış aile çocukları için arkadaş grubunun sağladığı koruyucu ilişkilerin bir koruyucu faktör işlevi görebileceğini göstermektedir. Öğrencilerin arkadaş grubuyla olan ilişkilerinin artırılması boşanmış aileye sahip olmanın getirdiği sıkıntılarla baş etmeyi olumlu yönde etkileyebilecektir.

5.6. Öz-yetkinlik Ve Öz-farkındalık

Öz-yetkinlik ve öz-farkındalık lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1).

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyeti öz-yetkinlik ve öz-farkındalığı anlamlı bir şekilde yordamamaktadır (Bkz. Tablo 4.7).

Boşanmış aile çocukları, ailesi birlikte olanlarla aynı düzeyde öz-yetkinliğe ve öz-farkındalığa sahiptir. Bu durum ailesi boşanmış öğrencilerin boşanmışlığın getireceği sıkıntılarla etkin bir şekilde baş etmesinde yardımcı olacak bir yılmazlık özelliğine sahiptir şeklinde değerlendirilebilir. Yılmaz bireylerin sahip olduğu özelliklerden biri de öz-yetkinlik ve öz-farkındalıktır (Masten 1994; Masten ve Coatsworth, 1998; Werner ve Johnson, 1999; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Bu yılmazlık özelliğine boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olan öğrencilerle aynı düzeyde sahip olmaları, bu öğrencilerin sıkıntılarla baş etmede bu özelliği etkin bir şekilde kullanabileceklerini göstermektedir.

5.7. Empati

Kız öğrencilerinin sahip olduğu empati düzeyi, erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Fakat empati lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1). CYDÖ ölçülen yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler içerisinde cinsiyete göre farklılık gösteren tek faktör empatidir.

Lise öğrencilerin cinsiyeti empatiyi anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Fakat ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu öğrencilerin empati düzeyi üzerinde önemli bir yordayıcı değildir (Bkz. Tablo 4.8).

Bu bulgular daha önce yapılan araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Türkiye’de ve yurtdışında yapılan bazı araştırmalarda da kadınların empati düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu

bulunmuştur (Aydın, 1996; Henry, Sager ve Plunkett, 1996; Bozkurt, 1997; Babay, Ochion ve Korniol, 1998; Giesbrecht, 1998; Myyrg ve Helkama, 2001).

Yılmaz bireylerin özelliklerinden biri de empatidir (Benard, 1991; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Ailelerin birliktelik-boşanmışlığına göre empati düzeyinde bir fark olmaması, boşanmış aile çocuklarının empati düzeyinin ailesi birlikte olan çocuklarla benzer düzeyde olduğunu göstermektedir. Empatinin çocuklara aile ortamında öğretilbildiği bilinmektedir. Wills ve Cleary'e (1996) göre çocuklarla aileleri arasında kurulan destekleyici bir iletişimle, çocuklar ailelerinden model alarak ve gözleyerek empati kurmayı öğrenebilmektedirler.

Öz-yetkinlik, öz-farkındalık ve empati ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre farklılık göstermeyen iki yılmazlık özelliğidir. Bu yılmazlık özellikleri, boşanmış aile çocukları tarafından da ailesi birlikte olan çocuklarla aynı düzeyde geliştirilmiştir. Bu yılmazlık özellikleri boşanmış aile çocukları için boşanmanın getirdiği sıkıntıların üstesinden gelmelerini sağlayacak iki önemli kaynaktır.

5.8. Amaçlar Ve Özlemler

Ailesi birlikte olan öğrencilerin sahip olduğu amaçlar ve özlemler düzeyi ailesi boşanmış olan öğrencilere göre daha yüksektir. Fakat amaçlar ve özlemler cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. (Bkz. Tablo 4.1).

Lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyeti öğrencilerin sahip oldukları amaçlar ve özlemler düzeyini anlamlı bir şekilde yordamamaktadır (Bkz. Tablo 4.9).

Yılmaz bireylerin özelliklerinden biri de amaçlara ve özlemlere sahip olmalarıdır (Benard, 1991; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Fakat ailesi

boşanmış öğrenciler boşanmanın getirdiği sıkıntılarla baş etmede yardımcı olacak olan amaçlar ve özelemlere sahip olma düzeyi, ailesi birlikte olan öğrencilere göre düşük olması onları sıkıntılar karşısında daha incinir hale getirecektir. Boşanmış aile çocuklarının kendileri için amaçlar ve özelemler oluşturmalarının sağlanması dışsal desteklerle sağlanabilir. Bu öğrenciler için amaçların ve özelemlerin oluşturulabilmesi aile, okul ve toplumsal işbirliğiyle daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir.

5.9. Problem Çözme

Ailesi birlikte olan öğrencilerin sahip olduğu problem çözme becerileri ailesi boşanmış olan öğrencilere göre daha yüksektir. Fakat problem çözme becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir (Bkz. Tablo 4.1).

Lise öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu problem çözmeyi anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Cinsiyet ise anlamlı bir yordayıcı değildir. (Bkz. Tablo 4.10).

Yılmaz bireylerin özelliklerinden biri de problem çözme becerilerine sahip olmalarıdır (Cohler, 1987; Benard, 1991; Joseph, 1994; Glantz ve Sloboda, 1999; Werner ve Johnson, 1999; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Bu özelliklere, boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olanlara göre daha düşük düzeyde sahip olmaları onları karşılaştıkları problemleri çözmeye daha donanımsız kılacaktır. Aile ortamında karşılaşılabilecek birçok problemi, problem çözme becerileriyle daha etkin bir şekilde çözebilir. Bu sebeple, bu becerilerin boşanmış aile çocuklarına kazandırılması, bu çocukların boşanmanın getirdiği sıkıntılarının üstesinden daha etkin bir şekilde gelmelerini sağlayacaktır.

Problem çözme becerileri çocuklara Wills ve Cleary'e (1996) göre özellikle çocuklarla aileleri arasında kurulan destekleyici bir iletişimle, çocuklar ailelerinden model alarak ve gözleyerek problemler çözme becerilerini öğrenecektir. Ailelere problem çözme becerilerinin öğretilmesi demek bunun çocuklara da öğretilmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple problem çözme becerilerinin öğretilmesine öncelikli olarak ailelerden başlanmalıdır.

Boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olanlara göre daha düşük düzeyde sahip oldukları iki yılmazlık özelliği problem çözme becerileri ve amaçlar ve özelemlerdir. Bu iki özelliğin geliştirilmesi boşanmış aile çocuklarını daha donanımlı ve yılmazlık geliştirmeye daha yakın kılacaktır.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada ailesi boşanmış ve ailesi birlikte olan lise öğrencileri, yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılmıştır. Ayrıca ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumunun ve öğrencilerin cinsiyetinin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler üzerindeki yordayıcılığı incelenmiştir. Araştırma sonucu, aileleri birlikte olan öğrencilerle aileleri boşanmış öğrenciler arasında yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından fark olduğunu göstermiştir. Fakat öğrencilerin cinsiyetine göre anlamlı bir fark yoktur. CYDÖ' nün alt boyutlarından: toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar; amaçlar ve özlemler; problem çözme öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Diğer dört boyut, okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler; öz-yetkinlik ve öz-farkındalık; empati ise öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Öğrencilerin cinsiyetine göre farklılık gösteren boyut ise sadece empatidir. Yani, kız öğrencilerin empati düzeyi erkeklere göre daha yüksektir.

Öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler üzerinde anlamlı bir yordayıcıdır. Cinsiyet ise anlamlı bir yordayıcı değildir. Ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu ölçeğin alt boyutlarından sadece, ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve

anlamli katilimlar için olanaklar ve problem çözme üzerinde anlamli yordayıcılardır. Ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumu, toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler; öz-yetkinlik ve öz-farkındalık; empati; amaçlar ve özlemler üzerinde anlamli bir yordayıcı değildir. Öğrencilerin cinsiyeti ise ölçeğin alt boyutlarından sadece empatiyi yordamaktadır.

Bu alışma sonucunda ileride yapılabilecek araştırmalar için yararlı olabileceği varsayılan bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler aşağıda aktarılmıştır.

Ailesi boşanmış öğrencilerinin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin ailesi birlikte olanlara göre daha düşük olması, boşanmış aile çocuklarına yönelik önleyici ve müdahale çalışmalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ailesi boşanmış öğrencilerin yılmazlık özelliklerini ve sahip olduğu koruyucu faktörler geliştirildiğinde, bu çocuklar boşanmış bir aileye sahip olma sıkıntısıyla daha etkin bir şekilde baş ederek, daha iyi uyum sağlayacaktır. Bu araştırmada boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olan çocuklara göre eksik olduğu özellikler belli ölçülerde belirlenmiştir. Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda boşanmış aile çocuklarına yönelik bir eğitim programı geliştirilebilir.

YDÖ'de yer alan yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin ayrı ayrı karşılaştırılması boşanmış aile çocuklarının sahip olduğu eksikliklerin daha ayrıntılı ortaya koyulmasını sağlamıştır. Özellikle boşanmış aile çocuklarının bu özelliklerinin ve faktörlerin geliştirilmesi için daha öznel önleyici ve müdahale çalışmaları yapılabilir.

Boşanmış aile çocuklarına yönelik toplumsal destek; bu çocuklara sağlanacak koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamli katilimlar için olanakların arttırılmasıyla geliştirilebilir. Bunun sağlanabilmesi için risk

altındaki çocuklara yönelik olarak toplumsal boyutta çalışmalara ihtiyaç vardır.

Çocukların ve ailelerinin boşanmışlık durumuna yönelik kendi algılarının ve onlara yönelik toplumsal algının daha iyi anlaşılması için bu konuda çalışmalara ihtiyaç vardır. Yapılacak bu tür araştırmalarla, bu araştırmada gözlenen boşanmış aile çocuklarının ailelerinin boşanmışlığı gizlemeye yönelmelerinin ve ailelerinin boşanmışlığını ifade etmekten çekinmelerinin altında yatan dinamikler ortaya koyulabilir.

Ailelerde yılmazlığı geliştirecek önemli kaynaklar vardır. Çocuklarda yılmazlığın gelişmesini sağlayacak ailelerin ve toplumların sahip olduğu özellikler kültürel boyutta farklılıklar göstermektedir. Bu yılmazlığı geliştiren ailesel ve toplumsal özellikler kendi toplumumuzda için araştırılabilir. Özellikle ailelerdeki ve toplumdaki kültürel kaynakların belirlenmesi, çocukların uyum sürecindeki aile ve toplumsal etkisinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Yılmazlığın altında yatan temel düşünce, bireylerin hayatın çeşitli boyutlarında kendilerini yeterli görmeleridir. Yani bireylerin kendilerine yönelik yeterlilik algılarıdır. Örneğin bu araştırmada ölçülen yılmazlık özelliklerinden empati, problem çözme, öz-yetkinlik ve öz-arkındalık bireylerin bu alanlardaki kendi yeterlilik algılarıyla doğrudan ilişkilidir. Yani yılmaz bireyler yetiştirmenin altında yatan temel nokta kendilerini yeterli algılayan bireyler yetiştirmektir. Çocukların sahip oldukları yeterlilikleri artırmaktır. Bu sebeple yeterlilikle ilgili araştırmalara ihtiyaç vardır. Özellikle eğitim kurumlarının öğrencilere kazandırdıkları yeterliliklerin ortaya koyulmasına ihtiyaç vardır. Eğitim süreci çocukların yeterlilik algılarını ne yönde etkiliyor? sorusu yapılacak çalışmalara cevap bulabilir.

Toplumdan, aileden ve okuldan sağlanan koruyucu faktörlerde yine çocukların yeterlilikleriyle ilişkilidir. Destek ve yardım almada kendini yeterli

olarak algılayan bir birey, bu kaynaklardan gerekli koruyucu faktörleri edinebilecektir. Yılmaz çocukların özelliklerinden biri de çevresinden olumlu tepkiler alabilme yeterliliğine sahip olmasıdır. Çocukların karşılaşacağı sıkıntıları ve riskleri önlemek çok güçtür. Fakat çocukların bu sıkıntılar ve riskler karşısına daha donanımlı ve güçlü bir şekilde çıkması sağlanabilir. Bu da yılmazlık özelliklerinin ve koruyucu faktörlerin geliştirilmesine bağlıdır. Yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin geliştirilmesi de çocukların yeterliliklerinin geliştirilmesine bağlıdır. Bu amaca yönelik olarak ilk önce yeterlilikle ilgili betimsel çalışmalarla durum tespiti yapılabilir. Daha sonra bu durum tespiti doğrultusunda önleyici ve müdahale çalışmaları yapılabilir. Çocukların yeterliliklerinin geliştirilmesine yönelik programlar hazırlanabilir.

KAYNAKLAR

Anderson, L. (1994). Effectiveness and Efficiency in Inner-City Public Schools: Charting School Resilience. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 141-149). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Anthony, E. J. (1987). Risk, Vulnerability and Resilience: An Overview. In E. J. Anthony, B. J. Cohler (Eds.), **The Invulnerable Child** (pp. 3-48). New York: The Guilford Press.

Aydın, A. (1996). **Empatik Becerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Beauvais, F., Oetting, E. R. (1999). Drug Use, Resilience, and Myth of the Golden Child. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 101-107). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Benard, B. (1991). **Fostering Resiliency in Kids: Protective Factors in The Family, School and Community**. Portland: Northwest Regional Educational Laboratory.

Benard, B. (1999). Applications of Resilience: Possibilities and Promise. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 269-277). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Bendersky, M., Lewis, M. (1994). Environmental Risk, Biological Risk, and Developmental Outcome. **Developmental Psychology**, 30 (4), 484-494.

Bozkurt, A. (1997). **Cinsiyetleri, Fakülteleri ve Uyum Düzeyleri Farklı Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Brace, N., Kemp, R., Snelgar, R. (2003). **SPSS for Psychologists: A Guide to Data Analysis using SPSS for Windows** (2nd ed.). New York: Palgrave Macmillan.

Brondy, G. E., Stoneman, Z., Flor, D. (1996). Family Wages, Family Processes, and Youth Competence in Rural Married African American Families. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), **Stress, Coping and Resiliency in Children and Families** (pp. 173-188). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Büyüköztürk, Ş. (2003). **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum** (3. baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Cappella, E., Weinstein, R. S. (2001). Turning Around Reading Achievement: Predictors of High School Students' Academic Resilience. **Journal of Educational Psychology**, 93 (4), 758-771.

Cohler, B. J. (1987) Adversity, Resilience and Study of Lives. In E. J. Anthony, B. J. Cohler (Eds.), **The Invulnerable Child** (pp. 363-424). New York: The Guilford Press.

Coie, J. D., Watt, N. F., West, S. G., Hawkins, J. D., Asarnow, J. R., Markman, H. J., Ramey, S. L., Shure, M. B., Long, B. (1993). The Science of Prevention: A Conceptual Framework and Some Directions for a National Research Program. **American Psychologist**, 48 (10), 1013-1022.

Conger, R. D., Rueter, M. A., Elder, G. H. (1999). Couple Resilience to Economic Pressure. **Journal of Personality and Social Psychology**, 76 (1), 54-71.

Constantine, N. A., Benard, B. (2001). **California Healthy Kids Survey Resilience Assessment Module: Technical Report**. Berkley, CA: Puplic Health Institute, and Oakland, CA: WestEd.

Constantine, N. A., Benard, B., Diaz, M. D. (1999, June). **A New Survey Instrument for Measuring Protective Factors and Resilience Traits in Youth: The Healthy Kids Resilience Assessment**. Paper presented at The 1999 Society for Prevention Research National Conference, New Orleans.

Cowan, P. A., Cowan, C. P., Schulz, M. S. (1996). Thinking About Risk and Resilience in Families. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), **Stress, Coping and Resiliency in Children and Families** (pp. 1-38). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Cowen, E. L. (1991). In Pursuit of Wellness. **American Psychologist**, 46 (4), 404-408.

Farber, E., Egeland, B. (1987) Abused Children: Can They Be Invulnerable. In E. J. Anthony, B. J. Cohler (Eds.), **The Invulnerable Child** (pp. 253-288). New York: The Guilford Press.

Felsman, J. K., Vailant, G (1987). Resilient Children as Adults: A 40 Year Study. In E. J. Anthony, B. J. Cohler (Eds.), **The Invulnerable Child** (pp. 289-314). New York: The Guilford Press.

Fine, M. A., Schwebel, A. I. (1991). Resiliency in Black Children from Single-Parent Families. In W. A. Rhodes, W. K. Brown (Eds.), **Why Some Children Succeed Despite the Odds** (pp. 23-40). New York: Praeger Publishers.

Finn, J. D., Rock, D. A. (1997). Academic Success Among Students at Risk for School Failures. **Journal of Applied Psychology**, 82 (2), 221-234.

Fisher, L., Kokes, R. F., Cole, R. E., Perkins, P. M., Wynne, L. C. (1987). Competent Children at Risk: A Study of Well-Functioning Offspring of Disturbed Parents. In E. J. Anthony, B. J. Cochler (Eds.), **The Invulnerable Child** (pp. 211-228). New York: The Guilford Press.

Forgatch, M. S., Patterson, G. R., Ray, J. A. (1996). Divorce and Boys' Adjustment Problems: Two Paths With a Single Model. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), **Stress, Coping and Resiliency in Children and Families** (pp. 67-105). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Gabay, R., Ochion, Y., Korniol, R. (1998). Is Gender or Gender Role Orientation Better Predictor of Empathy in Adolescence. **Sex Roles: A Journal of Research**, July, 39, 45-60.

Giesbrecht, N. (1998). Gender Patterns of Psychosocial Development. **Sex Roles: A Journal of Research**, September, 41, 1-20.

Glantz, M. D., Sloboda, Z. (1999). Analysis and Reconceptualization of Resilience. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 109-126). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Gordon, E. W., Song, L. D. (1994). Variations in the Experience of Resilience. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in**

Inner-City America: Challenges and Prospects (pp. 27-43). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Gordon, E. W., Wang, M. C. (1994). Epilogue: Educational Resilience-Challenges and Prospects. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 191-194). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Hart, D., Hofmann, V., Edelstein, W., Keller, M. (1997). The Relation of Childhood Personality Types to Adolescent Behavior and Development : A Longitudinal Study of Icelandic Children. **Developmental Psychology**, 33 (2), 195-205.

Henderson, S. H., Hetherington, E. M., Mekoz, D., Reiss, D. (1996). Stress, Parenting, and Adolescent Psychopathology in Nondivorced and Stepfamilies: A Within-Family Perspective. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), **Stress, Coping and Resiliency in Children and Families** (pp. 39-66). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Henry, S. C., Sager, W. D., Plunkett, W. S. (1996). Adolescent's Perceptions of Family System Characteristics, Parent-Adolescent Dyadic Behaviors, Adolescent Qualities, and Adolescent Empathy. **Family Relations**, 45 (3), 283-293.

Hetherington, E. M., Hagan-Stanley, M., Anderson, E. R. (1989). Marital Transitions: A Child's Perspective. **American Psychologist**, 44 (2), 303-312.

Horton, T. V., Wallander, J. L. (2001). Hope and Social Support as Resilience Factors Against Psychological Distress of Mothers Who Care for Children With Chronic Physical Conditions. **Rehabilitation Psychology**, 46 (4), 382-399.

Jessor, R. (1993). Successful Adolescent Development Among Youth in High-Risk Settings. **American Psychologist**, 48 (2), 117-126.

Johnson, J. L. (1999). Commentary: Resilience as Transactional Equilibrium. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 225-228). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Joseph, J. M. (1994). **The Resilient Child: Preparing Today's Youth for Tomorrow's World**. Cambridge: Perseus Publishing.

Kaplan, H. B. (1999). Toward an Understanding of Resilience: A Critical Review of Definitions and Models. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 17-83). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Khoshaba, D. M., Maddi, S. R. (1999). Early Experiences in Hardiness Development. **Consulting Psychology Journal: Practice and Research**, 51 (2), 106-116.

Korkut, Y. (1986). **Adolescents From Divorced Homes: A Comparison of Family Status and Investigation of Factors Related to Self Concept and Depression**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Krovetz, M. L. (1999). **Fostering Resiliency: Expecting All Students to Use Their Minds and Hearts Well**. California: Corwin Press, Inc.

Kumpfer, K. L. (1999). Factors and Processes Contributing to Resilience: The Resilience Framework. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 179-224). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Kuyucu, Y. (1999). **Ana-babaları Boşanmış ve Birlikte Yaşayan Lise Öğrencilerinin Uyum Sorunlarının Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Liddle, H. A. (1994). Contextualizing Resiliency. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 167-177). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Luthar, S. S., Cushing, G. (1999). Measurement Issues in the Empirical Study of Resilience. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 129-160). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Masten, A. S., Coatsworth, J. D. (1998). The Development of Competence in Favourable and Unfavourable Environments: Lesson from Research on Successful Children. **American Psychologist**, 53 (2), 205-220.

Masten, A. S. (1994). Resilience in Individual Development: Successful Adaptation Despite Risk and Adversity. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 3-25). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Masten, A. S. (1999). Resilience Comes of Age: Reflections on the Past and Outlook for the Next Generation of Research. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 281-296). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Process in Development. **American Psychologist**, 56 (3), 227-238.

Matthews, E. (2000). The Legacy of Caretaking Among African American Women: A Mixed Blessing. In E. Norman (Eds.), **Resiliency Enhancement** (p. 9-28). New York: Columbia University Press.

McCord, J. (1994). Resilience as a Dispositional Quality: Some Methodological Points. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 109-118). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Montgomery, D., Miville, M. L., Winterowd, C., Jeffries, B., Baysden, M. F. (2000). American Indian College Students: An Exploration Into Resiliency Factors Revealed Through Personal Stories. **Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology**, 6 (4), 387-398.

Murphy, L. B. (1987) Further Reflections on Resilience. In E. J. Anthony, B. J. Cohler (Eds.), **The Invulnerable Child** (pp. 84-105). New York: The Guilford Press.

Myrberg, L., Helkama, K. (2001). University Students' Value Priorities and Emotional Empathy. **Educational Psychology**, 21 (1), 28-40.

Norman, E. (2000). Introduction: The Strengths Perspective and Resiliency Enhancement-A Natural Partnership. In E. Norman (Eds.), **Resiliency Enhancement** (p.1-16). New York: Columbia University Press.

Oxley, D. (1994). Organizing for Responsiveness: The Heterogeneous School Community. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 179-190). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Öğülmüş, S. (2001). **Bir Kişilik Özelliği Olarak Yılmazlık**. I. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu: Nedenler ve Önleme Çalışmaları'na sunulan bildiri, 29-30 Mart, Ankara.

Parr, G. D., Montgomery, M. , DeBell, C. (1998). Flow Theory As a Model for Enhancing Student Resilience. **Professional School Counseling**, 5 (1), 6-26.

Peng, S. S. (1994). Understanding Resilient Students: The Use of National Longitudinal Databases. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 73-84). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Pligt, J. (1996). Risk Perception and Self-Protective Behavior. **European Psychologist**, 1 (1), 34-43.

Reis, D., Price, R. H. (1996). National Research Agenda for Prevention Research : The National Institute of Mental Health Report. **American Psychologist**, 51 (11), 1109-1115.

Rak, C., Patterson, L. (1996). Promoting Resilience in at-Risk Children. **Journal of Counseling and Development: JDC**, 744, 368-373.

Rhodes, W. A., Brown, W. K. (1991a). Introduction and Review of the Literature. In W. A. Rhodes, W. K. Brown (Eds.), **Why Some Children Succeed Despite the Odds** (pp. 1-5). New York: Praeger Publishers.

Rhodes, W. A., Brown, W. K. (1991b). Factors That Promote Invulnerability and Resiliency in At-Risk Children. In W. A. Rhodes, W. K. Brown (Eds.), **Why Some Children Succeed Despite the Odds** (pp. 1-5). New York: Praeger Publishers.

Rigsby, L. C. (1994). The Americanization of Resilience: Deconstructing Research Practice. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 85-94). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Robson, B. E. (1991). Children of Divorce: Some Do Cope. In W. A. Rhodes, W. K. Brown (Eds.), **Why Some Children Succeed Despite the Odds** (pp. 7-22). New York: Praeger Publishers.

Rolf, J. E., Johnson, J. L. (1999). Opening Doors to Resilience Intervention for Prevention Research. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 229-249). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Sagor, R. (1996). Building Resiliency in Students. **Educational Leadership**, 54(1), 38-43.

Seifer, R., Sameroff, A. J. (1987). Multiple Determinants of Risks and Invulnerability. In E. J. Anthony, B. J. Cohler (Eds.), **The Invulnerable Child** (pp. 51-69). New York: The Guilford Press.

Seligman, M. E., Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An Introduction. **American Psychologist**, 55 (1), 5-14.

Sroufe, J. W. (1991). Assessment of Parent-Adolescent Relationships: Implications for Adolescent Development. **Journal of Family Psychology**, 5 (1), 21-45.

Sönmez, F. (2001). **Anne-babası Boşanmış Ergenlerle Anne-babası Boşanmamış Ergenlerin Benlik İmgelerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tarter, R. E., Vanyukov, M. (1999). Re-Visiting the Validity of the Construct of Resilience. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 85-107). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Taylor, R. D. (1994). Risk and Resilience: Contextual Influences on the Development of African-American Adolescents. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 119-130). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Wampler, K. S., Jr. Halverson, C. F., Deal, J. (1996). Risk and Resilience in Nonclinical Young Children: The Georgia Longitudinal Study. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), **Stress, Coping and Resiliency in Children and Families** (pp. 135-153). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Wang, M. C., Haertel, G. D., Walberg, H. J. (1994). Educational Resilience in Inner Cities. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), **Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects** (pp. 45-72). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Werner, E. E., Johnson, J. J. (1999). Can We Apply Resilience? In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 259-268). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Williams, J. P., Lauer, K. D., Hall, K. M., Lord, K. M., Gugga, S. S., Bak, S. J., Jacobs, P. R., DeCani, J. S. (2002). Teaching Elementary School Students to Identify Story Themes. **Journal of Educational Psychology**, 94 (2), 235-248.

Wills, T. A., Clearly, S. D. (1996). How Are Social Support Effects Mediated?: A Test With Parental Support and Adolescent Substance Use. **Journal of Personality and Social Psychology**, 71 (5), 937-952.

Wills, T. A., Blechman, E. A., McNamara, G. (1996). Family Support, Coping, and Competence. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), **Stress, Coping and Resiliency in Children and Families** (pp. 107-133). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Wilson, B. J., Gottman, J. M. (1996). Attention-The Stuttle Between Emotion and Cognition: Risk, Resiliency, and Psychological Bases. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), **Stress, Coping and Resiliency in Children and Families** (pp. 189-228). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

Windle, M. (1999). Critical Conceptual and Measurement Issues in the Study of Resilience. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), **Resilience and Development: Positive Life Adaptations** (pp. 161-176). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

EKLER

CALIFORNIA HEALTHY KIDS SURVEY

Please mark on your answer sheets how you feel about each of the following statements.

How strongly do you agree or disagree with the following statements about your school?

		Strongly Strongly Disagree	Disagree	Neither Nor Agree	Disagree Agree	Agree
B 1.	I feel close to people at this school.	A	B	C	D	E
B2.	I am happy to be at this school.	A	B	C	D	E
B3.	I feel like I am part of this school.	A	B	C	D	E
B4.	The teachers at this school treat students fairly.	A	B	C	D	E
B5.	I feel safe in my school.	A	B	C	D	E

Next, mark how TRUE you feel the next statements are about your SCHOOL and things you might do there.

At my school, there is a teacher or some other adult...

		Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
<u>True</u>					
B6.	who really cares about me.	A	B	C	D
B7.	who tells me when I do a good job.	A	B	C	D
B8.	who notices when I'm not there.	A	B	C	D
B9.	who always wants me to do my best.	A	B	C	D
B10.	who listens to me when I have something to say.	A	B	C	D
B11.	who believes that I will be a success.	A	B	C	D

At school...

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B12. I do interesting activities.	A	B	C	D
B13. I help decide things like class activities or rules.	A	B	C	D
B14. I do things that make a difference.	A	B	C	D

The next statements are about what might occur *outside your school or home*, such as in your **NEIGHBORHOOD, COMMUNITY, or with an **ADULT** other than your parents or guardian.**

Outside of my home and school, there is an adult...

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B15. who really cares about me.	A	B	C	D
B16. who tells me when I do a good job.	A	B	C	D
B17. who notices when I am upset about something.	A	B	C	D
B18. who believes that I will be a success.	A	B	C	D
B19. who always wants me to do my best.	A	B	C	D
B20. whom I trust.	A	B	C	D

Outside of my home and school, i do these things...

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B21. I am part of clubs, sports teams, church/temple, or other group activities.	A	B	C	D
B22. I am involved in music, art, literature, sports or a hobby.	A	B	C	D
B23. I help other people.	A	B	C	D

How true do you feel these statements are about you personally

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B24. I have goals and plans for the future.	A	B	C	D
B25. I plan to graduate from high school.	A	B	C	D
B26. I plan to go to college or some other school after high school.	A	B	C	D
B27. I know where to go for help with a problem.	A	B	C	D
B28. I try to work out problems by talking or writing about them.	A	B	C	D
B29. I can work out my problems.	A	B	C	D
B30. I can do most things if I try.	A	B	C	D
B31. I can work with someone who has different opinions than mine.	A	B	C	D
B32. There are many things that I do well.	A	B	C	D
B33. I feel bad when someone gets their feelings hurt.	A	B	C	D
B34. I try to understand what other people go through.	A	B	C	D
B35. When I need help, I find someone to talk with.	A	B	C	D
B36. I enjoy working together with other students my age.	A	B	C	D
B37. I stand up for myself without putting others down.	A	B	C	D
B38. I try to understand how other people feel and think.	A	B	C	D
B39. There is a purpose to my life.	A	B	C	D
B40. I understand my moods and feelings.	A	B	C	D
B41. I understand why I do what I do.	A	B	C	D

How true are these statements about your FRIENDS?

I have a friend about my own age. . .

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B42. who really cares about me.	A	B	C	D
B43. who talks with me about my problems.	A	B	C	D
B44. who helps me when I'm having a hard time.	A	B	C	D

My friends...

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B45. get into a lot of trouble.	A	B	C	D
B46. try to do what is right.	A	B	C	D
B47. do well in school.	A	B	C	D

**How true are these statements about your HOME or
the ADULTS WITH WHOM YOU LIVE?**

In my home, there is a parent or some other adult. . .

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B48. who expects me to follow the rules.	A	B	C	D
B49. who is interested in my school work.	A	B	C	D
B50. who believes that I will be a success.	A	B	C	D
B51. who talks with me about my problems.	A	B	C	D
B52. who always wants me to do my best.	A	B	C	D
B53. who listen to me when I have something to say.	A	B	C	D

At home. . .

	Not at All True	A Little True	Pretty Much True	Very Much True
B54. I do fun things or go fun places with my parents or other adults.	A	B	C	D
B55. I do things that make a difference.	A	B	C	D
B56. I help make decisions with my family.	A	B	C	D

EK-2

CALIFORNIA YILMAZLIK DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ (LİSE VERSİYONU)

Şimdi okulunuzda yapabildiklerinizle ilgili olarak, aşağıdaki ifadelerin size ne kadar doğru geldiğini işaretleyiniz.

1: Tamamen Doğru Değil (%0-%25)

2: Biraz Doğru (%25-%50)

3: Çok Doğru (%50-%75)

4: Oldukça Çok Doğru (%75-%100)

1: Tamamen doğru değil
2: Biraz doğru
3: Çok doğru
4: Oldukça çok doğru

1	Okulumda bir öğretmenim veya başka bir büyüğüm benimle gerçekten ilgilenir.				
2	Okulumda bir öğretmenim veya başka bir büyüğüm iyi bir iş yaptığım zaman bunu bana söyler.				
3	Okulumda bir öğretmenim veya başka bir büyüğüm orada olmadığım zaman yokluğumu fark eder.				
4	Okulumda bir öğretmenim veya başka bir büyüğüm her zaman elimden gelenin en iyisini yapmamı ister.				
5	Okulumda bir öğretmenim veya başka bir büyüğüm bir şeyler söylemek istediğim zaman beni dinler.				
6	Okulumda bir öğretmenim veya başka bir büyüğüm başarılı olacağıma inanır.				

Aşağıdaki ifadeler, okulunuz ve eviniz dışındaki kişilerle (komşularınız, toplumunuz veya başka bir yetişkinle) ilgilidir.

1 2 3 4

7	Okulum ve evim dışındaki bir yetişkin benimle gerçekten ilgilenir.				
8	Okulum ve evim dışındaki bir yetişkin iyi bir iş yaptığım zaman bunu bana söyler.				
9	Okulum ve evim dışındaki bir yetişkin bir şeye üzüldüğüm zaman bunu fark eder.				
10	Okulum ve evim dışındaki bir yetişkin başarılı olacağıma inanır.				
11	Okulum ve evim dışındaki bir yetişkin elimden gelenin en iyisini yapmamı ister.				
12	Okulum ve evim dışındaki bir yetişkine güvenirim.				

Aşağıdaki ifadeleri kişisel olarak ne kadar doğru buluyorsunuz?

1 2 3 4

13	Gelecekle ilgili amaçlara ve planlara sahibim.				
14	Liseden sonra üniversiteye veya yüksek okula gitmeyi planlıyorum.				
15	Bir sorunla ilgili yardım almak için nereye gideceğimi bilirim.				

16	Sorunlarım konusunda konuşarak ya da yazarak onları çözmeye çalışırım.				
17	Sorunlarımla baş edebilirim.				
18	Denersem birçok şeyi başarabilirim.				
19	İyi yaptığım birçok şey var.				
20	Birinin duyguları incindiği zaman kendimi kötü hissederim.				
21	Başka insanların ne yapmaya çalıştıklarını anlamayı denerim.				
22	Yardıma ihtiyaç duyduğum zaman konuşacak birisini bulurum.				
23	Diğer insanların ne düşündüklerini ve ne hissettiklerini anlamaya çalışırım.				
24	Hayatımın bir amacı vardır.				
25	Kendi duygu ve ruh hallerimi anlarım.				
26	Neyi, niçin yaptığımı bilirim.				
<i>Arkadaşlarınız hakkındaki aşağıdaki ifadeler ne kadar doğrudur?</i>					
1 2 3 4					
27	Benimle yaşıt bir arkadaşım var ve o benimle gerçekten ilgilenir.				
28	Benimle yaşıt bir arkadaşım var ve o sorunlarımı dinler.				
29	Benimle yaşıt bir arkadaşım var ve o zor zamanlarımda bana yardımcı olur.				
<i>Aşağıdaki aileniz veya birlikte yaşadığınız yetişkinler hakkındaki ifadeler ne kadar doğrudur?</i>					
1 2 3 4					
30	Evimde annem, babam ya da ailemdeki diğer bir yetişkin, benim okul işlerimle ilgilenir.				
31	Evimde annem, babam ya da ailemdeki diğer bir yetişkin, benim başarılı olacağıma inanır.				
32	Evimde annem, babam ya da ailemdeki diğer bir yetişkin, benimle sorunlarım hakkında konuşur.				
33	Evimde annem, babam ya da ailemdeki diğer bir yetişkin, benim her zaman elimden gelenin en iyisini yapmamı ister.				
34	Evimde annem, babam ya da ailemdeki diğer bir yetişkin, benim söyleyecek bir şeylerim olduğunda beni dinler.				
35	Evimde ailemle veya diğer yetişkinlerle eğlenceli şeyler yaparız ya da eğlenebileceğimiz yerlere gideriz.				
36	Evimde ailemin karar vermesine yardımcı olurum.				